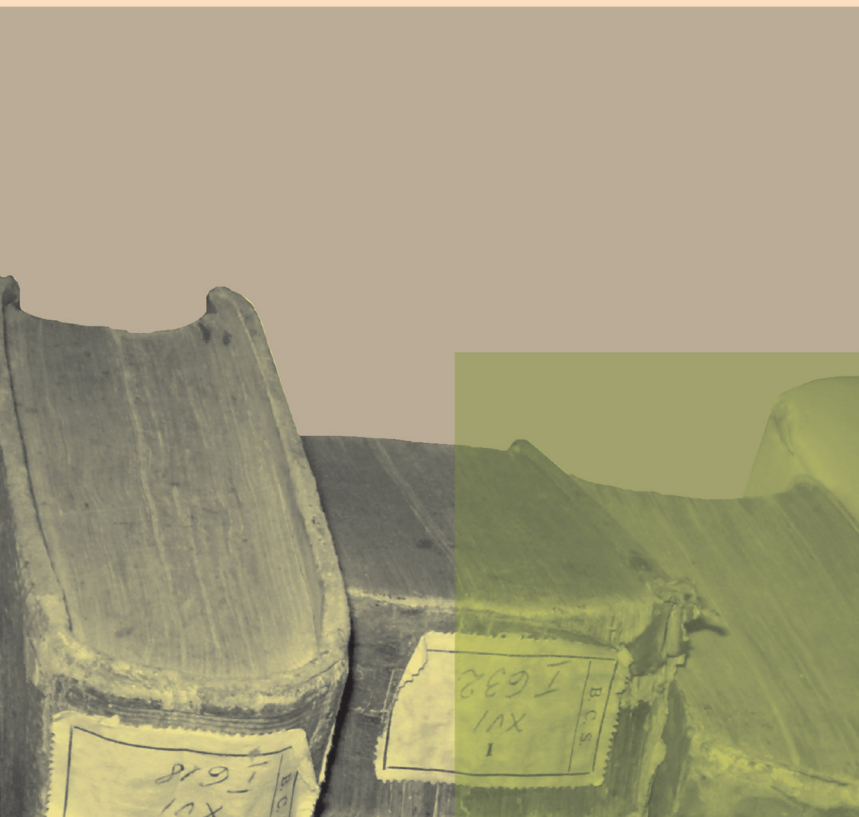

REVISTA ROMANĂ DE CONSERVARE ȘI RESTAURARE A CĂRȚII

ANUL III NUMĂRUL 3 - 2010

SUMAR

EDITORIAL

Câteva gânduri despre „spitalul” cărților
Elena-Maria Schatz 11

CONSERVARE

Aspecte privind starea de conservare a manuscriselor pe pergament la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia
Doina Hendre Biro 13
Acidifierea colecțiilor de documente din biblioteci, muzee și arhive: cauze, efecte, investigații și intervenții (I)
Vasile A. Deac, Vasile V. Țuțuiianu 22
Preocuparea pentru conservarea colecțiilor la Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” din București, între teorie și practică
Aurelian-Cătălin Popescu 33
Degradări ale cernelurilor ferogalice
Rodica Florentina Opreșcu 38
Modalități de conservare a documentelor de arhivă
Elena Cojuhari 40

RESTAURARE

Principiul minimei intervenții - esența restaurării moderne
Claudia Condruz 42
Restaurarea Sfintei Evanghelii tipărite la Râmnic în anul 1746
Gloria Iordăchescu 45
Modalități de intervenție asupra cărților vechi românești (I)
Oana Păcurariu 51
Restaurarea unui Octoih de la 1712
Leonard Fulău 55

INVESTIGAȚIE

Aspecte moleculare privind căile de producere a apei metabolice și rolul acesteia în dezvoltarea fungilor
Flavian Nica 58

DOCUMENTARE ȘI METODOLOGIE

Afișe Art Nouveau în colecția Stroe Slătineanu
Ruxandra Dreptu 72
Perspective privind dezvoltarea Centrului Național de Patologia și Restaurarea Documentelor al Bibliotecii Naționale a României
Mariana-Lucia Nesfântu 77

ATITUDINI. OPINII

„Cu adevărat un om de bibliotecă”
Iftimie Nesfântu 80
Însemnele de după Paradis
Cristian Paul Bedivan 88

EVENIMENT

O carte îndelung așteptată
Adriana Daia 94
Perseverența specialistului
Ioan Opreșcu 99

INTERVIU

Interviu cu dl Aurel Pandeles-Barbu
Rodica Antonescu 102

Director de publicație:

Mariana-Lucia Nesfântu

Colegiul de redacție:

Rodica Antonescu
Vasile Deac
Lucreția Miu
Mariana-Lucia Nesfântu
Flavian Nica
Florea Oprea
Aurelian-Cătălin Popescu
Wolfram G. Theilemann

Redactor responsabil de număr:

Anca Moraru

Rezumate:

Letiția Constantin, Anca Moraru, Denise Rotaru

Tehnoredactare computerizată și DTP:

Florin Nistor, Anca Moraru

Coperta: Constantin Popovici

Biblioteca Națională a României

str. Ion Ghica nr. 4 sector 3

cod 030046 București

tel. 0040.21.314.24.33/34

tel. 0040.21.317.78.05

mariana.nesfantu@bibnat.ro

TIPOGRAFIA BNR

ISSN 2067-2624

ABSTRACTS	2
EDITORIAL	
Some thoughts about the books' „hospital” <i>Elena-Maria Schatz</i>	11
PRESERVATION	
Aspects regarding the conservation status of the manuscripts on parchment from the Batthyaneum Library in Alba Iulia <i>Doina Hendre Biro</i>	13
Acidification of the collections of documents from libraries, museums and archives: causes, effects, investigations and interventions (I) <i>Vasile A. Deac, Vasile V. Țuțiuianu</i>	22
Preoccupation for the collections preservation at the University Central Library „Carol I” in Bucharest, between theory and practice <i>Aurelian-Cătălin Popescu</i>	33
Degradations of the ferrogallie inks <i>Rodica Florentina Oprițescu</i>	38
Methods for the archival documents conservation <i>Elena Cojuhari</i>	40
RESTORATION	
Principle of minimum intervention – the essence of the modern restoration <i>Claudia Condruz</i>	42
Restoration of the Holy Gospel printed in Râmnic in 1746 <i>Gloria Iordăchescu</i>	45
Methods of intervention on the old Romanian books (I) <i>Oana Păcurariu</i>	51
Restoration of an Oktoichos from 1712 <i>Leonard Fulău</i>	55
RESEARCH	
Molecular aspects of the metabolic water and its contribution in the development of the fungi <i>Flavian Nica</i>	58
DOCUMENTATION AND METHODOLOGY	
Art Nouveau posters in the Stroe Slătineanu collection <i>Ruxandra Dreptu</i>	72
Prospects regarding the evolution of the National Centre on Pathology and Restoration of Documents of the National Library of Romania <i>Mariana-Lucia Nesfântu</i>	77
POINTS OF VIEW	
„Truly a man of library” <i>Iftimie Nesfântu</i>	80
Signs after Paradise <i>Cristian Paul Bedivan</i>	88
EVENTS	
A book long waited <i>Adriana Daia</i>	94
Specialist's perseverance <i>Ioan Opriș</i>	99
INTERVIEW	
Interview cu Mr. Aurel Pandeale-Barbu <i>Rodica Antonescu</i>	102

RÉSUMÉS	6
EDITORIAL	
Quelques réflexions sur „l'hôpital” des livres <i>Elena-Maria Schatz</i>	11
CONSERVATION	
Aspects concernant l'état de conservation des manuscrits sur parchemin de la Bibliothèque Batthyaneum de Alba Iulia <i>Doina Hendre Biro</i>	13
L'acidité des documents des bibliothèques, des musées et des archives: causes, effets, investigations et interventions (I) <i>Vasile A. Deac, Vasile V. Țuțiuianu</i>	22
Démarches concernant la conservation des collections dans la Bibliothèque Centrale Universitaire „Carol I” de Bucarest, entre théorie et pratique <i>Aurelian-Cătălin Popescu</i>	33
Dégradation des encres ferro-galliques <i>Rodica Florentina Oprițescu</i>	38
Modalités de conservation des documents d'archive <i>Elena Cojuhari</i>	40
RESTAURATION	
Le principe de l'intervention minimale – essence de la restauration moderne <i>Claudia Condruz</i>	42
La restauration des Saints Évangiles imprimé à Râmnic en 1746 <i>Gloria Iordăchescu</i>	45
Modalités d'intervention sur les livres roumains anciens (I) <i>Oana Păcurariu</i>	51
La restauration d'un Oktoih de 1712 <i>Leonard Fulău</i>	55
ENQUÊTE	
Aspects moléculaires de l'eau métabolique et sa contribution au développement des moisissures <i>Flavian Nica</i>	58
DOCUMENTATION ET METHODOLOGIE	
Affiches Art Nouveau dans la collection Stroe Slătineanu <i>Ruxandra Dreptu</i>	72
Les perspectives de développement du Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents de la Bibliothèque Nationale de Roumanie <i>Mariana-Lucia Nesfântu</i>	77
POINTS DE VIEU	
„Un véritable bibliothécaire” <i>Iftimie Nesfântu</i>	80
Les marques post-paradisiques <i>Cristian Paul Bedivan</i>	88
ÉVÉNEMENT	
Un livre attendu par tous <i>Adriana Daia</i>	94
La persévérance d'un spécialiste <i>Ioan Opriș</i>	99
INTERVIEW	
Entretien avec M. Aurel Pandeale-Barbu <i>Rodica Antonescu</i>	102

Doina Hendre Biro. Aspects regarding the conservation status of the manuscripts on parchment from the Batthyaneum Library in Alba Iulia

The study presents the storage area for parchment manuscripts from the Batthyaneum Library in Alba Iulia (a branch of the National Library of Romania) and the array of problems reported in time regarding their conservation. The conclusions are based on the study of the library's archives, and also on a careful examination of the manuscripts and the microclimate. The conclusions are analyzed taking into account the current legislation and the recommendations on preventive conservation. In annex, there are presented two cards prepared for two important manuscripts from the library's collections. To rigorously analyze the state of the conservation of the manuscripts and books, the author consulted the former directors' and experts' reports in the archive library, reports which conveyed their observations and grievances to the ministry. Linking all the data obtained by studying the research results into the storage areas and adding the graphics' analysis of the present microclimatic conditions, the author believes that the goal was partially achieved through the resulting preservation cards and photo dossier, and also through the adequate preventive conservation solutions that have been identified.

Keywords: special collections – preservation, special collections – case study, the Batthyaneum Library

Vasile A. Deac, Vasile V. Țuțuianu. Acidification of the collections of documents from libraries, museums and archives: causes, effects, investigations and interventions (I)

The international specialized literature highlights the scientific concerns regarding the interventions (treatments) for the neutralization of the acidity of the valuable collections, without minimizing the elaboration of the methodologies decrypting the causes and the effects which generate losses induced by the strong acidification of the stationer support. Following a number of considerations on the acidification of the collections, there are shown the ways and sources of accumulation and also their causes and effects. The article analyzes the particularities of the chemical reactions of the acidification of the collections on an organic support, as well as their complex chemical degradation. In this context, the preservation and restoration experts think that the acidity – „the paper's cancer” – is a challenge for the basic and applied research in the field. Therefore, the scientific approach of the institution in Oradea should be understood as a modest contribution to the development of the research and practice in the field, and also of the intervention system through prevention.

Keywords: collections – degradation, collections – preventive conservation, biochemical investigations

Aurelian-Cătălin Popescu. Preoccupation for the collections preservation at the University Central Library „Carol I” in Bucharest, between theory and practice

At the University Central Library „Carol I” in Bucharest, the collections conservation activity is based on a modern program which includes techniques and methods adapted to the realities faced by the library and its documentary fund, given the evolution pace of the information carriers. In the library, these measures reflect the norms to be observed in the acquisition and processing of the documents, given the storage conditions, the terms of use, the creation of the replacing copies, the staff and users awareness of the preservation issues and the emergency action plan in case of calamity. There are given the means by which the library has aligned with the international requirements on creating optimal conditions for the storage and the management of the documentary heritage. There are also shown the arrangements for the monitoring and the management of the microclimate in the storage area.

Keywords: university library – documentary funds, documentary funds – preservation, preservation – rules, preservation – organization

Rodica Florentina Oprețescu. Degradations of the ferrogaelic inks

In Antiquity, the carbon ink, made from soot, vegetal glue and water, was used as a writing liquid. Subsequently was obtained and perfected a new type of ink – the ferrogaelic ink – the composition of which includes iron black galotanate. Two main causes are usually considered to be responsible for the degradation of paper and parchment. The first one is the increased acidity of the ferrogaelic inks that leads to hydrolytic splitting of the cellulose. The second – the presence of soluble and mobile metal ions that can act as a catalyst for the oxidative decomposition of the cellulose. The quality of the ferrogaelic

inks depends on the sources and methods of extracting the organic acids, as well as on the multitude of recipes used.

Keywords: inks – presentation, inks – history

Elena Cojuhari. Methods for the archival documents conservation

An important event organized in 2009 by the Historical Archive within the Special Collections of the National Library of Romania was the exhibition celebrating the 150th anniversary of Marshal Alexandru Averescu's birth. During the documentation process, cutting outs from interwar newspapers were identified, and although the first impulse was to exhibit several excerpts from newspapers, this proved impossible due to their embrittlement and deterioration. The rescuing solution: the scanning of the documents. There have been used copies scanned and printed. It was decided that in the future, in such situations, the original documents will be scanned and subsequently send to the National Center on the Pathology and Restoration of Documents.

Keywords: archival documents – conservation, conservation – case study

Claudia Condruz. Principle of minimum intervention – the essence of the modern restoration

The first part of the paper includes a brief history of the book restoration. There are mentioned various preoccupations regarding the preservation of the documents, dating back to Antiquity. Currently, the restorer must start with a pre-established diagnosis and to regard not the removal of the perceptible damages, but the preventive recognition of the latent damages as the final goal of his / her activity. The main objective to be pursued is to remove the causes and the deteriorating agents which can become active at a time. In the second part of the paper is presented the treatment performed on an unfolded volume through the method of the minimum intervention. There are presented the main disadvantages of the traditional treatment and the considerations that led to the treatment on an unfolded volume.

Keywords: special collections – restoration, restoration – history, restoration – methods, case study

Gloria Iordăchescu. Restoration of the Holy Gospel printed in Râmnic in 1746

The University Central Library „Carol I” in Bucharest has received as donation from the Romanian Academy Library a Holy Gospel printed in Râmnic, in 1746, in Romanian language. After analyzing the historical and the cultural importance and the damages affecting 15% of the integrity of the document, the Analysis Commission decided its restoration. The article refers to the cultural and religious importance of the Holy Gospel and to the historical circumstances under which it was printed. There is a presentation of the degree of deterioration of the document followed by the restoration techniques applied. Based on the visual examination and on the chemical and biological analysis report, it was decided to adopt the method of restoration on an unfolded volume, pursuing the restoring of the integrity and functionality by eliminating the physical, chemical and biological effects.

Keywords: old book – restoration, restoration – methods, restoration – case study

Oana Păcurariu. Methods of intervention on the old Romanian books (I)

The National Centre on Pathology and Restoration of Documents (a department of the National Library of Romania) restored over the time, several old Romanian books, a process which led to the identification of some common features of their conservation status. Prevalent are the physical and mechanical damages, and the causes are due to the very making process, and especially to the long, intense, or inappropriate use. To prolong the life of the documents it is necessary to provide optimum conditions for preservation, and in the case of the advanced deterioration, their restoration and protection in special boxes is required. One can choose the unsewing of the volume if the seam is affected and the unity of the book is destroyed. One can choose the restoration on an unfolded volume when the conservation status of the seam is good or when the inks solubility precludes a wet treatment.

Keywords: rare book – restoration, restoration – methods

Leonard Fulău. Restoration of an Oktoichos from 1712

The Oktoichos, appeared in the Târgoviște Metropolitan printing shop in 1712, is part of the Barbu

Teodorescu donation from the National Museum of Romanian Literature. Bound in dark brown calf leather, the Oktoichos, which was in an advanced state of decay, was subjected to a treatment on an unfolded volume, with full the restoration of the book block, binding recuperation preserving the elements of authenticity, replacement of the cardboard cases, restoration of the envelope through an intarsio with a new skin envelope and making of a protection box in which the restored volume is kept, respecting the scientific norms of restoration and the authenticity elements.

Keywords: special collections, rare book – restoration

Flavian Nica. Molecular aspects of the metabolic water and its contribution in the development of the fungi

The study started from the macroscopic and microscopic observations of the location of the molds in various parts of some old books. If in the modern deposits, measures can be taken to prevent the molds dispersing, in small spaces within the cultural property or in its immediate vicinity, humidity conditions, instrumentally undetectable, may appear helping the molds formation. The degradation processes are facilitated by the water produced in the catabolic processes through which the fungal cell ensures itself the chemical energy and materials needed to produce cellular constituents. The water produced in large amounts is involved in creating the humidity conditions needed for the development of fungi in small, partially closed, spaces. The fungi retain the moisture better because the water they lose by evaporation remains in places where they have begun to develop.

Keywords: collections – biochemistry, collections – pests, fungi – study

Ruxandra Dreptu. Art Nouveau posters in the Stroe Slătineanu collection

Returning to her first papers presented at the scientific session of the National Cultural Heritage Office of the Bucharest Municipality, the author wishes to pay a tribute to the collector Stroe Slătineanu. The four posters signed by Alphonse Mucha, Edward Penfield and Marcel Lenoir, and bought by Barbu Slătineanu in Paris around 1900, were created in the late XIXth century, in the new style known in France as Art Nouveau. The aesthetic value of these posters has established them as works of art and their authors as artists known and appreciated at the time. Representative for the Art Nouveau poster is the layout made by Alphonse Mucha for an almanac published in 1898 for **La plume** journal. The following two posters are signed by Marcel Lenoir and reveal the artist's interest for esoterism. The last presented poster – a newspaper advertisement for **the New York Times** – was created in 1895 by Edward Penfield. The woman could symbolize any message through attitudes and gestures: evil in Lenoir's posters, elegant and graceful for Mucha, and sober for Penfield.

Keywords: special collections – posters, Art Nouveau, the Stroe Slătineanu collection

Mariana-Lucia Nesfântu. Prospects regarding the evolution of the National Centre on Pathology and Restoration of Documents of the National Library of Romania

Hence the necessity of the conservation and restoration of the documents and of the legal framework in which the National Centre on Pathology and Restoration of Documents from the National Library of Romania operates, the development prospects of the centre are outlined: the initiation of projects with a national coverage and the identification of partnerships at a national and European level; the elaboration of a study regarding the level of the conservation activities throughout the libraries of the national network; the provision of a program to identify the valuable collections in the libraries and other institutions in Romania and the evaluation of their conservation needs; the designing and implementation of the preservation program for documents at the National Library of Romania and its expanding to the national level; the initiation and participation in research projects etc. Also are presented three working procedures developed and implemented within the Centre.

Keywords: the National Centre on Pathology and Restoration of Documents – development perspective, conservation programs, conservation – goals, working procedures

Ifimie Nesfântu. „Truly a man of library”

An interview with Mr. Gheorghe Buluță, the director of the Central Library of the University of

Medicine and Pharmacy „Carol Davila” in Bucharest, highlights the importance of the book conservation and restoration activities and the role of the libraries and librarians – „a veritable nervous system of the modern society”. The very inspiring interview tries to find out: which were Mr. Buluță’s priorities when assumed the office as Director in 1998 and which was his first editorial victory, the most important – the catalogue *XVth-XVIIIth Foreign Book*, developed together with Mrs. Elena-Maria Schatz and printed in 2001; how UMPH library in Bucharest has appeared and which is the most valuable work in its collections – the Cologne edition from 1481 of the medieval encyclopaedia *Liber de proprietatibus rerum*; which are the trump cards of UMPH library (nonstop access, through electronic databases, to 14,000 foreign periodicals in the field of biomedical sciences); which are the achievements of the library (the old book catalogue, the doctoral dissertations catalogue, the catalogue containing the teachers’ works); which are the services currently provided by the library etc.

Keywords: university library, personalities – interview, rare book, specialized collections

Cristian Paul Bedivan. Signs after Paradise

Communication has become unidirectional. We dialogue with TV, radio, the bi-dimensional and three-dimensional of the visual arts. Our inner ear, our inner eye gets back just the echo of our own thoughts and a mirror in which only our image is turned back. A dialogue of deaf people with blind ones, in a colorful vociferation, full of promises, takes place under very our eyes. Only the reading of the Book has the gift of keeping the language alive. There are books whose core borrows the essence of the spoken word from fable, parable and story. They talk to you, respond to your challenges, charm the monologue and help you not to stutter. We are afraid that we will disappear altogether as disappeared into oblivion even the leaders of the nations, even the wise ones. We do not like the anonymity anymore, even if our work remains. History has shown us so many forms of deletion of the collective memory, by destruction, omission, diversion or substitution. We forget that the perpetuation of the memory is by the word of the mouth.

Keywords: history of writing, history of reading, types of reading, writing – media types

Adriana Daia. A book long waited

Professor Florea Oprea’s *Manual for restoration of old books and graphic documents* is a professional, documented and rigorous guide waited more than half of a century by those who have dedicated their passion and talent to this domain. The book’s structure is based on the idea that, before being a restorer, the specialist has to know everything about the object that he will restore. Interesting are the landmarks concerning the evolution of the conservation and the apparition of the first works in the field, being also clarified the relation between conservation and restoration. The second part is devoted to bookbinding, the third presents the issues of degradation of the book and other documents, and the fourth concerns the actual restoration. As a result of a lifetime experience, the volume covers broad areas of specialty, from the causes of the degradation of the old book to the modern treatment and preservation techniques and to organization and operation of the restoration laboratories.

Keywords: old book – restoration, graphical documents – restoration, restoration – methodology, restoration laboratory

Ioan Opreș. Specialist’s perseverance

The publication of an exceptional book – such as professor Florea Oprea’s *Manual for restoration of old books and graphic documents* – offers a good opportunity to review the activity regarding the protection and conservation of the cultural property in Romania since the great national exhibition in 1906. The stages, personalities, institutions, laboratories and legislative mechanisms of the process of developing the national program for the protection, conservation and restoration of the cultural heritage of Romania are identified. In this context is emphasized the scientization of the restoration activity as a historical, artistic, natural and cultural restitution where the multi-skilled and ultra-specialized approach of the restorer plays a central role. For professions in the field of cultural heritage, the professor Oprea’s book becomes mandatory both as educational value and as part of a philosophy of the cultural heritage.

Keywords: old book – restoration, graphical documents – restoration, restoration – methodology, restoration laboratory

Doina Hendre Biro. Aspects concernant l'état de conservation des manuscrits sur parchemin de la Bibliothèque Batthyaneum de Alba Iulia

L'étude présente la situation des dépôts des manuscrits sur parchemin de la Bibliothèque Batthyaneum de Alba Iulia (filiale de la Bibliothèque Nationale de Roumanie) et la multitude de problèmes survenus à travers le temps concernant la conservation. L'analyse des archives de la bibliothèque et l'examen approfondi des manuscrits et du microclimat ont finalement conduit à des conclusions évaluées par rapport à la législation en vigueur et aux recommandations concernant la conservation préventive. En annexe, l'article propose deux fiches de conservation relatives à deux importants manuscrits de la bibliothèque. L'analyse de l'état de conservation des manuscrits et des livres s'appuie sur l'examen judicieux des rapports rédigés à travers le temps par les anciens spécialistes et directeurs de la bibliothèque; ceux-ci contiennent leurs observations et doléances adressées au Ministère de ressort. L'analyse des résultats de la recherche sur la situation des dépôts et des graphiques concernant les conditions microclimatiques actuelles a conduit à la réalisation du dossier de photos et des fiches de conservations et à la découverte de la solution de conservation préventive adéquate.

Mots-clés: collections spéciales – conservation, collections spéciales – étude de cas, Bibliothèque Batthyaneum

Vasile A. Deac, Vasile V. Țuțuianu. L'acidité des documents des bibliothèques, des musées et des archives: causes, effets, investigations et interventions (I)

La littérature de spécialité internationale s'intéresse aux efforts de neutraliser l'acidité des documents des collections patrimoniales de grande valeur, et à l'élaboration des méthodologies capables de décrypter les causes des pertes par la croissance de l'acidité du support papier. Après quelques considérations générales concernant le processus de croissance de l'acidité, l'article présente les modalités et les sources, les causes et les effets de cette croissance, se concentrant à la fin sur les réactions chimiques qui provoquent l'acidité des documents ayant un support organique et sur la complexité de la dégradation chimique de ceux-ci. Pour la recherche fondamentale et appliquée dans le domaine de la conservation et de la restauration, l'acidité – „le cancer du papier” – représente une véritable provocation. La démarche scientifique des spécialistes de Oradea s'inscrit comme un modeste apport au développement de la littérature, de la pratique dans le domaine et de la méthode (interventions et prophylaxie).

Mots-clés: collections – dégradation, collections – conservation préventive, investigations biochimiques

Aurelian-Cătălin Popescu. Démarches concernant la conservation des collections dans la Bibliothèque Centrale Universitaire „Carol I” de Bucarest, entre théorie et pratique

L'activité de conservation des collections dans la Bibliothèque Centrale Universitaire „Carol I” de Bucarest se conforme à des rigueurs modernes, à des techniques et des méthodes adaptées aux nécessités de la bibliothèque et de ses fonds patrimoniaux, se montrant bien réceptive à l'évolution des supports informatiques. Cette attitude est visible dans les normes appliquées à l'activité d'acquisition et de traitement des documents, compte tenu des conditions offertes pour les dépôts de documents, des possibilités d'accès aux documents, des activités de création de documents de substitution, des efforts de sensibiliser le personnel et les utilisateurs aux problèmes de la préservation et du plan de mesures d'urgence en cas de la calamité rédigé. L'article présente les modalités d'adapter la bibliothèque aux exigences internationales concernant les conditions optimales pour préserver et gérer le patrimoine documentaire et pour manager l'activité de surveillance du microclimat dans les dépôts de documents.

Mots-clés: bibliothèque universitaire – fonds documentaires, fonds documentaires – conservation, conservation – normes, conservation – organisation

Rodica Florentina Opreșcu. Dégradation des encres ferro-galliques

Pendant l'Antiquité c'est l'encre de charbon qu'on utilisait pour écrire, celle-ci étant obtenue en mélangeant de la suie, des huiles végétales et de l'eau. Plus tard, on a obtenu et perfectionné un nouveau type d'encre – l'encre ferro-gallique dans la composition de laquelle se trouvait le galotanat de fer. Deux causes sont principalement responsables de la dégradation du papier et du parchemin. La première c'est l'acidité aiguë des encres ferro-galliques qui entraîne la division hydrolytique de la cellulose. La deuxième

concerne la présence des ions des métaux solubles et mobiles qui agit comme un catalyseur de la décomposition oxydative de la cellulose. La qualité de l'encre ferro-gallique dépend des sources et des méthodes d'extraction des acides organiques, ainsi que des recettes utilisées.

Mots-clés: encres – présentation, encres – histoire

Elena Cojuhari. Modalités de conservation des documents d'archive

Les Collections Spéciales (le Cabinet Archive Historique) de la Bibliothèque Nationale de Roumanie ont organisé en 2009 une importante exposition dédiée au Maréchal Alexandru Averescu (150 ans dès sa naissance). Pendant la documentation, ont été identifiées des coupures des journaux de l'entre-deux-guerres. L'intention initiale d'exposer plusieurs fragments de journaux s'est montrée finalement irréalisable à cause de la fragilité et de la dégradation des documents. Solution salutaire: scanner les documents et utiliser seulement des copies. Pour l'avenir, on a décidé que les documents fussent d'abord numérisés et puis envoyés au Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents.

Mots-clés: documents d'archive – conservation, conservation – étude de cas

Claudia Condruz. Le principe de l'intervention minimale – essence de la restauration moderne

Dans la première partie, l'article offre un historique de la restauration de livres. On passe en revue les diverses préoccupations concernant la conservation des documents, dès l'Antiquité jusqu'à présent. Aujourd'hui, le restaurateur doit tenir compte du diagnostique et doit considérer comme but final non pas l'élimination des détériorations visibles, mais l'identification des pertes latentes. L'objectif principal est l'élimination des causes et des agents de la détérioration qui peuvent devenir parfois actifs. La deuxième partie de l'article décrit le traitement en bloc du volume, conformément à la méthode de l'intervention minimale, et décrit les principaux désavantages du traitement classique et les raisons du traitement en bloc des volumes.

Mots-clés: collections spéciales – restauration, restauration – histoire, restauration – méthode, étude de cas

Gloria Iordăchescu. La restauration des Saints Évangiles imprimé à Râmnic en 1746

La Bibliothèque Centrale Universitaire „Carol I” de Bucarest a reçu une donation faite par la Bibliothèque de l'Académie Roumaine – un Évangile en roumain, imprimé à Râmnic en 1746. En considérant son importance culturelle et historique et la gravité de la détérioration du document (dans une proportion de 15%), la Commission d'analyse en a décidé la restauration. L'article met en évidence l'importance culturelle et religieuse des Saints Évangiles et le contexte historique de sa parution, en analysant ses détériorations et la manière de restauration choisie pour que les caractéristiques des matériaux composants s'approchent de celles originales. A la suite des constatations visuelles et de l'analyse des bulletins chimiques et biologiques, on a décidé la restauration du volume en le défaisant en ses composants, pour restituer son intégrité et sa fonctionnalité, en éliminant les effets produits par les facteurs physiques, chimiques et biologiques.

Mots-clés: livre ancien – restauration, restauration – méthode, restauration – étude de cas

Oana Păcurariu. Modalités d'intervention sur les livres roumains anciens (I)

Le Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents de la Bibliothèque Nationale de Roumanie a restauré à travers le temps un grand nombre de livres roumains anciens, expérience qui lui a procuré tout un inventaire de caractéristiques communes relatives à l'état de conservation. Les détériorations physico-mécaniques prédominent. Les détériorations sont provoquées par la manière d'exécution du document, mais surtout par l'utilisation prolongée, intense ou non adéquate. Afin de prolonger la vie des documents, les conditions optimales de préservation s'imposent, tout comme, au cas des détériorations extrêmes, s'impose l'usage des cassettes pour leur restauration et leur protection. Si la couture est affectée, ainsi que l'unité du corps du livre, la solution de découdre le volume s'impose. Si la couture est en bon état et qu'il s'agisse de la solubilité des encres, cas dans lequel un traitement humide est exclu, on opte pour une restauration en bloc du volume.

Mots-clés: livre ancien – restauration, restauration – méthode

Leonard Fulău. La restauration d'un Oktoih de 1712

L'Oktoih imprimé à la Métropole de Târgoviște en 1712 est une donation de la part de M. Barbu Teodorescu au Musée National de la Littérature Roumaine. Ayant la reliure en cuir de veau, couleur brun foncé, ce Oktoih qui se trouvait dans un état avancé de dégradation a été soumis à un traitement en bloc du volume, en restaurant le corps du livre entier, en reconstituant la reliure afin de garder intacts ses éléments d'authenticité, en remplaçant les plats en carton, en restaurant la reliure (sa reconstitution par marqueterie, en utilisant une nouvelle jaquette en cuir) et en confectionnant une cassette de protection pour le volume restauré, selon les normes scientifiques de restauration et les éléments d'authenticité.

Mots-clés: collections spéciales, livre ancien – restauration

Flavian Nica. Aspects moléculaires de l'eau métabolique et sa contribution au développement des moisissures

On a initié une étude à partir des observations macroscopiques et microscopiques sur les moisissures installées sur les livres anciens. Si dans les dépôts modernes on peut assurer des mesures de préventions contre le développement de la moisissure, dans les espaces étroits où on garde souvent les documents de grande valeur ou près de ceux-ci peuvent apparaître des conditions d'humidité, indétectables par les appareils, favorables à l'apparition des moisissures. Les processus de dégradation sont facilités par l'eau obtenue dans le processus catabolique qui assure aux cellules fongiques l'énergie chimique et les matériaux nécessaires à ses constituants cellulaires. Dans les espaces étroits, partiellement fermés, l'eau produite en grande quantité entretient l'humidité favorable au développement des champignons. L'humidité des champignons se préserve parce que l'eau qu'ils perdent par évaporation persiste dans les lieux où les champignons ont commencé à se développer.

Mots-clés: collections – biochimie, collections – ravageurs, moisissures – étude

Ruxandra Dreptu. Affiches Art Nouveau dans la collection Stroe Slătineanu

En continuant l'étude présentée lors de la Session scientifique organisée à Bucarest en 1992 par l'Office du Patrimoine Culturel National, l'auteur rend hommage au collectionneur Stroe Slătineanu. Les quatre affiches signées par Alphonse Mucha, Edward Penfield et Marcel Lenoir et achetées par Barbu Slătineanu à Paris, autour de 1900, ont été créées à la fin du XIXe siècle, en pleine époque Art Nouveau. Grâce à leur valeur esthétique, ces affiches sont considérées comme des véritables œuvres d'art, les trois artistes étant très appréciés. La maquette réalisée par Alphonse Mucha pour le calendrier de 1898, publiée dans le magazine **La plume**, est représentative pour l'affiche de type Art Nouveau. Les deux affiches signées par l'artiste Marcel Lenoir révèlent sa préoccupation pour l'ésotérisme. La dernière pièce – une affiche publicitaire pour le journal **the New York Times** – a été créée en 1895 par Edward Penfield. La femme, avec ses attitudes et ses gestes, est un symbole présent sur toutes ces affiches: maléfique dans la vision de Lenoir, élégante et gracieuse dans celle de Mucha et sobre chez Penfield.

Mots-clés: collections spéciales – affiches, Art Nouveau, collection de Stroe Slătineanu

Mariana-Lucia Nesfântu. Les perspectives de développement du Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents de la Bibliothèque Nationale de Roumanie

En passant en revue la nécessité de conserver et de restaurer les documents et le cadre législatif spécifique à l'activité du Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents de la Bibliothèque Nationale de Roumanie, l'auteur décrit les perspectives de développement du Centre: initiation des projets d'envergure nationale et identification des actions en partenariat au niveau national et européen; réalisation d'une étude sur la situation de l'activité de conservation dans les bibliothèques roumaines; élaboration d'un programme capable d'identifier les collections de valeur se trouvant dans les bibliothèques et dans d'autres institutions culturelles roumaines et évaluation de leurs besoins de conservation; développement et mise en œuvre du programme de conservation des documents de la Bibliothèque Nationale de Roumanie et son extension au niveau national; initiation et participation à des projets de recherche etc. L'article présente trois procédures élaborées et mises en œuvre par le Centre.

Mots-clés: Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents – perspectives de développement, programmes de conservation, conservation – objectifs, procédures

Iftimie Nesfântu. „Un véritable bibliothécaire”

Un entretien avec M. Gheorghe Buluță, le directeur de la Bibliothèque Centrale de l'Université de Médecine et de Pharmacie „Carol Davila” de Bucarest, met en évidence l'importance des activités de conservation et de restauration du livre et le rôle des bibliothèques et des bibliothécaires – „véritable système nerveux de la société moderne”. L'interview se propose d'identifier les priorités de M. Buluță depuis 1998, à son arrivée au poste de directeur; sa première victoire éditoriale importante – l'ouvrage *Livres étrangers. XVII-XVIII siècles. Catalogue*, paru en 2001, écrit avec la collaboration de Mme Elena-Maria Schatz; les circonstances de la fondation de la Bibliothèque de l'Université de Médecine et de Pharmacie de Bucarest dont le livre le plus précieux est l'encyclopédie médiévale *Liber de proprietatibus rerum* (Cologne, 1481); les atouts de la bibliothèque (accès non-stop – en utilisant des bases de données électroniques – aux périodiques étrangers de sciences biomédicales) et ses accomplissements (le catalogue des livres anciens, le catalogue des thèses de doctorat, le catalogue des ouvrages des enseignants); les services offerts par la bibliothèque etc.

Mots-clés: bibliothèque universitaire, personnalités – entretien, livres rares, collections spécialisées

Cristian Paul Bedivan. Les marques post-paradisiques

La communication est devenue unidirectionnelle. On dialogue avec la TV, la Radio, les arts visuels avec leurs deux ou trois dimensions. Notre oreille intérieure, notre œil intérieur reçoivent simplement l'écho de nos propres pensées – un miroir dans lequel seulement notre image est reflétée. Un dialogue des sourds avec les aveugles, dans un vacarme des promesses pleines de couleur, se déroule devant nous. Seulement la lecture peut garder la langue vivante. C'est-à-dire la lecture des livres dont le noyau emprunte l'essence même de la parole de la fable, de la parabole et de l'histoire. Ces livres communiquent avec nous, relèvent nos défis, désensorcèlent nos monologues et nous aident à ne pas bafouiller. Nous avons peur de disparaître tout comme ont disparu dans l'oubli les héros des nations, les sages. Nous n'aimons plus l'anonymat, même si notre travail reste après nous. L'histoire nous a montré beaucoup de formes de suppression de la mémoire collective, par la destruction, l'omission, le détournement ou la substitution. Nous oublions que la perpétuation de la mémoire se fait par le système de bouche à oreille.

Mots-clés: histoire de l'écriture, histoire de la lecture, types de lecture, écriture – types de supports

Adriana Daia. Un livre attendu par tous

Manuel de restauration de livres anciens et de documents graphiques du professeur Florea Oprea est un ouvrage de référence, exhaustif et bien documenté, attendu depuis plus d'un demi-siècle par ceux qui ont consacré leur passion et leur talent à ce domaine d'activité. La structure du livre repose sur l'idée que, avant d'être restaurateur de livres anciens, le professionnel doit avoir des connaissances approfondies sur l'objet qu'il va restaurer. On passe en revue quelques repères concernant l'évolution de la conservation des livres anciens et les premiers articles parus, aussi bien que la différence entre la conservation préventive et la restauration. La seconde partie du livre est consacrée aux reliures, la troisième présente quelques problèmes de la dégradation des livres et d'autres types de documents et la quatrième concerne la restauration effective. Résultat de la vraie expérience, le volume embrasse les principaux domaines de l'enseignement de spécialité, les problèmes de la détérioration des livres anciens, des techniques modernes de traitement et de conservation, de l'organisation d'un laboratoire de conservation et de restauration.

Mots clés: livre ancien – restauration, documents graphiques – restauration, restauration – méthodologie, laboratoire de restauration

Ioan Opreș. La persévérance d'un spécialiste

La parution de l'ouvrage *Manuel de restauration de livres anciens et de documents graphiques* est une bonne occasion d'analyser les activités de préservation et de conservation des biens culturels en Roumanie, à partir de l'Exposition nationale de 1906. On passe en revue les étapes, les personnalités, les institutions, les laboratoires et les mécanismes législatifs du processus de développement du programme national de préservation, conservation et restauration du patrimoine culturel de la

Roumanie. M. Florea Oprea, l'auteur du livre, souligne le vecteur scientifique du travail de restauration indiquant un processus de restitution historique, artistique et culturelle où la démarche poly-qualifiée et ultra-spécialisée du conservateur-restaurateur est essentielle. Le livre s'affirme comme un instrument utile à tous les acteurs du domaine du patrimoine culturel, car il porte sur la méthodologie et la philosophie du patrimoine culturel.

Mots clés: livre ancien – restauration, documents graphiques – restauration, restauration – méthodologie, laboratoire de restauration

Copyright Luminița Gruia

Câteva gânduri despre „spitalul” cărților

Elena-Maria Schatz

Expert carte veche, bibliofilie, istoria cărții

BIBLIOFILIA, dragostea și prețuirea cărții, a inclus încă din cele mai vechi timpuri, atât preocuparea de a proteja această inestimabilă comoară, de numeroșii ei dușmani (focul, umiditatea, insectele și felurile tipuri de fungi, manipularea neglijentă ori chiar degradarea intenționată, practică de unii cititori), cât și strădania de a repara, în măsura posibilului, stricăciunile deja produse, pentru a prelungi viața cărții.

Egiptenii ungeau foile de papirus cu ulei de cedru, pentru a le apăra de insecte; din Evul Mediu, din Renaștere, ca și din secolele dominate de tipar, ne-au parvenit cărți (manuscrite sau tipărite), cu urme de reparații mai mult sau mai puțin dibace. Obiceiul de a presa între paginile cărților, frunze și flori mirositoare avea drept scop, la origini, îndepărtarea paraziților. Dar toate aceste îngrijiri aveau un caracter empiric și, de cele mai multe ori, leacurile întrebuițate s-au dovedit mai primejdioase decât boala însăși.

În secolul XX, în consens cu dezvoltarea fără precedent a tuturor ramurilor științei și tehnicii și în lumea cărții, metodele empirice au fost înlocuite de metodele controlate, recomandate de știință. A devenit astfel evident că bibliotecarul are nevoie de colaborarea chimiștilor, a fizicienilor, a entomologilor, a bacteriologilor și a tehnicienilor experți în fabricarea hârtiei, pergamentului, pieilor, cernelii, precum și a legătorilor și a paleografilor.

În țările pentru care colecțiile de cărți și manuscrite constituie una dintre avuțiile cele mai de preț ale neamului, societăți savante și cercetători izolați s-au ocupat, încă din secolul trecut, de diferitele aspecte ale conservării și restaurării științifice. Un pas important în acest domeniu a fost înființarea, în Italia, în anul 1929, a unui laborator de cercetări și reparații pe lângă abația de la Grottaferrata (deținătoare a unei biblioteci celebre), iar în 1938, la Roma, a **Institutului de patologie a cărții**, menit să sistematizeze cercetările științifice pentru determinarea cauzelor de distrugere și găsirea mijloacelor de vindecare a cărților. La data înființării Institutului, directorul acestuia, profesorul Alfonso Gallo, publicase deja, pe lângă o serie de studii în revistele de specialitate, un volum dedicat în întregime bolilor cărții și mijloacelor de vindecare și de reparare ale acestora (*Le malattie del libro. Le cure ed i restauri*, Milano, 1935), volum care a devenit, pentru numeroase țări europene, un prim manual de conservare și restaurare științifică.

Biblioteconomia românească, atentă la progresele înregistrate pe plan mondial în domeniul conservării și restaurării științifice a cărții, consemnează o primă prezentare *in extenso* a acestui manual, sub forma unui curs intitulat *Sănătatea cărților*, semnat de **Maria Dumitrescu** și publicat în **Hrisovul. Buletinul Școlii de Arhivistică**, vol. I, 1941.

Și pentru că e frumos și deosebit de util să ne cinstim înaintașii, îmi voi permite să zăbovesc o clipă asupra portretului acestei remarcabile personalități a culturii românești, foarte puțin cunoscute generațiilor postbelice. Menționez că în cele ce urmează voi rezuma excelentul articol care i-a fost consacrat în lucrarea *Bibliologie românească. Idei. Portrete. Controverse* de Gheorghe Buluță și Victor Petrescu, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2008, p. 40-41:

„**Maria Dumitrescu** (1904-1969), absolventă în 1926 a Facultății de Litere, cu licența în filologie clasică și în limba italiană, a primit în anul 1927 o bursă de specializare și a plecat la Paris, unde a frecventat École de Hautes Études de la Sorbona (secția Istorie-Filologie). După un doctorat strălucit, în anul 1931 a absolvit și École Nationale des Chartes, fiind singurul român cu diplomă (arhivist-paleograf) al acestei faimoase instituții, după al cărei model se înființase la București, în 1924, Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie. Întoarsă în țară, a lucrat la Arhivele Statului, fiind, în paralel, profesor la Catedra de Biblioteconomie, Bibliografie și Istoria Cărții din cadrul Școlii Superioare de Arhivistică și Paleografie, unde a predat până la desființarea instituției, în 1950. Între 1928 și 1950 i-au apărut în Franța studii

deosebit de apreciate, consacrate unor probleme ale literaturii vechi, franceze și italiene. Spre sfârșitul anului 1950 a devenit director adjunct la Direcția Bibliotecilor din Comitetul pentru Așezămintele Culturale de pe lângă Consiliul de Miniștri; înlăturată de la Direcția Bibliotecilor pentru că nu „corespundea” în privința „dosarului de cadre”, a lucrat ca bibliograf la Institutul de Documentare Tehnică, de unde s-a pensionat în 1960. După cum au mărturisit cei care au avut norocul să o cunoască și să învețe de la ea, a scris mult și remarcabil de bine, abordând diverse capitole ale bibliologiei (a se vedea lista lucrărilor în *Bibliologie românească*, p. 41), dar mai bine de jumătate dintre lucrări au rămas în manuscris, autoarea izbutind să publice extrem de puțin, înainte ca regimul democrat-popular, ostil elitelor intelectuale cu studii și doctorate în străinătate, să îi ia dreptul de a publica.”

După război, Institutul de la Roma a continuat să formeze conservatori și restauratori, atât pentru colecțiile italiene, cât și pentru colecțiile din numeroase țări străine.

În anul 1970, în cadrul Bibliotecii Centrale de Stat a luat ființă Laboratorul de Patologie și Restaurare a Cărții. Prima șefă a Laboratorului, dna Eugenia Balteș, a urmat mai multe stagii de instruire la Institutul de la Roma, ulterior și alți câțiva restauratori ai Laboratorului și-au perfecționat acolo cunoștințele.

Dacă sub aspectul conservării științifice a colecțiilor, Laboratorului îi revin, în permanență, sarcini curente privind întregul fond de publicații al bibliotecii, colecțiile speciale și fondurile de publicații periodice îi pun în față sarcini specifice, cu mult mai grele.

Colecțiile speciale ale Bibliotecii Naționale cuprind o mare diversitate de materiale, valoroase atât prin conținut, vechime, formă artistică, proveniență și circulație, cât și prin semnificația lor istorică și culturală de interes național (cele mai numeroase), dar și internațional, cum ar fi, de exemplu, unele piese din colecția de manuscrise, colecția de incunabule și cea de carte străină tipărită începând cu secolul al XVI-lea, unele piese din fondul cartografic sau din cabinetul de stampe etc.

Deoarece, în timp, diversele fonduri care alcătuiesc colecțiile speciale ale bibliotecii au fost amplu prezentate în revistele de specialitate (**Revista bibliotecilor**, **Revista Bibliotecii Naționale a României**, **Revista Română de Istorie a Cărții**), nu vom reveni acum asupra conținutului, valorii și particularităților fiecărui fond în parte, dar nu putem să nu reamintim faptul că, în funcție de vechimea pieselor, de suportul material, ca și de tehnica folosită pentru realizarea acestora (scriere de mână, tipărire, xilografie și diverse alte tehnici de gravare, desen, pictură etc.), pentru conservarea corectă și eficientă este nevoie să se recurgă la cele mai avansate metode ale științei actuale de conservare a documentelor de bibliotecă.

În plus, datorită vechimii, dar și circulației „aventuroase” a acestor bunuri, din atelierul în care au fost realizate, până în depozitele Bibliotecii Naționale a României, majoritatea sunt bolnave, rănite, infirme; ele au nevoie de o consultație amănunțită, în care bibliotecarul, în colaborare cu conservatorul, restauratorul și legătorul, poate stabili diagnosticul și tratamentul necesar. Apoi, în Laborator, acest adevărat spital al documentelor de bibliotecă, se trece la aplicarea unui tratament complex, de conservare și restaurare. Nu mai vorbim azi de reparațiile artizanale care, de-a lungul veacurilor, au mutilat ori chiar au distrus unele piese, ci de restaurări științifice, realizate de profesioniști cu un grad înalt de calificare.

Și pentru ca întreaga activitate a Laboratorului să atingă parametrii ideali, este necesară o perfecționare continuă a personalului, o urmărire atentă a progreselor înregistrate pe plan mondial în materie de restaurare, fie că ne referim la pergament, la hârtie, la miniaturi și anluminuri, fie la legătorie (cu variatele materiale și tehnici întâlnite la diversele tipuri de legături care urmează a fi restaurate).

Prin natura sarcinilor care mi-au revenit în cadrul serviciului Colecții speciale, am cunoscut îndeaproape activitatea Laboratorului, cu care am colaborat direct mai bine de două decenii, am cunoscut diversele faze ale evoluției profesionale ale colectivului său (chiar dacă, în timp, acesta s-a tot schimbat și înnoit), am învățat mult din discuțiile purtate în comisiile de restaurare, atât la lansarea, cât și la recepționarea fiecărei lucrări, am apreciat frumoasele realizări ale restauratorilor și ale legătorilor, valori ale patrimoniului cultural național, piese clasate azi în categoria Tezaur, a căror valoare a crescut mult printr-o restaurare științifică impecabilă și am învățat astfel să prețuiesc și să îndrăgesc și munca, dar și pe colegii minunați din Laborator.

Felicitări pentru frumoasele realizări, mult succes, în continuare!

Aspecte privind starea de conservare a manuscriselor pe pergament la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia

Doina Hendre Biro

Bibliotecar, Biblioteca Batthyaneum – Alba Iulia

Studiul prezintă spațiul de depozitare al manuscriselor pe pergament din cadrul Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia (filială a Bibliotecii Naționale a României) și multitudinea de probleme semnalate în timp privind conservarea lor. Concluziile sunt formulate în urma unui studiu de arhivă, dar și a unei examinări atente a manuscriselor și a microclimatului. Aceste concluzii sunt analizate ținând seama de legislația în vigoare și de recomandările privind conservarea preventivă. În anexe, prezentăm două fișe de conservare întocmite pentru două importante manuscrise¹ din colecțiile bibliotecii.

Manuscrisele se păstrează într-un depozit amplasat într-o încăpere specială, în fapt o excepțională aplicație a ideii episcopului Majláth² de a amenaja o cameră blindată care să ofere condiții cât mai bune de conservare și mai multă securitate. Camera a fost inaugurată la 7 octombrie 1912 ca spațiu de depozitare al celor mai valoroase lucrări ale bibliotecii: manuscrise, incunabule și documente rare³.

Depozitul se compune dintr-o încăpere prevăzută cu o scară metalică permițând accesul spre o altă cămăruță. La primul nivel se păstrează manuscrisele pe pergament, între care și cele cu anluminuri, ca și arhiva medievală formată din aproximativ 17.000 de documente pe pergament sau hârtie, unele dintre ele având încă sigiliile de ceară. Toate sunt clasate în ordine cronologică și sunt păstrate în cămăși de hârtie, în cutii metalice aranjate în etalaje pe verticală. La nivelul al doilea, sunt aranjate incunabulele, manuscrisele din seria *Hungarica*, câteva manuscrise de secol XIX-XX, împreună cu primele cataloage de bibliotecă, introduse aici în urmă cu câțiva ani.

Ferestrele sunt prevăzute cu obloane metalice, închise peste zi și nu există nicio sursă de lumină artificială și nici de încălzire în timpul iernii. Acest aspect dereglează considerabil echilibrul microclimatic, conform măsurătorilor care înregistrează valori de la 23,3°C și 48,9% mm/Hg în luna august, până la 10,5°C și 28% mm/Hg în luna ianuarie. Considerăm că în aceste condiții, piesele sunt într-un permanent pericol de deteriorare, fapt care impune găsirea în cel mai scurt timp de soluții concrete⁴.

Pentru a putea analiza mai pe larg starea de conservare a manuscriselor și a cărților din Tezaur, ne-am extins documentația în arhiva Bibliotecii, consultând rapoartele foștilor specialiști și directori, care pe de o parte semnalau, pe de alta transmiteau observațiile și doleanțele lor către minister. Din păcate, aceste rapoarte nu aveau nicio finalitate, ci doar se arhivau, dovadă că de-a lungul anilor nu s-au realizat modificări sau îmbunătățiri, fapt ce a dus inevitabil la alterarea progresivă a condițiilor de conservare.

Unul dintre documentele studiate a fost redactat în urma cu 36 de ani, între 17-19 mai 1974, de către dl Ramiro Georgescu, specialist în cadrul Laboratorului de patologie a cărții, aflat într-o misiune la Batthyaneum. Dl Georgescu semnala următoarele disfuncții, pe care le prezentăm tocmai datorită pertinentei analizei și a faptului că situația este și azi, la fel de actuală⁵.

1. *Breviarum*, mss. II 149, nr. inv. 312 și *Psalterium cum calendario gallico a picture flamando*, mss. III 127, nr. inv. 442, ambele aparținând Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia.

2. Conte Majláth Gusztáv Károly, episcop al Diecezei catolice de Transilvania, între 1897-1938. DĂNILĂ, Gabriela ; ȘIPOȘ Viorica. Din istoricul Bibliotecii Batthyaneum: Arhiva personală a episcopului romano-catolic Majláth Gusztáv Károly. În: *Apulum*, Alba Iulia, XXXVII, 2, 2000, p. 47-54. *Manuscriptum continens benedictionem societatis literariae gimnasii r. cath. Alba-Carolinensis ad jubilaum anni 25 pastoralis eppi Caroli Majlath* (Hungarice), ms. IX 73, din colecția bibliotecii Marton, 1993, p. 143-147. EMK, 12-13, 1912.

3. HENDRE BIRO, Doina. Institutul Batthyány și manifestările științifice de la Alba Iulia din 1912. Bazele primului muzeu. În: *Revista Română de Istorie a Cărții*, București, an V, nr. 5, 2008, p. 46-55.

4. HENDRE BIRO, Doina. *Raport privind starea fizică a depozitelor și cea de conservare a pieselor la Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia, filială a BNR*, august 2009.

5. *Informare cu privire la starea colecțiilor Bibliotecii Batthyaneum*, Arhiva Bibliotecii, ff. 1-4.

Astfel, în capitolul II, **Condiții de microclimat**, se consemna că „din măsurătorile asupra *T* și *UR* efectuate în toate încăperile Bibliotecii, se desprinde concluzia că unele dintre acestea, între care depozitele de la parter și camera blindată de la etajul II, au o temperatură care depășește valoarea minimă admisă și o *UR* a aerului care depășește valoarea maximă admisă. Acest fapt contribuie la deformarea pergamentelor și la desprinderea de pe acestea a culorilor și a aurului miniaturilor, favorizează atacurile microorganismelor și oxidările. Asemenea fenomene pot fi observate pe colecțiile de manuscrise pe pergament, păstrate în camera blindată”. Printre cauze, era invocată și lipsa jaluzelelor în timpul verii și a caloriferelor în timpul iernii.

În capitolul III, **Starea colecțiilor**, specialistul afirma: „situația cea mai periculoasă din punctul de vedere al posibilităților de agravare a bolilor a fost semnalată în rândul colecțiilor de mare valoare, depozitate în camera blindată. O parte din manuscrisele și incunabulele aflate pe rafturi prezintă rupturi la nivelul copertelor sau dezmembrări ale blocului cărții, datorate manevrării lor nechibzuite și necorespunzătoare de-a lungul timpului; ondulări ale pergamentului și hârtiei, datorită probabil variațiilor de umiditate la care aceste exemplare sunt supuse, atunci când sunt transportate din camera blindată complet neîncălzită în birourile încălzite spre a fi consultate și invers, când sunt duse înapoi”.

Specialistul mai semnală creșterea acidității la nivelul hârtiei și al cernelii, cauze care au dus la modificarea culorii hârtiei și a calităților ei fizico-mecanice, la oxidări ale hârtiei, culorilor și aurului miniaturilor, situație agravată și de urmele atacurilor produse de insecte. În același timp el considera că piesele de mare valoare depozitate în fișetul metalic din același spațiu ar fi și mai expuse deteriorărilor din cauza neîncălzirii încăperii în timpul iernii, fapt ce „atrage pericolul condensării umidității și infiltrării acesteia în hârtie, pergament și piele. În plus fișetul de metal nu este prevăzut cu orificii de aerisire ... Colecția de documente pe pergament și hârtie, începând cu secolul XIII, sunt păstrate în cutii metalice, fără aerisire. Majoritatea acestor documente prezintă deteriorări de natură chimică, oxidări, decolorări, pete, într-o stare avansată, sigilii și șnururi distruse”.

Continuând studiul în arhiva Bibliotecii, observăm că documentului de mai sus, făcut la cererea Direcției Așezămintelor Culturale, i-a urmat o adresă trimisă Consiliului Culturii și Educației Socialiste de către directoarea Angela Popescu-Brădiceni⁶. Se transmitea și o notă de informare, care relua constatările specialistului, susținând și cauzele situației existente la aceea dată la Batthyaneum, însoțită de propuneri de măsuri imediate.

Două recomandări atrag în mod special atenția: una legată de necesitatea de predare a unor elementare noțiuni de conservare, personalului; în acest sens un specialist ar fi trebuit să se deplaseze de la București la Alba Iulia. A doua se referă la faptul că volumul de cărți care ar fi trebuit restaurate era atât de mare, încât Laboratorul de patologie nu ar fi putut face față. În consecință se propunea ca „lucrările care necesită intervenții speciale să se restaureze la BCS; pentru rezolvarea celorlalte cazuri, să fie încadrat în Biblioteca Batthyaneum un restaurator prin redistribuirea posturilor”, restaurator care să fie calificat timp de un an la București. Se mai cerea „încadrarea unui legător artistic care ar rezolva problema prin executarea lucrărilor de legătorie și prin colaborare cu laboratorul”. Ca argument se aducea necesitatea asigurării calității lucrărilor, dar mai ales a securității cărților, evitându-se mutarea lor. În finalul notei, se cerea suplimentarea bugetului pentru anul 1974, cu suma de 73.500 de lei, necesară efectuării lucrărilor cerute. Din păcate, demersurile s-au oprit aici.

Într-un alt raport întocmit în 1981, se deplângea faptul că desprăfuirea fondului nu a fost făcută, fapt care a dus la „încărcarea importantă cu praf a volumelor” și se propunea efectuarea operațiunii respective, ca și acoperirea rafturilor cu „cortine” de pânză, instalarea unor transperante de doc alb la ferestre și rezolvarea problemelor rămase nerezolvate între 1961-1963. „... în primă urgență, un conservator cu studii medii generale și pregătire profesională printr-un stagiu la BCS pentru manuscrise, cărți și alte materiale similare și o instruire în instituții specifice pentru celelalte colecții”⁷.

Derularea unui amplu proiect internațional în intervalul noiembrie 2008 – aprilie 2009 a creat momentul favorabil pentru analizarea detaliată a stării de conservare a manuscriselor pe pergament⁸. Manuscrisele au fost scoase pentru fișare, fapt care a permis nu doar ștergerea lor de praf, ci și examinarea stării de conservare, fotografierea paginilor care ilustrează un tip de atac, în vederea întocmirii unor fișe de conservare individuale și stabilirea de priorități, atât pentru o conservare aplicată, cât și pentru inerentele restaurări ulterioare. Acest moment ne-a oferit prilejul studierii stării de conservare a întregului fond existent în Tezaur.

6. Notă privind controlul efectuat asupra stării și condițiilor de conservare a colecțiilor în Biblioteca Batthyaneum, Adresa din 26 mai către Consiliul Culturii și Educației Socialiste, în atenția tov. Ilie Rădulescu, p. 1-5.

7. SECĂRESCU, Viorica ; MANEA, Cella. Raport asupra deplasării la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, 17-19 iunie, 1981.

La fiecare volum, s-a examinat cu atenție cotorul, legătura, forțașul, foaia de titlu, fapt ce a permis identificarea atacului biologic: manuscrisele au fost frecvent atacate de insecte, în principal *Anobiidae*, dar și de mușegaiuri. Au fost consemnate și problemele ridicate de corpul cărții, o atenție suplimentară fiind dată părților lipite, șifonate, tăiate sau intercalărilor de foi de pergament în corpul cărților constituite din hârtie. Principalele aspecte semnalate au fost: prezența sporilor de ciuperci, chiar inactivi, a găurilor rotunde, a canalelor, a petelor în nuanțe pornind de la gri la violaceu, prezența de insecte în cărți, de larve, de excremente, de piele sau de hârtie macerată. Fără a exclude mecanismul proceselor fizice, se poate afirma că principalul mecanism al degradării colecțiilor de la Biblioteca Batthyaneum, și între acestea a colecției de manuscrise, este declanșat de apariția unor procese chimice.

Am aplicat recomandările dlui Aurel Moldoveanu, care a propus analizarea aspectelor referitoare la componentele materiale ale valorilor bibliofile, care acționează în funcție de natura lor organică sau anorganică, de compoziție, structură, morfologie, dimensiuni, aspect, culori, funcționalități și valori, tocmai pentru că se caracterizează printr-o instabilitate chimică în sensul tendinței de a reacționa cu elementele mediului ambiant, ca apa și oxigenul, în contact cu alți factori poluanți.

S-a putut observa cum lucrările pe pergament își schimbă starea de conservare și devin mai puțin rezistente din punct de vedere fizico-mecanic. Principalele modificări ce apar sunt decolorarea, exfolierea, dezlipirea, fragilizarea generalizată, care în condiții de UR crescută, deși efectele nu par imediate, pot provoca în timp, apariția mușegaiurilor și a insectelor, dar și a unor reacții chimice violente, cum ar fi corodarea garniturilor metalice din cupru sau oxidarea celor din fier⁹. Temperatura ridicată este la fel de nocivă, ca și iluminatul necorespunzător; în timp variațiile bruște de UR și T, din cauza unor excese, ca „umflarea-contractarea”, produc fenomene fizice ireversibile.

Degradărilor mecanice ale cărților și manuscriselor cauzate de uzură, li se adaugă cele de manipulare defectuoasă, de transport impropriu, de scoatere și de repunere la raft, de fotografiere și mai ales de scanare. În acest moment, asupra cărții acționează forțe suplimentare dar și o lumină puternică, a cărui efect ulterior, este greu de controlat. Se are în vedere faptul că lucrările au suferit în timp și o degradare biologică, atât din cauza factorului microclimatic, cât și al factorului uman.

În funcție de factorii de mai sus, pergamentele ca suporturi de natură organică au un comportament specific. Fenomenele de alterare sunt agravate și de materialele utilizate pentru scriere și ilustrare și pentru a stabili corect diagnosticul trebuie să identificăm precis aceste materiale. Este vorba de cerneluri, de pigmenți, de aglutinanți, de componentele coperților ce au la bază în general blaturi din lemn de esențe diferite, îmbrăcate în piele sau pergament. Un alt material este cleiul animal preparat din oase și piele sau cleiul din cazeină. În contact cu baza de dizolvare, acestea pot avea reacții bazice puternice, cu influență nefastă asupra materialelor componente ale legăturii. Higroscopicitatea lor mărită provoacă putrezirea și apoi atragerea atacurilor de mușegai. În același timp, în cazul excesului sau a fluctuației UR, apar și reacții chimice și fizice, care afectează astfel și mai mult întregul manuscris, până la pierderea colagenului¹⁰.

Pentru stoparea reacțiilor nocive, se impune din ce în ce mai mult adoptarea unei **conservări preventive** care să asigure, în primul rând, îmbunătățirea condițiilor din spațiile de depozitare și a modalităților de manipulare a valorilor bibliofile. Acest tip de conservare se referă la un ansamblu de măsuri preventive și curative care include diferite mijloace și metode de monitorizare, control și combatere a agenților biologici care produc biodegradarea colecțiilor. Scopul conservării preventive a documentelor este să asigure durata de viață maximă posibilă pentru întreaga colecție.

Dintre măsurile de anticipare în procesul de conservare putem aminti: întreținerea curățeniei, securitatea clădirilor, controlul mediului de depozitare și punerea la punct a unor condiții de stocare adecvate, digitizarea documentelor solicitate mai des de utilizatori ș.a. Cu titlu informativ, la Biblioteca Națională a Franței se impune completarea unei fișe tehnice tip, care cuprinde nu doar coordonatele ci și componentele în detaliu ale manuscrisului. Se pornește de la premisa bunei cunoașteri a materialelor și a suporturilor,

8. Este vorba de proiectul *Manuscriptorium*, în cadrul căruia colega mea, Gabriela Dănilă, a introdus datele referitoare la manuscrisele anterior scanate.

9. MOLDOVEANU, Aurel. *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*. București: Editura CFEPMD, 1999, p. 9-11

10. DARVAȘI, E. ; RUSU, I. ; ȘTIRBAN, S. ; ȘTIRBAN, Al. ; CHINTOANU, M. ; CADAR, S. Optospectral system for the quantification of optical parameters of old paper. În: *Journal of Optoelectronics and Advanced Materials*, vol. 7, 2005.

recunoașterea cauzelor și a factorilor de deteriorare, identificarea cernelurilor, întocmirea unei anamneze, urmată de aplicarea unor tratamente simple cum ar fi curățirea mecanică și curățirea locală la nivelul legăturilor. Se cere de asemenea confecționarea de cutii pentru conservare, portofolii pentru codexurile subțiri sau fără coperti, cutii din carton cu pH neutru pentru documentele în stare bună de conservare, cutii de format mare pentru cele foarte deteriorate. Obligatorie este și instalarea unei hote pentru aspirarea vaporilor toxici.

Și la noi în țară ar trebui să se aplice mai mult modelul conservării preventive, să se pună accent pe rolul factorului uman, prin respectarea normelor minime de conservare. Dl Aurel Moldoveanu considera profilaxia drept o „preîntâmpinare deci conservare”, vorbind despre ea ca despre o activitate cu un caracter permanent, „relația obiect – factori de mediu ambiant, fiind continuă”.

Un management corespunzător în îngrijirea corectă a colecțiilor deținute ar începe printr-o mai bună evidență a colecțiilor și ar evolua spre instalarea de sisteme de climatizare a aerului, izolarea termică a încăperilor, controlul instalațiilor termice, prin instalarea obligatorie a robinetelor cu termometru, renunțarea la iluminatul natural și fluorescent sau acoperirea tuburilor de neon cu un filtru protector și respectarea regulilor stricte de mânăuire și deplasare a pieselor în timpul depozitării, transportului și fotografierii sau scanării.

Facem și noi împreună cu dl Moldoveanu următoarea precizare: „conservarea preventivă nu se interferează cu restaurarea, deși se acreditează responsabilități comune restauratorului, creându-se impresia, că restaurarea este același lucru cu conservarea. Căci restauratorii sunt pregătiți pentru alte operații, în timp ce pentru a face conservare preventivă, este necesar să fii în zona de depozitare a obiectelor, cu atât mai mult cu cât operațiunile nu pot fi efectuate la distanță sau în absență”¹¹.

Coroborând toate datele obținute prin studiul în arhivă al rezultatelor cercetărilor deja efectuate în spațiile de depozitare și adăugând analiza graficelor privind condițiile microclimatice actuale, am ajuns la aceste concluzii. Considerăm că scopul a fost parțial atins, atât prin documentația fotografică și fișele de conservare întocmite, cât și prin găsirea unor soluții de conservare preventivă la Biblioteca Batthyaneum.

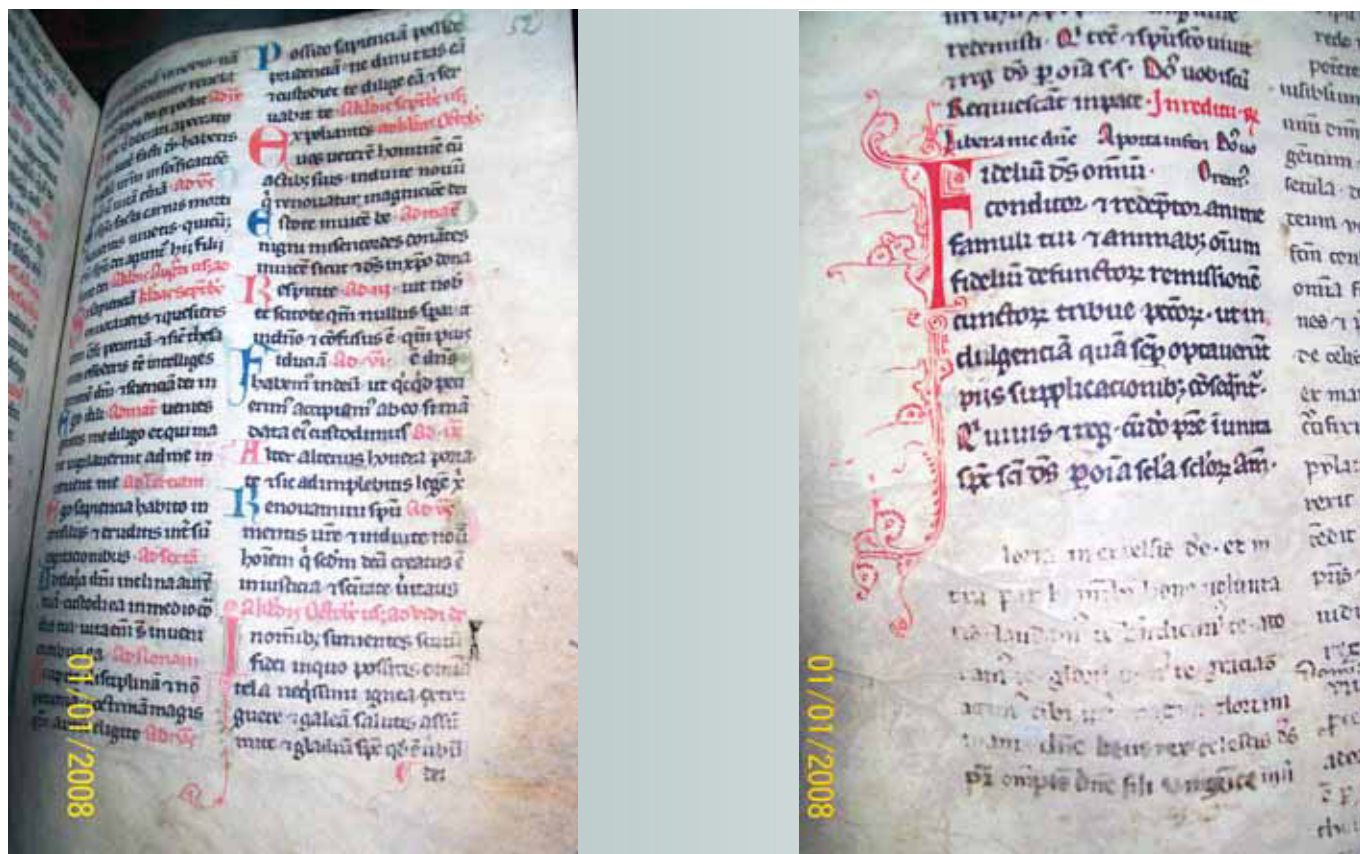
ANEXA I

FIȘA DE CONSERVARE nr. 1

1. **DENUMIRE:** *Breviarium*.
2. **COTĂ:** mss. II 149, nr. inv. 312.
3. **POSESOR:** Biblioteca Batthyaneum, Alba Iulia.
4. **PERIOADĂ:** secolul XIV.
5. **STIL:** limba latină, caractere gotice.
6. **VALOARE:** de tezaur, valoare de patrimoniu mondial.
7. **FUNCȚIE:** glosse de lectură.
8. **COD DE CULOARE:** grenă, verde, albastru.
9. **DESCRIERE SUMARĂ:** manuscris pe pergament cu cerneală brună, (371) f. in 4°, 2 coloane, 35 de rânduri, blocul cărții: 205 x 140 cm; oglinda textului: 150 x 95 cm.
10. **LEGATURĂ:** 215 x 148 cm; lemn învelit în piele, cu decor în presă la rece.
11. **DESCRIERE ARTISTICĂ:** Îmbinare armonioasă de motive geometrice și florale, în maniera Spic, Slovacia. Inițiale de mărimi diferite, ornamentate cu motive florale și geometrice. **Legătura:** Decorul este

11. MOLDOVEANU, Aurel. *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*. București: Editura CFEPMD, 1999, p. 16-18.

realizat în presă la rece reprezentând motive florale și geometrice repetitive, dispuse în benzi și în rețea, și înscrise într-un cerc, a cărui raze pleacă din centru și se opresc în friză, alternate cu motive în spirale întrerupte și cu motivul lanțului.

12. CONSEMNAREA STĂRII DE CONSERVARE: Legătura a suferit toate tipurile de distrugere fizică, chimică și biologică. Într-o primă fază, a avut loc o distrugere fizico-mecanică, prin detașarea legăturilor din piele și a încuietorilor, respectiv a garniturilor metalice; se observă doar urmele acestora, sugerând în ultimă instanță nuanța inițială a pielii. Capitalbandul este rupt, iar cele trei nervuri în feston dublu sunt dezvelite, lăsând să se vadă caietele.

Foile de gardă, extrem de afectate de factorii care au distrus copertile, păstrează urme caracteristice: exuvii, murdărie, orificii de carii, pete de naturi diferite, între care cele de mucegai, extrem de vizibile. Din cauza excesului de umezeală, a unui atac biologic neconsenat, respectiv a unui puternic atac al coleopterelor din familia *Anobiidae*, blaturile din lemn s-au prăbușit și au devenit un corp cavernos cu numeroase canale și exuvii, sfărâmat în zonele marginale și care și-a pierdut integritatea în proporție de 30%, dezvelind corpul cărții. Pielea este acoperită de un strat albicios, probabil un depozit de spori, ceea ce a dus la fragilizarea acesteia. În diferite zone, pielea este descuamată, zgâriată, ruptă mai ales la nivelul colțurilor, cotorului și nervurilor; decorul este puternic compromis. Este vizibilă și distrugerea chimică, din cauza nu doar a îmbătrânirii naturale ci și a condițiilor

microclimatice. Prin pierderea umezelii, pielea a devenit rigidă, iar în zonele garniturilor metalice, urmele de oxizi și de săruri de cupru (malahit) transpar la o examinare mai atentă.

Forme de degradare fizică: Sub influența nefastă a factorilor externi și, nu în cele din urmă, a factorului uman, odată cu distrugerea copertelor și a legăturii, s-a pierdut unitatea corpului cărții care este dezaxat și prezintă multiple degradări, cum ar fi: cusături desfăcute, pierderi de material în zona cotorului, pete cauzate de uzura funcțională și de agenții de poluare.

Pergamentul a suportat efectele un exces de umiditate și și-a pierdut proprietățile inițiale (suplețea, elasticitatea), este rigid, sfărâmat pe alocuri, poros, se semnalează plieri ale foilor, fisurări, ondulări. Din cauza modului de preparare a pergamentului și a provenienței acestuia (din zone mai fragile de piele) au apărut tensiuni interne suplimentare, rupturi și orificii de mărimi variabile, uneori cusute.

Forme de degradare chimică: Pete de naturi diferite, cauzate de migrarea apei cu diverse impurități, dar și de acțiunea factorilor poluanți externi, mai ales a ionilor în libertate; pete de rugină și foxing, altele cauzate de aciditatea cernelurilor, care a distrus suportul în zona textului; pete brune, probabil din cauza acidității cernelurilor dar agravate și de o UR excesivă sau poate chiar de o inundație.

Cernelurile sunt detașate pe mari suprafețe, uneori chiar total, făcând textul ilizibil, decolorat, ca și pigmenții din decorul literelor și al ornamentelor, *passim*, uneori apare amprenta cernelii roșii la bază, în zona întoarcerii foilor.

Forme de degradare biologică: Manuscrisul a suferit și degradări biologice, ca urmare a unui atac bacterian, probabil după udarea cărții. Atacul este semnalat prin petele cafenii, violacee, verzui, prin fragilizarea extremă a suportului până la desprinderea materialului, în mai multe zone. Suportul poartă urmele atacului de *Anobiidae* și ale unor depuneri de insecte, ce nu se pot specifica la o examinare liberă. Factorul uman poate fi semnalat aici ca factor de distrugere. Nu atât prin manipulare, ci mai ales prin realizarea unui șoc termic, prin trecerea de la cald la rece a manuscrisului, camera blindată nefiind încălzită, ca și prin nesupravegherea factorilor microclimatici din spațiile de depozitare. Este posibil să fii avut loc o infiltrație de apă, într-un moment mai îndepărtat, cu consecințele actuale prezentate.

Dacă procesul este evolutiv sau nu: Procesul pare evolutiv, inclusiv cel biologic, sporii prezentând un pericol permanent de reactivare.

Restaurări anterioare: Se observă câteva intervenții de consolidare, cu ajutorul unor petice din piele care leagă câteva caiete.

13. **GRADUL DE URGENȚĂ:** Se recomandă restaurarea de urgență.

14. **FOTOGRAFII:** S-au efectuat 40 de fotografii înainte de restaurare, dintre care, 13 fotografii pentru legătură și 27 pentru corpul cărții, la un total de 371 de file; fotografiile pot fi puse la dispoziția restauratorilor.

15. **APRECIERI PRIVIND SPAȚIUL DE DEPOZITARE:** în colecția de manuscrise, depozitată la parterul Camerei blindate Tezaur a Bibliotecii Batthyaneum, într-un fișet metalic.

16. **TRATAMENTE ȘI OPERAȚIUNI PROPUSE:**

Se recomandă desfacerea pielii de pe blaturile din lemn și înlocuirea acestora cu altele dintr-o esență lemnoasă similară, îmbătrânită, sau cu un lemn ușor, de esență moale.

Se recomandă, de asemenea, dezinfectarea și tratarea pielii, emolieră acesteia, consolidarea pe un nou suport, realizarea integrării cromatice, poate și a decorului.

Se recomandă ștergerea foilor, dezinfectarea lor și o încercare de stabilizare, respectiv de fixare a cernelurilor și a pigmenților, eventual urmată de o ușoară emolieră.

Se recomandă, de asemenea, o recoasere a caietelor, refacerea capitalbandului, spălarea foilor de gardă și reaplicarea lor, ca și a noilor coperti, operațiuni care ar putea asigura un echilibru mult mai stabil manuscrisului.

17. **RECOMANDĂRI DE PĂSTRARE:** confecționarea unei casete din materiale compatibile, depozitarea în condițiile de UR și T prevăzute de normele de conservare și supravegherea atentă a condițiilor de depozitare.

18. **DOCUMENTAȚIE:**

SZENTIVANYI, Robertus. *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum*.

MĂRZA, Iacob. Fișa analitică a manuscrisului.

19. **DATA ÎNTOCMIRII FIȘEI:** decembrie 2009.

20. **AUTORUL FIȘEI, CALITATE, SEMNĂTURĂ:** Doina Hendre Biro, abilitată cu problemele de conservare de către conducerea Bibliotecii Naționale a României la Biblioteca Batthyaneum.

ANEXA II FIȘA DE CONSERVARE nr. 2

1. **DENUMIRE:** *Psalterium cum calendario gallico a picture flamando.*

2. **COTĂ:** mss. III 127, nr. inv. 442.

3. **POSESOR:** Biblioteca Batthyaneum, Alba Iulia.

4. **PERIOADĂ:** secolul XV.

5. **STIL:** limba latină, caractere gotice.

6. **VALOARE:** de tezaur, valoare de patrimoniu mondial.

7. **FUNCȚIE:** conține Psalmii lui David și un calendar religios.

8. **COD DE CULOARE:** cuprinde o paletă complexă, trecută prin toate contrastele și intensitățile cromatice.

9. **DESCRIERE SUMARĂ:** manuscris pe pergament cu cerneală brună și aur coloidal, (202) f. în 16°, 1 coloană, 20 de rânduri, blocul cărții: 12 x 9,3 cm, oglinda textului: 7,5 x 6 cm.

10. **LEGATURĂ:** 13 x 9,8 cm; lemn învelit în piele de culoare neagră.

11. **DESCRIERE ARTISTICĂ:** Manuscris aparținând Școlii flamande, iar după Varjú Elemér poate chiar lui Hans Holbein cel Tânăr, realizat cu un rafinament artistic și cromatic rar întâlnit. Este ornamentat cu miniaturi în guașă și aur, iar inițialele KL de la paginile 1-12 sunt ornate în auriu, roșu și albastru. Numeroase inițiale mici sunt realizate în foiță de aur și culoarea albastru și roșu, în mai multe locuri.

Fiecare filă decorată este împărțită în trei părți: sus, câte două tablouri, unul reprezentând compoziții cu scene din Viața lui Iisus și a Fecioarei Maria, celălalt pe Regele David în ipostaza de cronicar, totul respectând cu rigurozitate canoanele proporțiilor și legile perspectivei.

La baza foii, inițiala mare D(avid) este realizată în foiță de aur, ca și un psalm scris în cerneală aurie. Întreaga filă se termină cu un decor cu motiv floral, mai ales cel al florii stilizate de acant, cu vrejuri de viță de vie, de *bollo* de aur (paiete) și cu reprezentări animaliere inedite, cum ar fi maimuțele albe.

Prezentăm câteva dintre scene: la f. 37R, *Cina cea de Taină* și *David rugându-se*; la f. 42R, *Iisus în Grădina Ghetsimani* și *David în rugăciune*, la bază un om ucigând un cal!; la f. 51V, *Prinderea lui Iisus* și *David în rugăciune*, iar la bază un călăreț; la f. 58V, *David în drum spre Ierusalim*, respectiv, *Judecata lui Iisus*; la f. 74V, *David cântând la harfă* și *Urcarea Golgotei*, scenă din *Drumul Crucii*; la f. 87V, *David în rugăciune* și *Iisus răstignit*; la f. 119R, *David cu un grup de cântăreți* și *Punerea în mormânt a lui Iisus*; la f. 183R, *David în rugăciune* și *Învierea lui Iisus*; la f. 196R, *David cântând* și *Bunavestire*. Toate compozițiile au aceleași dimensiuni cuprinse între 11 x 8,3 cm.

12. **CONSEMNAREA STĂRII DE CONSERVARE:** **Legătură:** Blaturile din lemn sunt aproape detașate, iar învelitoarea din piele este deshidratată, descuamată, sfâșiată mai ales la nivelul cotorului. A fost consolidată probabil în secolul XIX. Foile de gardă au fost înlocuite ulterior, iar cele de la coperta a doua au fost lipite cu o bandă adezivă. Volumul se păstrează într-o casetă confecționată la începutul secolului XX.

Forme de degradare fizică: Corpul cărții a suferit deteriorări în urma infiltrării cu apă, nu se știe în ce moment, dar o bună parte a degradărilor a fost cauzată în mod evident de factorul uman.

Cusăturile sunt slăbite sau chiar desfăcute, iar foile poartă amprente și pete de murdărie, precum și pete cauzate de uzura funcțională și de agenții poluanți. Suportul din pergament al manuscrisului prezintă un exces de umiditate, pierzându-și suplețea și devenind rigid, precum și multiple fisurări, ondulări și plieri de forme și dimensiuni diferite.

Forme de degradare chimică: Suportul este îngălbenit în condițiile excesului de umiditate, care nu are legătură cu alcalinitatea acestuia: după eliminarea apei din structura pergamentului, acesta s-a uscat, dar a antrenat ireversibil și degradarea scrisului și a ornamentelor. În același timp, pergamentul s-a gonflat pierzându-și culorile, care au migrat și s-au solubilizat.

Un factor direct este legat de tehnica utilizată în prepararea straturilor de grund a miniaturilor și a textului, pe bază de ipsos și apă sau de sulfat de calciu și clei de animale, dar și a straturilor de culoare tempera, preparată pe bază de albuș bătut de ou.

În același mod se preparau fondurile pentru textele aplicate în cerneluri de aur. Și pentru că occidentalii aplicau un strat foarte subțire de culoare peste grundul gros din zona de aurire, acestea texte au fost primele afectate. Astfel se explică de ce în condiții de UR crescută, aceste straturi succesive suferă modificări ireversibile, de exemplu migrarea liantului, care duce la îmbrunarea din zona textului; modificările sunt accentuate la o T ridicată, fapt ce duce la craclarea și desprinderea straturilor, prin exfoliere. Se poate urmări și influența factorilor poluanți, asupra pigmentilor care vor varia în funcție de compoziția chimică a culorilor: astfel albul de plumb se îngălbenește, cromatul de plumb se îmbrunează, ultramarinul se decolorează (boala u) etc. În același timp, pigmentii își mențin sensibilitatea la umezeală, favorizând în consecință, atacurile biologice menționate.

Se pot deci identifica multiple și diferite pete cauzate de migrarea apei cu diversele ei impurități, altele cauzate de aciditatea cernelurilor etc.

Cernelurile sunt desprinse și decolorate, culorile solubilizate, iar în câteva cazuri, imaginea sau/și textul s-au imprimat de pe o pagină pe cealaltă.

Forme de degradare biologică: Manuscrisul a suferit și deteriorări biologice, ca urmare a unui atac bacterian, indus probabil de udarea cărții. Atacul este semnalat prin petele cafenii, violacee, verzui și prin fragilizarea extremă a suportului.

Factorul uman poate fi semnalat ca factor de distrugere. Mai ales prin manipularea necorespunzătoare și prin marcarea foilor miniate cu benzi de hârtie lăsate în lucrare ani de zile, de asemenea prin șocul termic creat de trecerea manuscriselor de la cald la rece, camera blindată nefiind încălzită iarna, prin

nesupravegherea factorilor microclimatici și prin neasigurarea condițiilor de depozitare, fapte ce au provocat consecințele prezentate.

Dacă procesul este evolutiv sau nu: Procesul este evolutiv, mai ales cel chimic și fizic.

Restaurări anterioare: Se observă câteva intervenții de consolidare a copertei.

13. **GRADUL DE URGENȚĂ:** Se recomandă restaurarea de urgență.

14. **FOTOGRAFII:** S-au efectuat 36 de fotografii înainte de restaurare, față de un total de 202 file.

15. **APRECIERI PRIVIND SPAȚIUL DE DEPOZITARE:** în colecția de manuscrise, la parterul Camerei blindate Tezaur a Bibliotecii Batthyaneum, în fișet metalic și casetă din carton.

16. **TRATAMENTE ȘI OPERAȚIUNI PROPUSE:**

Sugerez o comisie de restaurare mixtă, din care să facă parte și un restaurator de pictură. Operațiunile de restaurare trebuie efectuate în Laboratorul de patologie a cărții, dar foile cu anluminuri trebuie să fie restaurate la Muzeul Național de Artă, urmând ca reasamblarea să se facă tot acolo. Cu excepția cazului în care Laboratorul are angajat și un pictor restaurator.

Restaurarea legăturii trebuie efectuată după tratamentele de curățire și emoliere a pielii cu gresanți compatibili, prin consolidarea pe un nou suport și integrarea cromatică a pielii.

Se recomandă ștergerea foilor, dezinfectarea lor, curățirea stratului pictural, și o încercare de stabilizare, respectiv de fixare a cernelurilor și a pigmentilor, eventual prin aplicarea tehnicilor de restaurare din pictură, dar în permanență, sub controlul specialistului în suporturi de pergament (întinderi, deplieri, de preferat tratamente uscate).

Se recomandă ca supravegherea condițiilor de depozitare să se facă cu mare atenție.

17. **RECOMANDĂRI DE PĂSTRARE:** în caseta manuscrisului, depozitat în condițiile de UR și T prevăzute de normele de conservare.

18. **DOCUMENTAȚIE:**

SZENTIVANYI, Robertus. *Catalogus concinnus librorum manuseriptorum.*

BICA, Cristina. Fișa analitică a manuscrisului.

19. **DATA ÎNTOCMIRII FIȘEI:** decembrie 2009.

20. **AUTORUL FIȘEI, CALITATE, SEMNĂTURĂ:** Doina Hendre Biro, abilitată cu problemele de conservare de către conducerea Bibliotecii Naționale a României la Biblioteca Batthyaneum.

Acidifierea colecțiilor de documente din biblioteci, muzee și arhive: cauze, efecte, investigații și intervenții (I)

Dr. ing. Vasile A. Deac

Ing. Vasile V. Țuțuianu

Laboratorul de conservare a colecțiilor

Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor – Oradea

1. Considerații privind acidifierea colecțiilor de documente din biblioteci, muzee și arhive¹

Din punct de vedere chimic, hârtia reprezintă un sistem material complex, constituit din fibre de celuloză provenite din bumbac, cânepă, în sau pastă de lemn. Hârtia mai conține și aditivi, în scopul îmbunătățirii calității materialului, dintre care amintim: agenți de înclieiere – pentru a mări rezistența la apă și pentru a controla absorbția cernelurilor apoase, agenți chimici de acoperire, pigmenți – pentru a mări gradul de albire a hârtiei.

Deducem din compoziția chimică a hârtiei că acest suport (considerat a fi totuși cel mai durabil suport material pentru text și imagini) prezintă o complexitate materială de etiologie organică fragilă, având structuri chimice mai mult sau mai puțin stabile, în relația dintre materialul papetar și compoziția suportului de text și imagine, cu factorii (agenții) de degradare abiotici exogeni sau factorii biotici (endogeni și/sau exogeni).

Celuloza reprezintă principala materie primă utilizată la fabricarea hârtiei. Ca atare, degradarea provocată de către acizii situați sub valoarea de șase unități pH reprezintă cauza fundamentală a deteriorării hârtiei din colecțiile de documente din biblioteci, muzee și arhive, iar ritmul deteriorării crește pe măsură ce pH-ul scade.

Reținem totodată din această sumară prezentare că rezistența hârtiei depinde foarte mult de lungimea și de rezistența fibrelor de celuloză. Subliniem ideea că orice factor fizic, mecanic, chimic sau biologic care provoacă scindarea lanțurilor de celuloză determină, în mod direct, scăderea rezistenței hârtiei.

Prin urmare, compoziția complexă finală a infodocumentelor pe suport papetar reprezintă o sursă perpetuă a disocierii lor și a dezagregărilor structurale, respectiv a unei entropii variabile, în funcție de condițiile de păstrare și de metodele de conservare și prezervare utilizate în politicile și strategiile de protecție a fondului de documente din biblioteci, muzee și arhive².

Pe aceste tipare se pot elabora, discuta și analiza, pe de o parte, direcțiile proceselor de deacidifiere specifice documentelor pe suport papetar din colecții și nivelurile de depreciere (degradare) înregistrate, iar pe de altă parte, sistemele integrate de monitorizare și intervenție prin tratamente de prevenție sau profilaxie locale sau generalizate de deacidifiere a colecțiilor de documente.

Ca să avem un tablou general al temei abordate, prezentăm punctual câteva aspecte care oferă suportul necesar demersului nostru:

- Cărțile, fotografiile, documentele grafice, documentele de arhivă, manuscrisele, hărțile, tablourile, bancnotele etc. sunt bunuri constituite în colecții valoroase, deținute atât de persoane fizice, cât și juridice, colecții care trebuie să reprezinte priorități investigative și de intervenție pentru a fi protejate în regim de urgență.
- Structura și compoziția materialelor suport de text sau de imagine sunt predispuse, prin vulnerabilitatea acestora, la activarea unor reacții chimice de acidifiere cu anumiți factori naturali (factori de reacție și factori de activare) aflați într-un mediu ambiant neregulat, puternic oscilant și poluant.
- Procesele și reacțiile chimice de acidifiere a colecțiilor de documente se declanșează și produc în timp și în mod constant modificări calitative și cantitative care afectează deopotrivă suportul material organic (hârtia, pelicula fotografică, pielea, pergamentul, textilele etc.) și informația propriu-zisă.

1. **Aciditate (acidifiere) a hârtiei** (consv.). Factor nociv exprimat prin gradul de concentrație de ioni de hidrogen în masa hârtiei, care contribuie la deprecierea acesteia prin îngălbenire sau fragilizare. Aciditatea constituie principala cauză a deteriorării hârtiei. Cele mai răspândite surse de aciditate sunt: alaunul introdus ca substanță de înclieiere în procesul de fabricare a hârtiei, produșii oxidanți din fibrele hârtiei, unii componenți ai cernelurilor de tipar, impuritățile din aerul poluant etc. Aciditatea se combate cu ajutorul unor procedee de neutralizare. OLTEANU, Virgil. *Din istoria și arta cărții. Vademecum pentru editori, ziariști, tipografi, librari, documentariști, arhiviști, muzeografi, profesori și studenți*. București: Editura Enciclopedică, 1992, p. 14.

2. **Entropie, entropii** s.f. 1. Mărime de stare termică a sistemelor fizice, care crește în cursul unei transformări ireversibile a lor și rămâne constantă în cursul unei transformări reversibile. 2. P. gener. Măsură care indică gradul de organizare a unui sistem – din fr. *entropie*. *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a 2-a. Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”. București: Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 342.

- Materialele din care sunt constituite aceste bunuri (hârtia, pelicula fotografică, pielea, pergamentul, textilele, pigmenții, cerneluri etc.) au o trăsătură comună foarte păguboasă pentru păstrarea și conservarea lor: instabilitatea chimică accentuată.

- Diversitatea suporturilor materiale organice care compun structura materială și informațională a colecțiilor de documente reprezintă, după cum era de așteptat, un mediu optim pentru inițierea cu multă ușurință, a reacțiilor de acidifiere, prin acumularea ionilor de hidrogen în structurile materiale menționate.

- Sub acest bombardament dăunător perpetuu, apar simptome și se produc efecte finale grave, care sunt în totalitate ireversibile³: apariția și extinderea punctelor de aciditate, îngălbenirea generală a hârtiei, fragilizarea și dezagregarea totală a materialului suport de text sau imagine, din cauza reducerii semnificative a rezistenței fizico-chimice, ca urmare a instabilității chimice a suporturilor materiale organice.

1.1. Acidifierea fondului general de documente din biblioteci, muzee și arhive: căi, surse de acumulare

Prezentăm principalele surse de instalare și acumulare a ionilor de hidrogen, de la punctele de inițiere, până la simptomele evidențiate sub forma vetrelor de atac, fără să avem pretenția că am identificat toate sursele care concură la propagarea agresivă în colecțiile clasice a simptomelor și efectelor grave:

- Microclimatul locațiilor de bibliotecă, muzeu și arhivă este încărcat cu agenți poluanți agresivi, poluare propagată din atmosfera așezărilor umane, în care dăinuie multe vicii care împiedică demersurile civilizate care tind spre o împăcare cu natura.

- Clasa „viciilor inerente” reprezintă sursa de instalare și acumulare a acidității papetare care poate fi ușor eliminată printr-un control riguros al calității materialelor organice care compun hârtia și al componenței cernelurilor tipografice sau a pigmenților, eliminând suporturile materiale organice secundare de slabă calitate.

- În evaluarea proceselor de acidifiere a colecțiilor clasice din biblioteci, arhive și muzee, o sursă perpetuă de acumulare a acidității papetare se află în legăturile clasice care execută operațiuni de recondiționare a documentelor curente, prin utilizarea excesivă a tehnologiilor și materialelor poluante, cum ar fi: cartoane și suporturi papetare puternic acide; adezivi și paste acide (aracet, paste din lemn etc).

- Utilizarea în exces a chimioterapiei în laboratoarele de conservare și restaurare, în operațiile de intervenție, constituie o sursă majoră de inducere și acumulare a procesului de acidifiere a documentului, din cauza produselor chimice poluante și acide, utilizate fără discernământ profesional.

- Materiile și materialele utilizate din „lada de zestre” a laboratoarelor de restaurare au structuri organice acide sau structuri componențiale asemănătoare celor ale agenților poluanți naturali.

- Produsele chimice utilizate pentru igienizarea, decontaminarea, dezinsecția, dezinfecția și deratizarea locațiilor și a mobilierului din biblioteci, arhive și muzee, sub forma tratamentelor chimice umede (deși unele sunt interzise în instituțiile comunitare), încarcă microclimatul cu agenți poluanți sub forma atmosferei umede VUR (volum ultra redus).

- Subsolurile insalubre din clădirile de patrimoniu emană noxe toxice și din cauza agenților poluanți naturali, prezenți accidental.

- Amestecul compus dintr-o suspensie de pigmenți colorați într-un lichid pelculogen, folosit pentru a acoperi suprafața unui obiect (mobilier) cu vopsea, prin aplicare cu pensula, prin stropire etc., pentru a-l colora sau a-l proteja împotriva agenților corozivi ori împotriva focului, poate reprezenta o sursă importantă de poluanți care catalizează reacții de acidifiere a colecțiilor, în condițiile nerespectării perioadei de repaus pentru uscarea peliculei de vopsea.

- Alte surse care pot genera poluanți acizi în locațiile de bibliotecă, arhivă și muzeu: zugrăvelile proaspete (crude); operațiile de colorare a unui material textil în laboratoarele de conservare și restaurare; garniturile de cauciuc utilizate la îmbinarea geamurilor și a ușilor de acces.

- Emanția neplăcută, cu VUR acid și noxe, pe care o degajă în laboratoarele de conservare și restaurare, produsele chimice utilizate pentru întărirea hârtiei, restaurarea textului, tratamentele de neutralizare a acidității documentelor, refacerea legăturilor componentelor morfo-structurale ale documentelor, emolierarea pergamentului și a pielii, combaterea biodegradărilor etc. reprezintă o sursă poluantă care catalizează declanșarea reacțiilor acide, dar și dezvoltarea noxelor dăunătoare organismelor.

- Amplasarea locațiilor de bibliotecă, arhivă și muzeu în zonele puternic poluate (zone industrializate, stații PECO, stații de autobuz etc.) oferă surse inepuizabile de poluare chimică și fonică.

- Structura puternic acidă a unor substanțe (colofoniu și alaun) folosite la fabricarea hârtiei.

- Grupările carboxil produse prin albirea hârtiei (în prepararea inițială) ori prin degradarea naturală (îmbătrânirea celulozei) provocată, în mare măsură, de prezența în structura materială a hârtiei a elementelor grele (fier și cupru).

3. **Ireversibil** (despre procese, transformări), care se produce în mod natural numai într-un singur sens. *Mic dicționar enciclopedic*. București: Editura Enciclopedică, 2005, p. 639.

- Sulfatul de aluminiu folosit la înclieirea cu alaun și colofoniu a hârtiilor fabricate după anul 1807, sulfat de aluminiu parțial hidrolizat, care s-a legat de lanțul molecular celulozic și nu poate fi îndepărtat ușor.
- Prezența ligninei de slabă calitate (întotdeauna în hârtia de ziar), care se desface în compuși ce au o puternică afinitate pentru moleculele de dioxid de sulf.
- Dioxidul de sulf aflat în mediul înconjurător, care este convertit chimic *in situ* în acid sulfuric.
- O sursă de acidifiere a hârtiei au reprezentat-o, pentru o perioadă lungă de timp (1400-1850), cernelurile ferogalice, pentru că în aceste cerneluri preparate din sulfat feros, nuci galice și gumă arabică, apare acidul sulfuric, care este coroziv și provoacă, în unele situații grave, perforarea hârtiei.
- Acizii se formează în hârtie, prin oxidare, în urma îmbătrânirii naturale, oxidarea celulozei ducând la formarea de carbon și carboxil, care se acumulează în aciditate internă, care poate fi greu îndepărtată prin tratamente de neutralizare a acidității papetare.
- Un alt agent oxidant este ozonul, mai ales în locațiile de bibliotecă, muzeu și arhivă, prevăzute cu instalații generale de climatizare.
- Acizii se pot forma prin absorbția compușilor acizi din aer: dioxid de sulf, monoxid de azot, dioxid de azot, dioxid de carbon.
- Apariția și dezvoltarea acidității în hârtie este direct proporțională cu dinamica creșterii valorilor procentuale de umiditate relativă, mai ales când acestea se situează la peste 70%.
- Acumularea acidității papetare și deteriorarea celulozei prin reacții de oxidare și hidroliză sunt cu atât mai dinamice (rapide), cu cât valorile temperaturilor din spațiile și depozitele de bibliotecă, muzeu și arhivă sunt mai mari.
- Lumina reprezintă factorul fizic direct implicat în procesele foto-chimice de deteriorare a hârtiei, în colecțiile infodocumentare, dar și în bunurile culturale pe suport organic, la intensități mari, chiar pentru scurt timp.
- Procesul de îmbătrânire a hârtiei este mult influențat de lumină, din cauza ionilor de metal, care acționează eficient ca fotosensibilizatori pentru celuloză (oxidul de fier, oxidul de zinc, oxidul de argint, oxidul de cupru), ceea ce înseamnă că sub influența radiațiilor luminii (ionii acționează eficient în prezența radiațiilor cu lungime de undă R mai mică de 340 de nanometri), acești ioni catalizează (activează chimic) reacțiile de descompunere a celulozei, reacții care se intensifică mult sub influența umidității și a temperaturii ambientale.
- Influența factorilor biologici (ciuperci și bacterii celulozolitice, insecte papiricole și papirofage, insecte xilofage, insecte sinantropice, rozătoare) asupra degradării chimice a infodocumentelor pe suport papetar din biblioteci, muzee și arhive, prin acidifierea acestora, este cunoscută și verificată în practica de conservare a acestor valori, deoarece agenții biologici produc, ca rezultat al metabolismului de hrănire, acizi organici (acid citric), enzime sau agenți oxidanți, care sunt catalizatori de prim ordin ai descompunerii hârtiei.
- Și alți poluanți, omiși pentru studiu, din biblioteci, muzee și arhive, pot deveni în cele mai multe cazuri, surse emergente de destabilizare chimică a suporturilor materiale organice purtătoare de text și imagine; iată câțiva: acizii organici emiși în spațiile și depozitele reabilitate și igienizate; dioxidul de sulf emis de materialele textile, benzile adezive de tip Scotch și garniturile de cauciuc utilizate la diferite îmbinări; adezivii și substanțele de umplere, folosite la fabricarea placajelor și a plăcilor aglomerate; oxizii de azot emiși de negativele fotografice care au ca suport nitratul de celuloză; noxele provenite din utilizarea de combustibili solizi (lemn, cărbune) pentru încălzirea locațiilor clasice de bibliotecă, muzeu sau arhivă.
- În spațiile neigienizate, insalubre, cu igrasie permanentă, provenită din infiltrații și umiditate ascensională, neaerisite și neiluminate, sunt create condiții optime pentru instalarea și dezvoltarea fungilor mari (macromicete), care produc prin ciclul biologic, noxe acide foarte periculoase pentru starea de conservare a colecțiilor pe suport clasic, dar și pentru sănătatea personalului și a utilizatorilor serviciilor din biblioteci, muzee și arhive.
- În ceea ce privește valorile limită de pH pentru instalarea și dezvoltarea ciupercilor și a bacteriilor celulozolitice pe suporturi papetare, prezentăm o sinteză a determinărilor efectuate de laboratorul nostru, în intervalul 2007-2009, după cum urmează:

- pentru ciuperci celulozolitice – valori minime: 1,5-3,5; valori optime: 4,5-6,8; valori maxime: 8-11;
- pentru bacterii celulozolitice – valori minime: 4,5; valori optime: 6,5-7,5; valori maxime: 11.

1.2. Acidifierea fondului general de documente din biblioteci, muzee și arhive: cauze și efecte

Analizând procesul chimic de acidifiere a fondului general de documente pe suport papetar din biblioteci, muzee și arhive și raportându-ne la cauzele și efectele produse – Fig. 1. *Studiul factorial, prin balanța cauze – efecte, în prezentarea degradărilor de etiologie chimică a colecțiilor de documente din biblioteci, muzee și arhive*, se impun câteva precizări privind incidența factorilor exogeni și endogeni, care accelerează și amplifică acțiunea acestor procese chimice în tiparele mai mult sau mai puțin cunoscute⁴.

4. DEAC, Vasile A. *Conservarea colecțiilor infodocumentare din biblioteci, muzee și arhive. Simptomatologia complexului de degradare*. București: Centrul de Pregătire Profesională în Cultură, 2009, p. 43-44 și 93-99.

• *Aciditatea din suporturile papetare de text și imagine este cumulativă, pentru că odată instalată în structura hârtiei, nu există posibilitatea eliminării spontane a surplusului de ioni de hidrogen din masa acestui material.*

• *Acidifierea documentelor pe suporturi papetare crește pe măsură ce se formează noi surse și depozite de acizi, prin creșterea numărului de ioni de hidrogen, prin acumulare permanentă sau accidentală; mai simplu, prin scăderea pH-ului sunt create condițiile de acumulare a unor concentrații ce destabilizează chimic structura hârtiei.*

• *Scindarea continuă a lanțurilor de polimeri din celuloză reprezintă tiparul intim de acțiune permanentă și ireversibilă a acidității asupra hârtiei, cu consecințe dintre cele mai semnificative asupra rezistenței materialului suport de text și imagine (Fig. 2).*

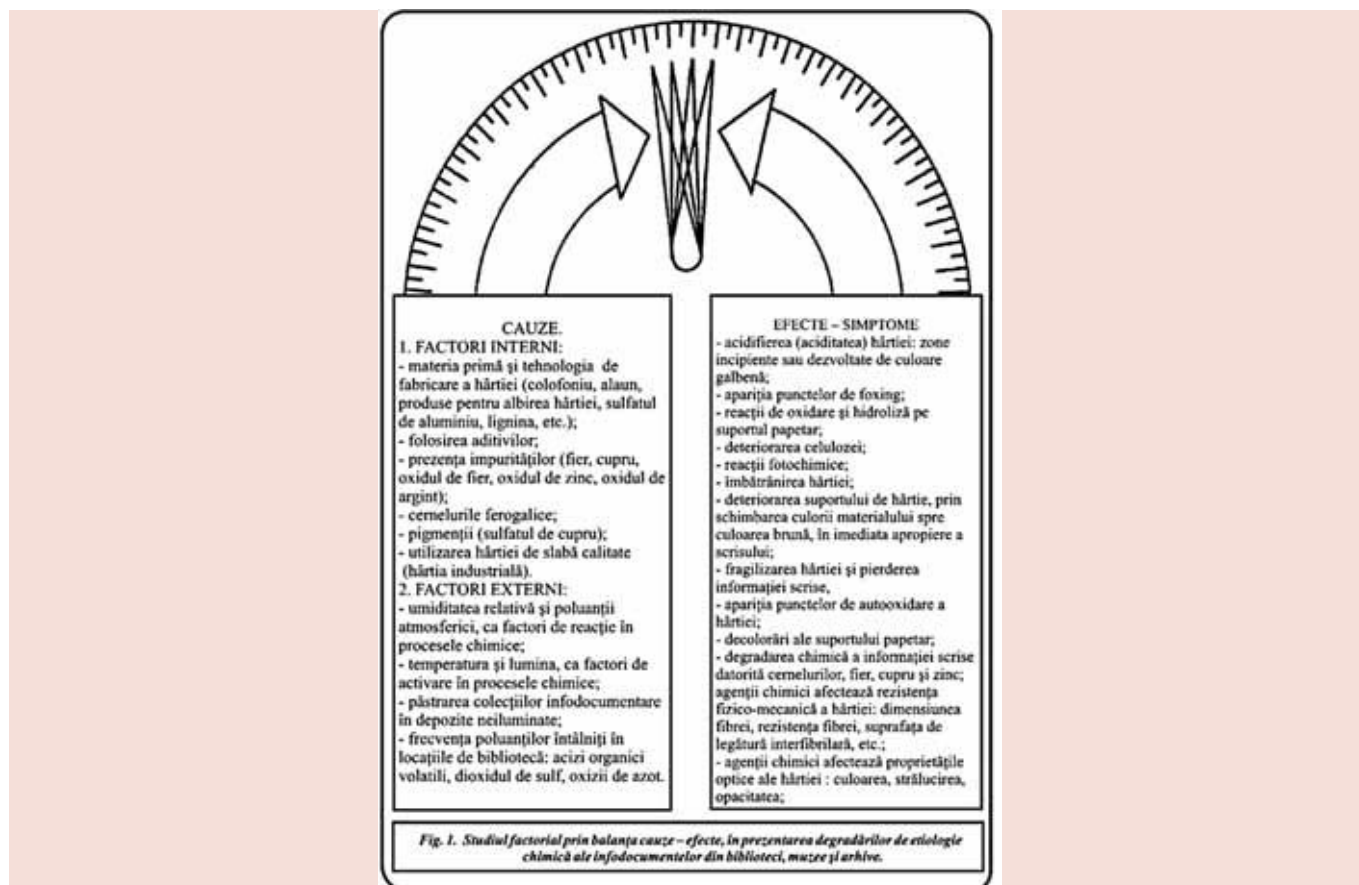
• *Acidifierea colecțiilor de documente presupune procese (reacții) chimice spontane, care se produc fără intervenția factorului uman, atunci când sunt întrunite condiții minime care le favorizează instalarea și dezvoltarea: afinitatea chimică între elementele reactive care participă în reacție, prezența energiei de activare ce asigură temperatura necesară declanșării reacțiilor.*

• *Procesele chimice de acidifiere a colecțiilor de documente sunt naturale, pentru că se produc cu elemente chimice existente în natură: apa, poluanții, temperatura; reacțiile de acidifiere ale documentelor au loc sub forma unor ciocniri violente, frontale.*

• *Procesele incipiente de acidifiere chimică a colecțiilor de documente sunt criptice (invizibile) deoarece reacțiile chimice se desfășoară la scară atomo-moleculară, dar ele pot fi investigate și cuantificate cu ajutorul aparaturii fine de determinare a concentrației unui participant la reacție sau a produsului chimic final, obținut în urma degradării chimice a suportului material papetar. Precizăm faptul că simptomele vizibile de degradare apar în stadiile avansate de degradare, când se constată extinderea simptomelor sub formă de vetre de degradare a suporturilor materiale.*

• *Reacțiile chimice de acidifiere a colecțiilor de infodocumente se desfășoară de obicei, în stadiile de inițiere (stadii incipiente), la suprafața documentelor; suprafața acestor bunuri reprezintă structura morfologică cea mai expusă, în care elementele reactive din microclimatul locațiilor de bibliotecă, muzeu sau arhivă – umiditatea relativă, oxigenul și poluanții – vin în contact direct cu aceasta, purtate în primul rând de curenții de convecție care se formează în sălile de lectură sau depozite.*

• *Ireversibilitatea proceselor chimice de acidifiere a fondului general de documente din biblioteci, muzee și arhive reprezintă cea mai importantă particularitate, cu consecințe practice grave, investigate în practica protecției colecțiilor.*

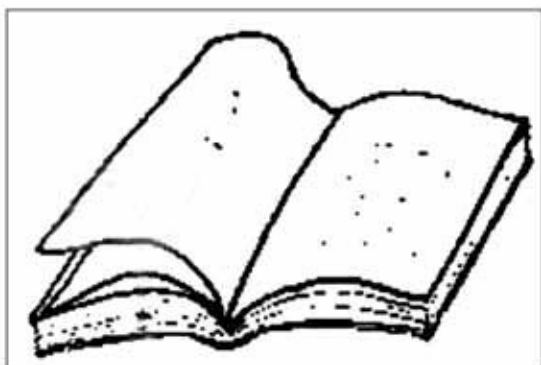

Fig.2.a. Instalarea punctelor de aciditate

Fig. 2.b. Electonograma hârtiei de celuloză de rășinoase – lanțuri de celuloză

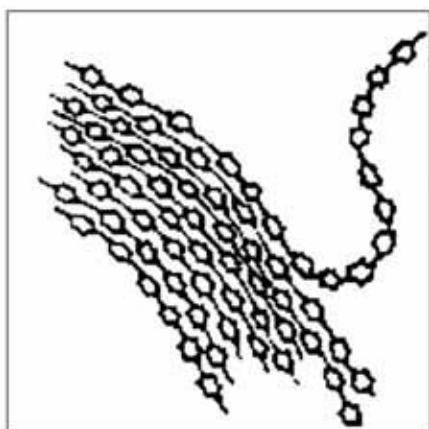

Fig.2. c. Secvență dintr-un lanț molecular celulozic

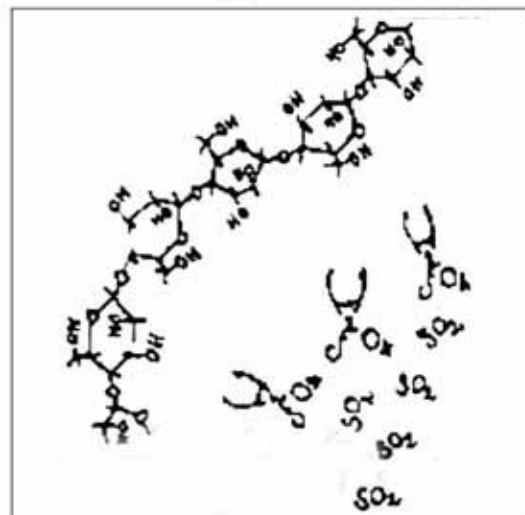

Fig.2.d. Acțiunea dioxidului de sulf (SO_2) asupra lanțului molecular celulozitic. Degradarea incipientă a hârtiei.

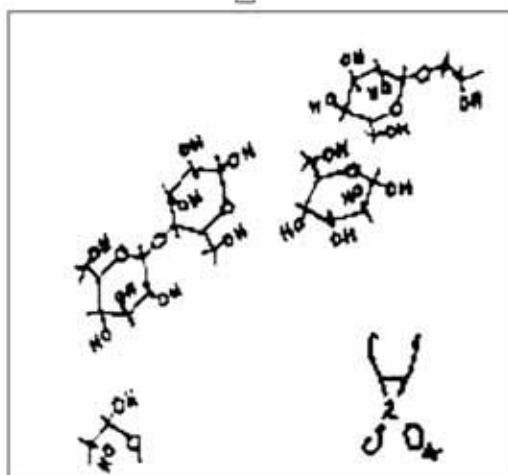

Fig.2.e. Degradarea avansată a lanțului molecular celulozitic - dislocarea legăturilor chimice

Fig.2.f. Efectele finale ale acidității hârtiei

Fig.2. Prezentarea etapelor de degradare chimică prin acidifierea hârtiei

• *Din punctul de vedere al evoluției procesului chimic propriu-zis, ireversibilitatea acidifierii colecțiilor și bunurilor culturale pe suport organic (cărți, documente de arhivă, manuscrise, hărți, afișe, colecții de bancnote, tablouri, icoane pictate pe suport de lemn, alte colecții pe suport organic) trebuie aprofundată ca proces chimic agresiv prin care nu se poate realiza trecerea de la produsul final (de reacție) obținut prin degradarea documentului, la elementele de reacție participative din care acesta este format (elementele de reacție). Prin urmare, odată degradat chimic un document prin acidifiere, sistemul integrat de intervenții (tratamente de neutralizare a ionilor de hidrogen acumulați în masa suportului material cu text și/sau imagine) aplicate pentru aducere la starea de conservare a documentului dinainte de degradare este extrem de dificil și costisitor, în stadiile incipiente, uneori imposibil din punct de vedere tehnic, în stadiile avansate de degradare a documentului.*

1.3. Reacțiile chimice de acidifiere a colecțiilor de bunuri infoculturale pe suport organic: particularități⁵

Tipicul desfășurării reacțiilor chimice de acidifiere a colecțiilor de bunuri culturale pe suport material organic prezintă particularități specifice tipului de degradare.

• *Reacțiile chimice de degradare a colecțiilor și bunurilor infoculturale pe suport organic se produc în direcția unei stări de energie mai scăzute și a unui grad de stabilitate chimică mai mică (un grad de dezordine mai mare), adică în sensul creșterii entropiei⁶.*

• *Toate reacțiile chimice de acidifiere a bunurilor infoculturale se desfășoară într-un lanț chimic.*

• *Tipic pentru o reacție chimică de acidifiere a bunurilor infoculturale este tendința factorilor de reacție de a participa în lanț la instalarea, desfășurarea și finalizarea procesului chimic, prin formarea (în fazele incipiente ale reacțiilor chimice) de compuși intermediari, care se recombina (în stadiul avansat al reacției) cu un element reactiv. Noul produs chimic intermediar se poate combina cu un alt factor de reacție, obținându-se în final produsul chimic cu cea mai mare stabilitate a structurii chimice. Cu alte cuvinte, desfășurarea în lanț a reacțiilor și proceselor chimice, în degradarea bunurilor infoculturale prin acidifiere, se desfășoară în funcție de stabilitatea structurii chimice a noului produs intermediar (în stadiile reactive incipiente și avansate), în final ajungându-se la consumarea factorilor participanți în reacție.*

• *Procesul chimic de acidifiere a bunurilor infoculturale pe suport organic are nevoie de participarea a două clase de factori: clasa factorilor de reacție și clasa factorilor de activare. Factorii de reacție (umiditatea, oxigenul și poluanții – dioxidul de sulf, formaldehida, oxizii de azot, ozonul, amoniacul etc.) stau la baza desfășurării reacțiilor și proceselor chimice de acidifiere, întrucât se combină atât între ei, cât și cu alte elemente din structura materială a bunurilor infoculturale. Grupa factorilor de activare este formată din temperatură și lumină. Acești factori abiotici microclimatici exogeni asigură energia de activare necesară reacțiilor și proceselor chimice de acidifiere. Energia de activare produsă de temperatura și lumina ambientală reprezintă minimum de energie de care reactanții au nevoie pentru formarea produșilor finali, adică mai simplu spus, energia de activare are rolul unui impuls inițial obligatoriu în absența căruia reacția chimică nu ar avea loc (reacția ar fi blocată).*

Deducem deci că, pentru ca un proces chimic de acidifiere a colecțiilor și bunurilor pe suport material organic să aibă loc, este necesară participarea factorilor de reacție și a factorilor de activare.

Pornind de la acest adevăr demonstrat în teoria și practica actului de conservare a bunurilor infoculturale, putem elabora și aplica soluții practice de intervenție prin blocarea reacțiilor de acidifiere a colecțiilor și bunurilor pe suport material organic astfel: fie acționăm asupra factorilor de reacție, fie intervenim asupra factorilor de activare, absența oricărora ducând la blocarea reacțiilor⁷ (Fig. 3). Ca atare, gruparea și analizarea factorilor naturali participativi la o reacție chimică de acidifiere a colecțiilor și bunurilor din biblioteci, muzee și arhive, în factori de reacție și factori de activare, prezintă un interes practic aparte deoarece conferă o finalitate precisă acțiunilor preventive.

Investigarea factorilor (agenților) chimici care participă la inițierea și dezvoltarea reacțiilor de degradare chimică prin acidifierea bunurilor menționate, în funcție de rezultanta acțiunilor factorilor favorabili (factori de inițiere) și nefavorabili (factori de inhibare / blocare), reprezintă un instrument de lucru necesar și util conservatorului pentru elaborarea și aplicarea programelor de conservare și igienizare a colecțiilor de documente și bunurilor culturale pe suport material organic din biblioteci, muzee și arhive.

Prin urmare, prezentarea factorilor de catalizare / activare și a factorilor de inhibare / blocare sub forma unui antagonism agresiv, prin opoziția reciprocă între acțiunile celor două sisteme de factori (sistem bifactorial), dezvoltă

5. DEAC, Vasile A. *Conservarea colecțiilor infodocumentare din biblioteci, muzee și arhive. Simptomatologia complexului de degradare*. București: Centrul de Pregătire Profesională în Cultură, 2009, p. 40-41.

6. Vezi nota 2.

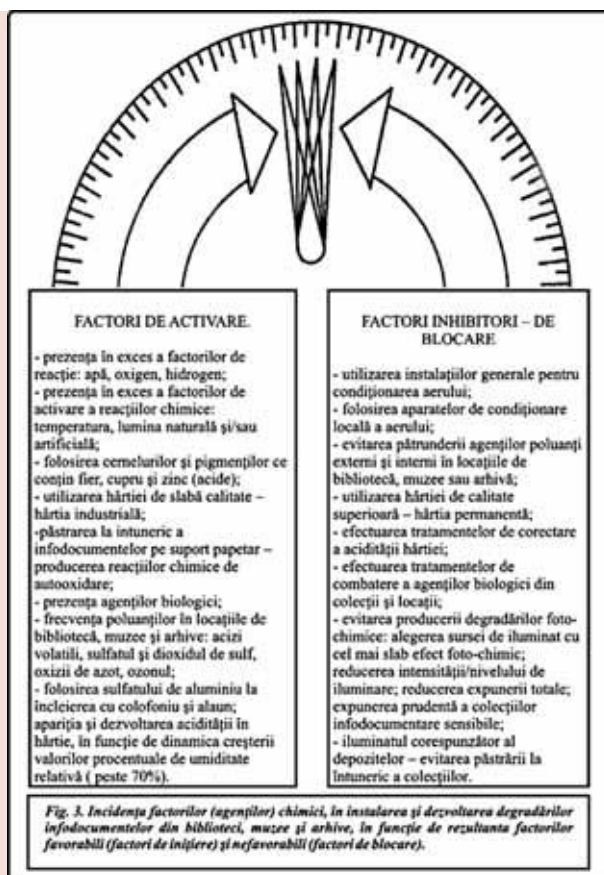
7. DEAC, Vasile A. *Conservarea colecțiilor infodocumentare din biblioteci, muzee și arhive. Simptomatologia complexului de degradare*. București: Centrul de Pregătire Profesională în Cultură, 2009, p. 99.

și aprofundează științific gama intervențiilor complexe sau unilaterale pentru blocarea factorilor de reacție și/sau de activare a reacțiilor și a proceselor chimice de acidifiere.

Cu siguranță, utilizarea în practica conservării colecțiilor și bunurilor din biblioteci, muzee și arhive a măsurilor de inhibare și blocare a factorilor care catalizează reacțiile și procesele chimice reprezintă esența acestui studiu prezentat sub forma unei sinteze.

În concluzie, studiul capătă substanță analitică (prin metodele de cercetare și cunoaștere științifică oferite spre analiză) numai în condițiile în care se cunoaște compoziția morfologică complexă a materialelor organice suport de text și/sau imagine, compoziție analizată ca sursă a disocierilor și dezagregărilor structurale, respectiv a unei entropii variabile, dar și a condițiilor abiotice / exogene și biotice / endogene de conservare și prezervare utilizate în politicile și strategiile de protecție a colecțiilor de documente și bunuri culturale pe suporturi organice din biblioteci, muzee și arhive.

Pe aceste tipare putem discuta și analiza metodologiile de investigare și cuantificare a prezenței ionilor de hidrogen în structura bunului infocultural, direcțiile de mișcare ale proceselor chimice de degradare specifice, exprimate prin valori pH, precum și sistemele integrate de intervenție prin neutralizarea depozitelor (punctelor) de aciditate pe suporturile organice.

Bibliografie selectivă

1. DEAC, Vasile A. *Conservarea colecțiilor infodocumentare din biblioteci, muzee și arhive. Simptomatologia complexului de degradare*. București: Centrul de Pregătire Profesională în Cultură, 2009.
2. JULA, Ramona. Cercetări privind degradarea colecțiilor la depozitul general de la Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor. În: *Sănătatea cărților*, Oradea, Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor, an 2, nr. 1, 2003.
3. LAURENT, Messe. Deacidifying Books with “CSC Book Saver”. A Preservation Project of the Royal Belgian Institute of Natural Sciences (RBINS). În: *International Preservation News*, Paris, no 35, 2005, p. 4-11.
4. MĂLINAȘ, Constantin. Puntea conservării (III). În: *Sănătatea cărților*, Oradea, Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” Bihor, an 2, nr. 1, 2003.
5. MOLDOVAN, Aurel. *Organizarea activității de conservare preventivă a colecțiilor din biblioteci*. București: Centrul de Pregătire și Formare a Personalului din Instituțiile de Cultură, 2000.

SIMPTOMATOLOGIA COMPLEXULUI DE DEGRADARE CHIMICĂ PRIN ACIDIFIEREA COLECȚIILOR DE DOCUMENTE DIN BIBLIOTECI, MUZEE ȘI ARHIVE

Conservare

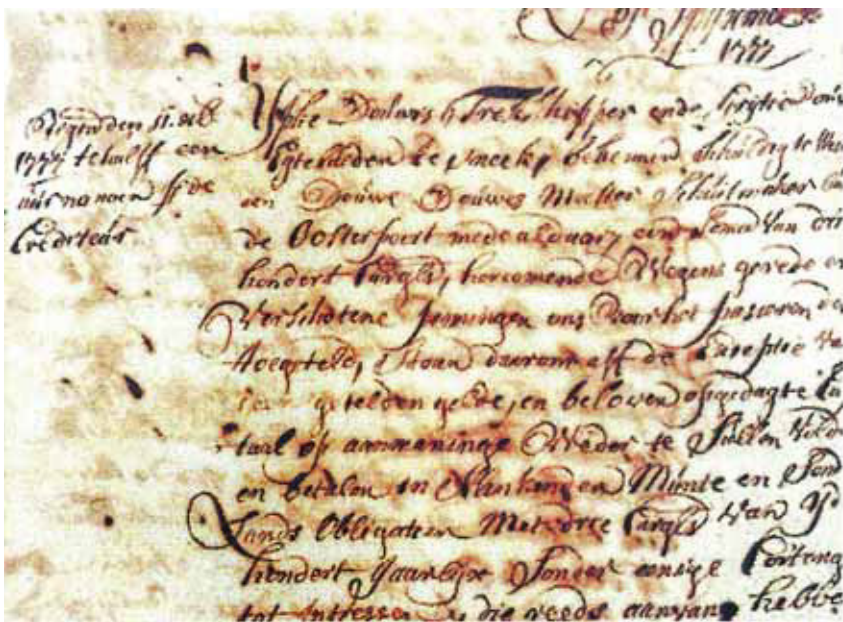

Foto 1. Nivel incipient de degradare chimică a hârtiei și textului produsă de cerneala ferogalică acidă.

Foto 2. Nivel avansat de restaurare a documentului afectat de acțiunea cernelurilor ferogalice.

Foto 3. Puncte incipiente de foxing în structura fiilor unui document de bibliotecă.

Foto 4. Zone (vetre) de aciditate dezvoltate prin extinderea foxingului papetar.

Foto 5. Dinamica evoluției acidității hârtiei: nivel avansat de degradare chimică în structura internă a documentului (tranșă, file corp, substanțe de legat și încliere).

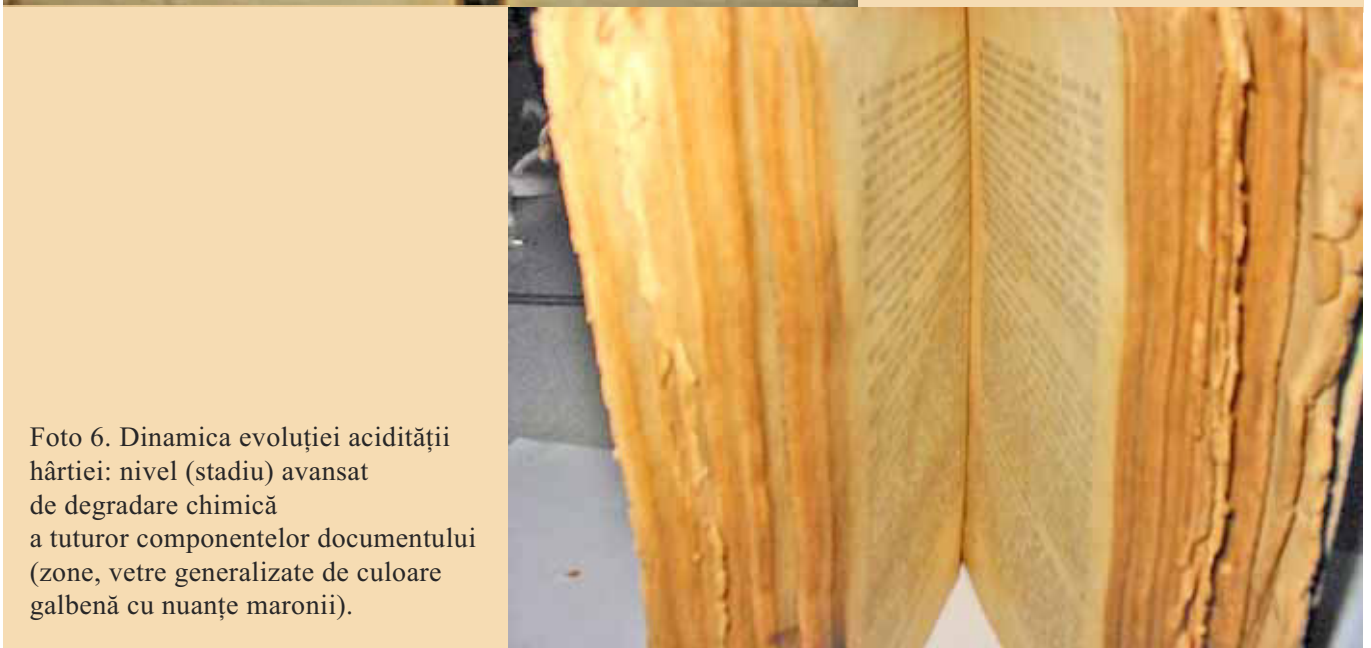

Foto 6. Dinamica evoluției acidității hârtiei: nivel (stadiu) avansat de degradare chimică a tuturor componentelor documentului (zone, vetre generalizate de culoare galbenă cu nuanțe maronii).

Foto 7. Simptomele de instalare a proceselor chimice de acidifiere, la nivelul componentelor morfologice externe, de contact: tranșa corpului cărții, copertă, muchie, cotor, nervuri etc.

Foto 8. Simptomele evoluției acidității papetare (prin contact direct) de la componentele externe ale structurii documentului, spre componentele interne: prezența punctelor galbene de contact pe suprafața suportului papetar.

Foto 9. Aciditate indusă de utilizator: conturul petelor galbene trădează circumferința unui recipient utilizat pentru alte activități.

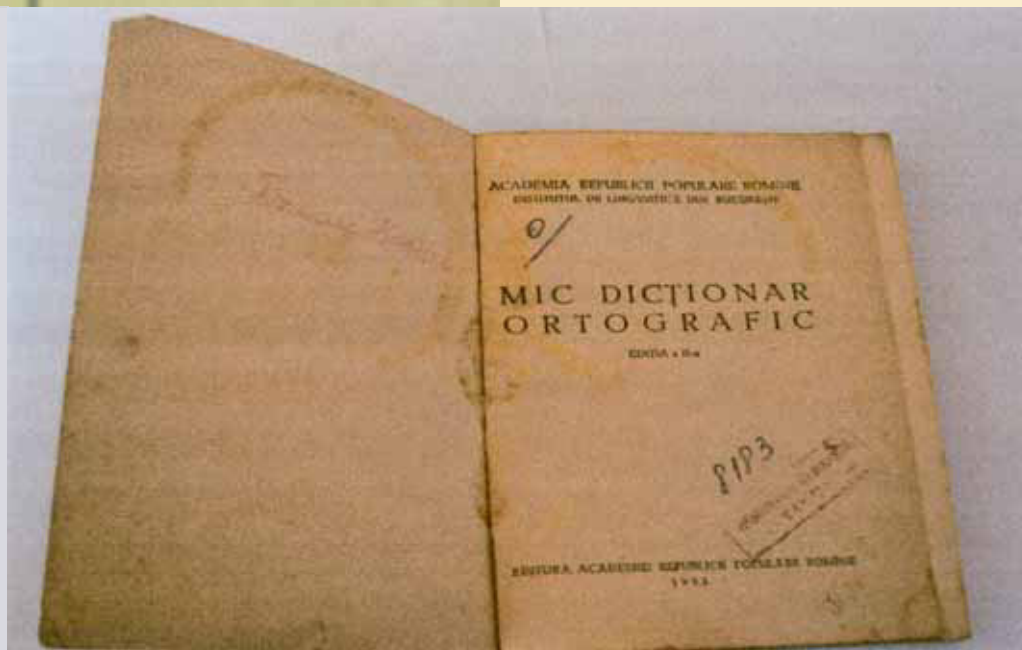

Foto 10. Apariția punctelor chimice de foxing: – prezența stadiilor incipente, de instalare a punctelor de dimensiuni mici cu forme circulare și colorit închis (maronii) – nivel incipient.

Foto 11. Evoluția ascendentă a punctelor chimice de foxing pe structura componentelor documentului – nivel avansat de degradare chimică.

Foto 12. Tendința de răspândire generalizată a punctelor de foxing pe suportul material purtător de informație – nivel avansat de degradare chimică.

Preocuparea pentru conservarea colecțiilor la Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” din București, între teorie și practică

Dr. Aurelian-Cătălin Popescu

Șef Serviciu Restaurarea și Prezervarea Publicațiilor
Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” – București

În anul 2000, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” din București și-a reunit în cadrul complexului B.C.U. „Carol I” din Piața Revoluției, colecțiile dispersate anterior în trei sedii.

Colecțiile bibliotecii numără la ora actuală 850.000 de cărți și 15.000 de titluri de periodice, aceste tipuri de documente având ponderea cea mai importantă. Biblioteca oferă un număr de peste 461 de locuri în 12 săli de lectură, organizate pe criteriul tematic, unde cititorul are acces liber la unele documente de referință grupate pe domenii.

Noua clădire a B.C.U. „Carol I” București a fost construită ținând seama de standardele moderne în materie de bibliotecă și folosind materiale adecvate acestui scop.

Activitatea de conservare se desfășoară în baza unui program modern de conservare a colecțiilor, adaptat unei bibliotecii universitare și colecției acesteia și ținând cont de ritmul evoluției purtătorilor de informație.

Scopul programului este acela de a:

- expune liniile directoare ale B.C.U. București în domeniul conservării colecțiilor;
- ghida personalul bibliotecii și definește responsabilitățile acestuia în materie de conservare;
- aduce la cunoștința utilizatorilor principiile care stau la baza unei bune conservări a fondului documentar al bibliotecii.

În cadrul bibliotecii, aceste măsuri se reflectă prin norme care trebuie respectate la achiziționarea și prelucrarea documentelor, având în vedere condițiile de depozitare și de utilizare, crearea de documente de substituție, sensibilizarea personalului și a utilizatorilor în ceea ce privește problemele de prezervare și planul de măsuri de urgență în caz de calamitate.

Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” din București deține 15 depozite care adăpostesc cele 850.000 de volume de cărți și 15.000 de titluri de periodice. Aceste spații de depozitare au fost proiectate și construite în conformitate cu cele mai noi reglementări în domeniul construcțiilor, astfel:

- toate depozitele au uși metalice, pereții sunt acoperiți cu un material ignifug, iar podeaua este acoperită cu un material rezistent la foc și este prevăzută cu trape pentru fum;
- depozitele, sălile de lectură și spațiile destinate prelucrării documentelor sunt prevăzute cu sisteme de sesizare și alarmare în caz de incendiu;
- în depozite există sisteme de tip sprinkler de stingere cu apă a incendiului;
- având în vedere valoarea foarte mare a colecției de carte veche, depozitul care adăpostește această colecție este dotat cu o instalație de stingere a incendiului cu gaz inert.

Rafturile din depozite sunt metalice, vopsite în câmp electrostatic, cu polițe reglabile, prevăzute fiecare cu opritoare. Pentru o gestionare judicioasă a spațiului, în unele depozitele au fost montate rafturi mobile.

Condițiile ambientale și modalitățile de depozitare au o influență considerabilă asupra conservării documentelor. Controlul ambientului și asigurarea unor bune condiții de depozitare constituie cele mai importante măsuri preventive care trebuie luate pentru sănătatea colecțiilor unei bibliotecii.

Temperatura și umiditatea relativă a aerului (U.R.) sunt doi parametri strâns legați unul de celălalt. Temperatura joacă un rol important în declanșarea și viteza reacțiilor chimice: cu cât este mai ridicată, cu atât reacțiile sunt mai rapide. Prin urmare, teoretic, ar fi de dorit o temperatură cât mai joasă pentru conservarea documentelor.

În practică, umiditatea aerului fiind mai dificil de controlat la temperatură joasă, se recomandă o temperatură de la 16°C până la 18°C pentru depozitele bibliotecilor și în jur de 22°C pentru sălile de lectură.

Normele internaționale prevăd o temperatură de 18°C cu o variație posibilă de $\pm 1^\circ\text{C}$. Esențial este să fie prevăzută o diferență de temperatură cât mai mică între depozite și sălile de lectură, deoarece șocurile termice sunt foarte dăunătoare documentelor.

Fluctuațiile temperaturii și umidității relative determină accelerarea proceselor de degradare ce au loc la nivelul structurii hârtiei, provocând îngălbenirea acesteia sau favorizând dezvoltarea microorganismelor.

Umiditatea este un factor esențial de deteriorare a documentelor, dar, întrucât acțiunea sa variază odată cu temperatura, interdependența lor impune o abordare simultană a influenței acestora. Se impune, în mod categoric, ca influența umidității relative (U.R.) asupra conservării documentelor să nu fie neglijată.

Fondul de carte este constituit preponderent din documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din secolul XX, documente tipărite pe hârtie acidă cu structură simplă, foarte sensibile la variațiile microclimatice și aflate într-un continuu proces de degradare.

Pentru o bună conservare a documentelor tradiționale de bibliotecă pe suport hârtie, se consideră că umiditatea relativă trebuie să fie menținută constantă la nivelul de 50%, cu o variație acceptabilă de $\pm 5\%$.

Degradările produse printr-o reglare defectuoasă a U.R. pot fi multiple:

– în cazul uscăciunii excesive, adică la U.R. sub 40%, este provocată evaporarea moleculelor de apă, care se găsesc în fibrele materialelor, mai ales în hârtie, care își pierde astfel suplețea și devine fragilă;

– uneori ne confruntăm, însă, cu excesul de umiditate, care poate provoca daune importante: la peste 60%-65% U.R., sunt vizibile următoarele deteriorări: accelerarea reacțiilor chimice de degradare, germinarea sporilor de microorganisme și crearea de condiții favorabile dezvoltării și supraviețuirii insectelor, migrarea substanțelor rezultate din reacția de deteriorare a hârtiei, formarea de ioni metalici provenind din cerneluri și pigmenți, acțiunea poluanților atmosferici care extind suprafața deteriorată, deformarea prin umflare, în special a obiectelor compozite cum sunt legăturile, mai ales dacă umiditatea crește cu rapiditate.

Așadar, trebuie luat în considerare, în permanență, și faptul că numeroase documente sunt compozite și pot fi alcătuite – pe lângă hârtie și pergament – și din materiale cu caracteristici fizice și chimice foarte diferite: piele, metale și lemn pentru legături, adevizi, cerneluri, ceară pentru sigilii și peceti, materiale textile.

În oricare din situații, calitatea principală care prezintă interes pentru această problemă este capacitatea lor de a absorbi sau de a ceda apa fără a provoca daune materiale importante.

Orice variație a U.R. provoacă fenomene mecanice: o creștere a umidității provoacă o dilatare a materialelor, o diminuare a umidității provoacă o contracție. Posibilitățile de dilatare sau de contracție nefiind identice pentru toate materialele, atât în privința amplitudinii cât și a rapidității, aceste fenomene pot provoca deformări în cazul documentelor compozite, legate în piele sau în pergament, de aceea și variațiile bruște ale temperaturii și U.R.-ului sunt în mod special factori de degradare a documentelor.

Una din caracteristicile colecțiilor de bibliotecă – în principal constituite din materiale organice: hârtie, pergament, piele (legătura cărților), suporturi fotografice și magnetice – care generează degradări serioase, ține de natura higroscopică a tuturor acestor materiale ce absorb și elimină umiditatea. Astfel, când nivelul umidității relative (U.R.) crește, umiditatea conținută în materiale crește, și ele au tendința de a se dilata. În caz contrar, când umiditatea relativă scade, materialele organice își pierd o parte din umiditate și au tendința de a se contracta.

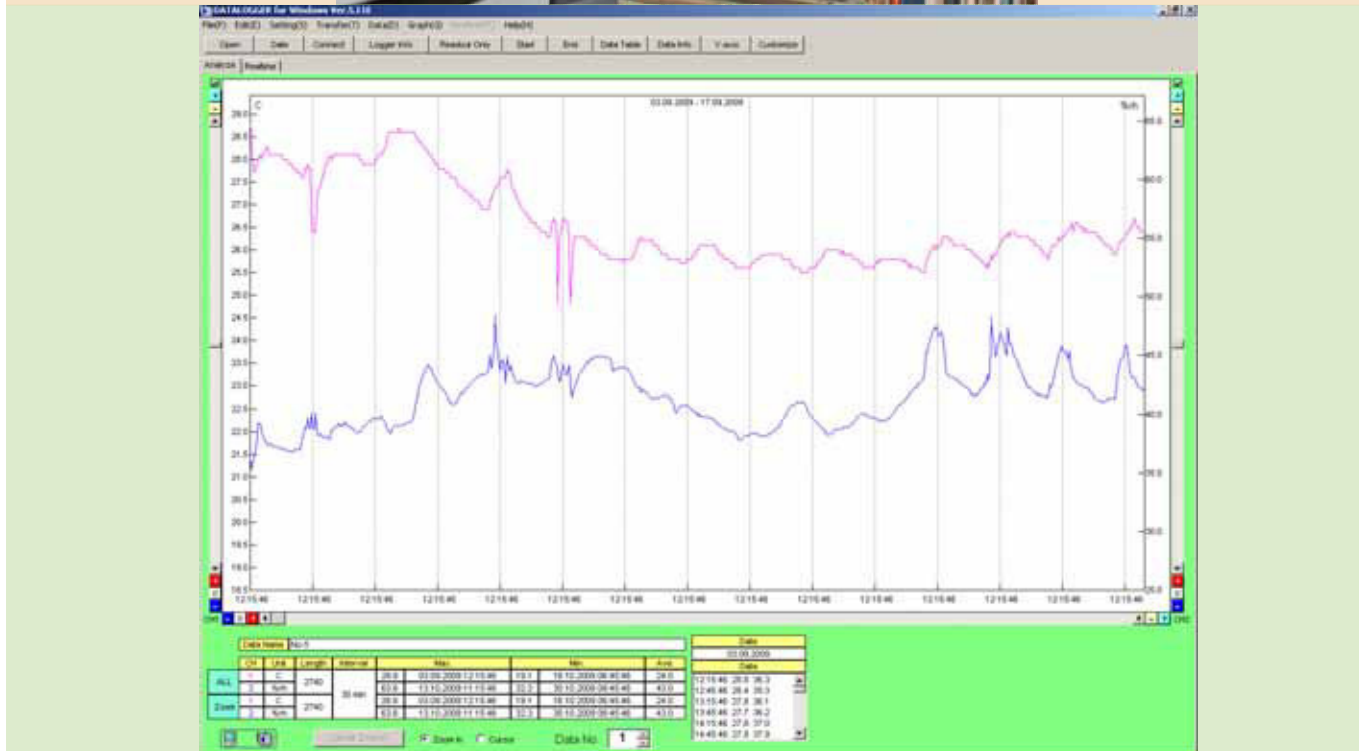
Desigur că există limite de control pe care le putem testa în scopul de a menține temperatura și umiditatea relativă la cel mai mic nivel în funcție de suport.

Având în vedere fundamentarea teoretică a proceselor de degradare induse de temperatură și U.R., monitorizarea atentă a acestora pe parcursul întregului an ne permite să:

- determinăm inerția termică a clădirii,
- selectăm depozitele în funcție de stabilitatea climatului,
- găsim soluții eficiente pentru remedierea deficiențelor.

În funcție de mărime, depozitele sunt dotate cu unul sau două termohigrografe Sigma II, programate să înregistreze datele în intervale de 31 de zile. Înregistrările rezultate ajută la luarea unor măsuri în consecință privind parametrii microclimatului. De asemenea, pentru monitorizarea sălilor de lectură mai avem zece datalogere SATO SK-L 200, aparate capabile să înregistreze date la intervale variabile, date care pot fi prelucrate automat de către un soft specializat care a fost livrat o dată cu datalogerele.

Pentru a cunoaște și valoarea celorlalți factori implicați în procesul de degradare a documentelor, biblioteca dispune de un aparat de măsură complex, care oferă indicații asupra intensității luminoase și a cantității de radiații ultraviolete emise de sursele luminoase.

În urma analizării datelor culese de cele 15 termohigrografe și de cele zece datalogere am putut desprinde următoarele concluzii:

- depozitele prezintă o inerție termică bună pe orizontală, dar la valori prea mari în perioada de vară;
- depozitele care au o formă neregulată prezintă un microclimat cu o temperatură mai ridicată cu două-trei grade decât în restul depozitelor, din cauza staționării aerului în spațiile închise, fără ferestre;
- U.R. a aerului se încadrează în limitele acceptate pe întreaga durată a anului oscilând între limitele minime și maxime admise;
- în perioada octombrie-aprilie, când funcționează încălzirea centrală, în unele depozite, valoarea U.R. scade până la limita inferioară admisă pentru depozitele de carte și periodice;
- temperatura optimă de păstrare a documentelor este atinsă pe perioade mici de timp, în intervalul de schimbare a anotimpurilor, în lunile aprilie și septembrie;
- se observă o scădere a temperaturii pe verticală, în mod gradat, de la etajul 1 la etajul 6, în depozitele cu aceeași expunere, numai la etajul 6 menținându-se, un interval de timp mai lung, temperatura optimă pentru păstrarea cărților și a periodiceilor;
- depozitele care au poziționate ferestrele spre sud prezintă o diferență de temperatură de până la 5°C în plus față de cele care au ferestrele poziționate spre nord sau est;
- depozitul climatizat de la etajul 5 prezintă variații relativ mici ale temperaturii și U.R. a aerului între perioadele de funcționare și oprire a instalațiilor – pentru realizarea unui microclimat în parametri constanți, este recomandat ca aceste instalații să funcționeze în mod continuu;
- îmbucurător este faptul că U.R. a aerului nu depășește în niciun depozit limita maximă admisă pe intervale mari de timp.

Pentru a crește valoarea umidității relative a aerului, până la valori acceptabile, pe perioada de funcționare a încălzirii centrale, am recurs la închiderea unor calorifere în depozitele în care se înregistrau valori foarte mici ale acesteia.

Soluția ideală ar fi aceea de a instala sisteme de climatizare și ventilație în fiecare depozit, dar din cauza costurilor foarte mari de proiectare, echipamente și întreținere, Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” nu are un sistem de climatizare centrală în cele 14 depozite, acesta rămânând un deziderat.

În spațiile pentru catalogul informatizat și în sălile de lectură există un sistem central de climatizare.

Conform Legii nr. 182/2000 cu privire la protejarea patrimoniului mobil, depozitul care va adăposti colecția de carte rară, veche și bibliofilă a fost dotat cu un sistem de condiționare a aerului, special proiectat, capabil să mențină parametrii mediului la valorile dorite.

Analizând eforturile de asigurare de condiții optime de conservare în unele biblioteci din țară se pot constata următoarele aspecte:

– bibliotecile au început să conștientizeze amploarea degradărilor care pot surveni în cadrul colecțiilor lor, dacă acestea sunt neglijate, din indolență sau din ignoranță, dând dovadă de o mai mare atenție în ceea ce privește păstrarea documentelor și accesul la ele;

– aspectele conservării colecțiilor (manevrarea, depozitarea, microclimatul, consultarea, expunerea, transferul pe alte suporturi prin fotocopiere sau digitizare) au trecut din planul secund al preocupării bibliotecarilor în primul planul preocupărilor cotidiene;

– au fost depășite blocajele anilor '90 în ceea ce privește proiectarea și construcția de biblioteci, bibliotecile nou construite ținând cont de standardele internaționale cu privire la conservarea documentelor, prin folosirea unor materiale și instalații special concepute.

Degradări ale cernelurilor ferogalice

Rodica Florentina Oprețescu

Restaurator, Laborator Restaurare, Muzeul Olteniei – Craiova

Cernelurile au fost utilizate încă din Antichitate pe un întins spațiu geografic. O comparare a rețetelor de cerneluri cu cele ale coloranților utilizați la vopsirea diferitelor materiale (piei, țesături etc.) prezintă mari similitudini, sugerând derivarea lichidelor de scris din coloranții naturali.

Apariția suporturilor de scris de natură organică, prelucrate sumar (papyrusul, oasele, fildeșul, lemnul), a fost urmată de apariția materialelor suport de scris care necesitau o prelucrare complexă: pergamentul și hârtia.

Antichitatea a cunoscut ca lichid de scris, general răspândit, cerneala din carbon, preparată din funingine, cleiuri vegetale și apă. Cercetările îndelungate ale învățaților din Antichitate și din Evul mediu au avut ca rezultat obținerea și perfecționarea unui nou tip de cerneală, și anume cerneala ferogalică, în compoziția căreia intră și un compus metalic cu rol de colorant. Această cerneală este, în anumite privințe, superioară cernelii de carbon și mai potrivită pentru suportul de scris nou apărut: pergamentul.

Cerneala ferogalică are în compoziție drept colorant, galotanatul de fier, rezultatul combinării a doi acizi organici naturali (galic și tanic) cu sulfatul feros.

Existența în cerneală a unui exces de sulfat feros provoacă, în combinație cu aerul și într-o atmosferă umedă, formarea sulfatului bazic feric și a oxizilor de fier. Acești compuși de culoare ruginie acționează gradual asupra galotanatului negru de fier, transformându-l într-un compus feric care explică culoarea cafenie a cernelii de pe documente. Excesul de sulfat feros poate duce în condiții de umiditate crescută, la formarea acidului sulfuric, în zonele scrise acesta atacând structura suportului printr-o acțiune de corodare chimică. Urmarea acestui proces chimic este așa-numita dantelare a suportului de scris chiar pe conturul literelor.

De asemenea, acidul sulfuric produs prin interacțiunea dintre sulfatul feros cu acizii organici are ca efect arderea hârtiei pe traiectul scrisului. De multe ori, se poate remarca chiar o perforare a hârtiei pe traiectul scrisului.

Acidul sulfuric prezent în hârtie și în pergament, în cantitate mare, poate migra în zonele din jurul textului, cuprinzând uneori întreg corpul cărții sau al documentului. În acest caz hârtia capătă un aspect brun, care poate evolua treptat până la negru, după care se fragilizează și apoi se pulverizează.

În cazul pergamentului, degradările provocate de cerneala ferogalică sunt de mai mică amploare.

Reacțiile dintre cerneală și materiale sunt influențate de condițiile de mediu și de depozitare, în special prin schimbările de temperatură, lumină și umiditate.

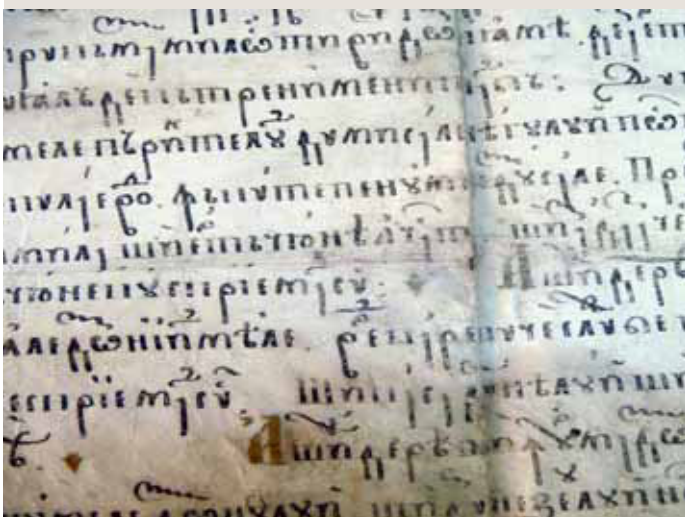
Două cauze principale sunt, de obicei, considerate a fi responsabile pentru degradarea hârtiei și a pergamentului. Prima dintre ele este aciditatea crescută a cernelurilor ferogalice care duce la divizarea hidrolitică a celulozei (și formarea de acid). A doua cauză ține de prezența ionilor de metale solubile și mobile, care pot acționa ca un catalizator de descompunere oxidativă a celulozei.

Calitatea cernelii ferogalice variază în funcție de sursele și metodele de extragere a acizilor organici, precum și de multitudinea de rețete folosite.

Bibliografie

1. CARVALHO, D. N. *Forty Centuries of Ink*. Kessinger Publishing, 2004.
2. KARNES, Cyntia (Library of Congress. Conservation Division). How to make ink. În: *Ink Corrosion Website*. http://www.knaw.nl/ecpa/ink/make_ink.ht.
3. SIVAKOVA, Birute ; BEGANSKIENE, Aldona. KAREIVA, Aivaras. Investigation of Damaged Paper by Ink Corrosion. În: *Materials Science*, Kaunas University of Technology, vol. 14, no 1. 2008.

Modalități de conservare a documentelor de arhivă

Elena Cojuhari

Bibliotecar, Colecții Speciale, Biblioteca Națională a României – București

Unul dintre evenimentele importante din anul 2009 organizate de Arhiva Istorică a Colecțiilor Speciale ale Bibliotecii Naționale a României a fost expoziția dedicată împlinirii a 150 de ani de la nașterea mareșalului Alexandru Averescu: „Un mareșal al României între destin și istorie – 150 de ani de la nașterea lui Alexandru Averescu”.

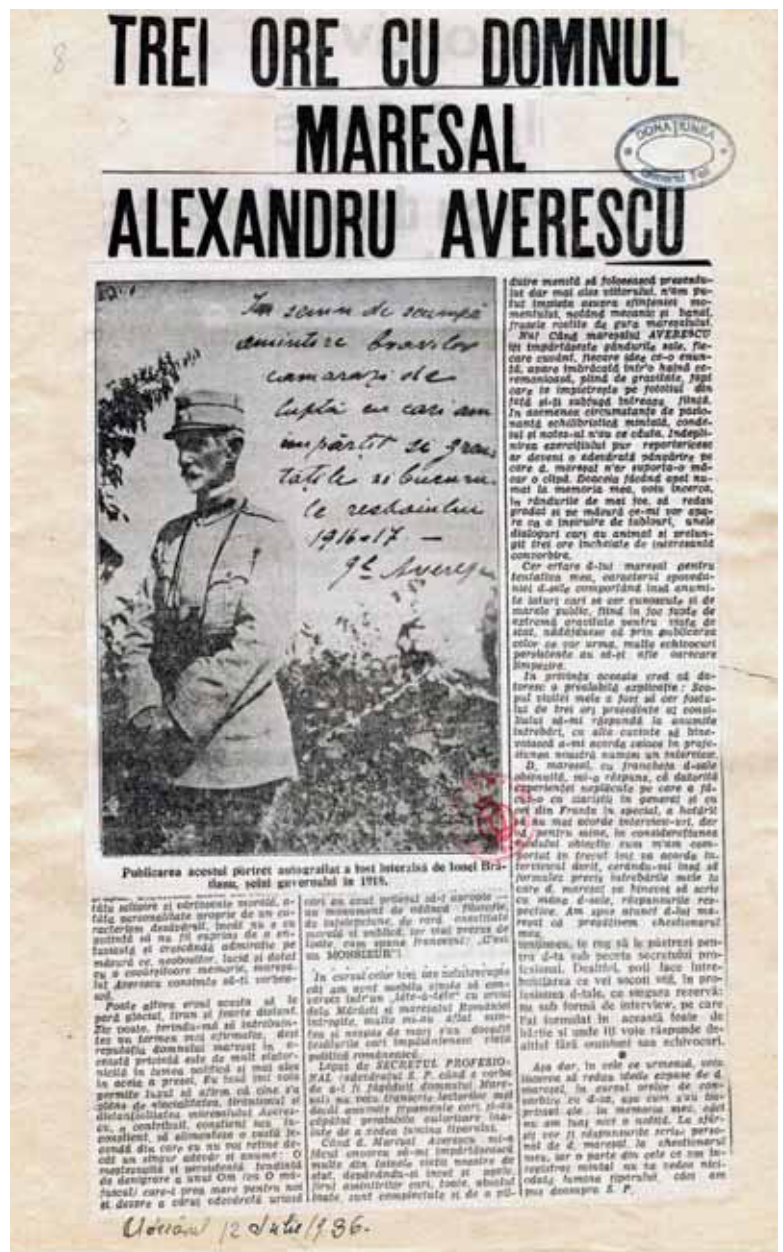
În expoziție au fost folosite, în cea mai mare parte, documente din Arhiva Istorică.

În timpul procesului de documentare în Fondul Saint Georges. Pachetul 4.380, au fost identificate documente reprezentând cupiuri din ziare din perioada interbelică. Evident, primul impuls a fost de a posta mai multe fragmente de ziar în vitrine, însă cercetarea lor sumară a pus în evidență imposibilitatea acestui demers, motivul fiind fragilizarea și deteriorarea documentelor. În momentul constituirii dosarelor, pentru uz personal, fragmentele, după decupare, au fost lipite pe foi de hârtie, care la rândul lor nu erau de cea mai bună calitate. Întâmplarea a făcut ca peste ani ele să ajungă într-o arhivă. În timp, foile de hârtie s-au îngălbenit și au devenit extrem de fragile, chiar dacă la prima vedere nu par să prezinte semne clare de deteriorare. În pozele anexate se poate vedea acest lucru. Astfel, în cea de-a doua poză, cu greu se poate observa că foaia este ruptă la mijloc și este neatinsă doar pe o suprafață de un centimetru. Evident că în acest caz, documentul nu poate fi prezentat în expoziție, cu atât mai mult se exclude posibilitatea de a fi consultat în sala de lectură. Alte documente din dosare au marginile complet deteriorate.

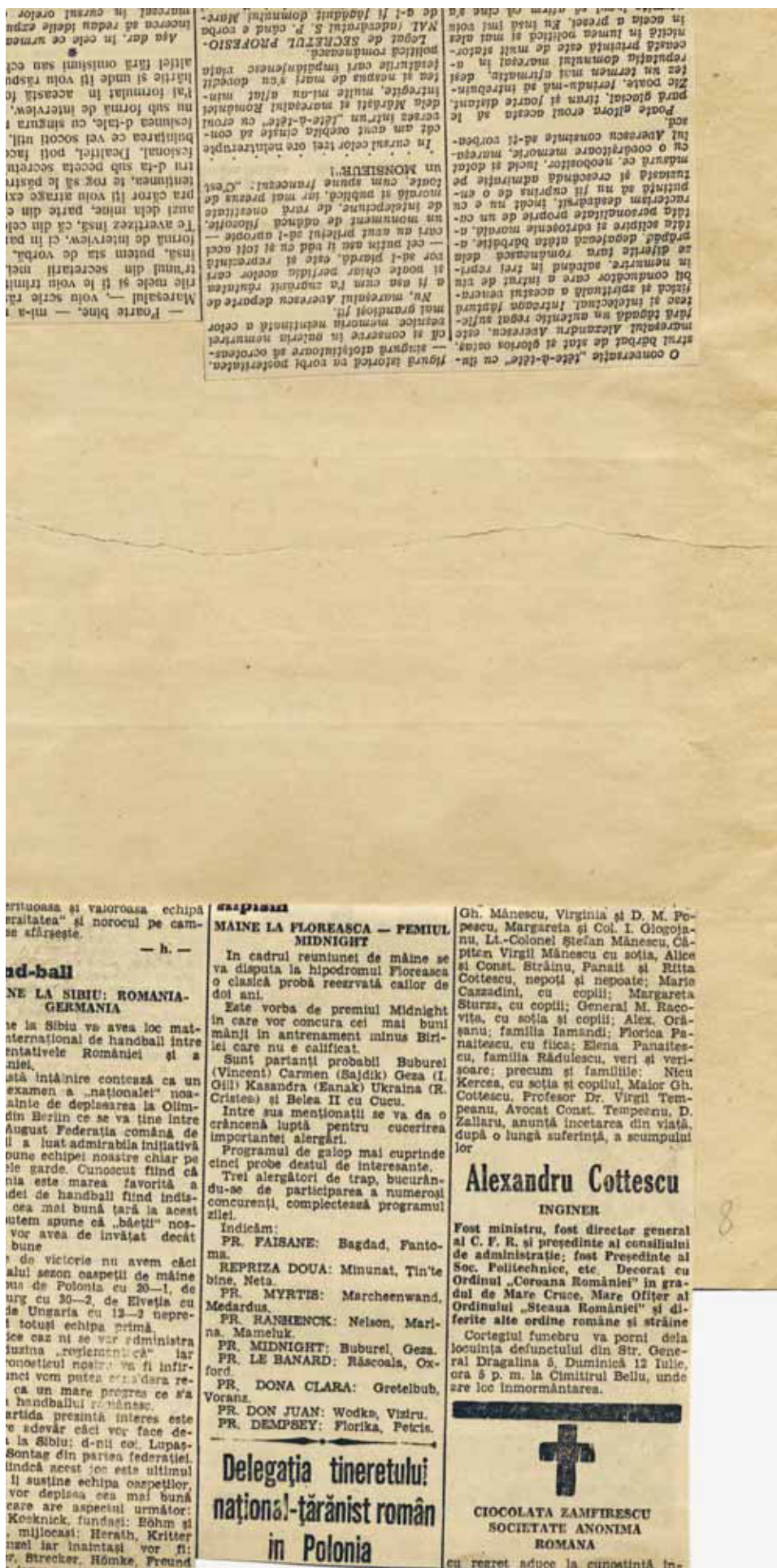
Am cerut concursul Laboratorului de Patologie și Restaurare. Împreună cu dna Mariana Nescăntu am căutat o modalitate prin care documentele să ajungă totuși în fața publicului, fără a suferi alte deteriorări. S-au discutat mai multe modalități de conservare, în condițiile în care eram presați de factorul timp. Restaurarea documentelor la Laboratorul de Patologie și Restaurare presupune scoaterea lor din circuit pentru o perioadă mai îndelungată de timp. Fotocopierea sau în cel mai bun caz

fotografierea documentelor nu oferă cea mai bună calitate a imaginii. În cele din urmă am găsit soluția salvatoare: scanarea documentelor în cauză.

Astfel nu numai documentele pe care doream să le prezentăm în cadrul expoziției au fost scanate, ci și celelalte documente din dosarele respective. Ca rezultat, pentru expoziție au putut fi folosite copii scanate și apoi printate, iar cititorului de la Sala de Lectură i se pot prezenta DVD-uri cu documentele în cauză.

Prin metoda descrisă în rândurile de mai sus am reușit să folosim documentele (cupiuri de ziare) pentru organizarea expoziției dedicate împlinirii a 150 de ani de la nașterea mareșalului Alexandru Averescu. În același timp am reușit să oferim cititorilor posibilitatea de a consulta documentele fără ca ele să fie supuse procesului de degradare continuă, prezentându-le DVD-uri cu documente scanate, care pot fi vizionate cu ajutorul calculatoarelor aflate în Sala de Lectură a Colecțiilor Speciale BNR. S-a decis ca pe viitor, atunci când avem astfel de cazuri să aplicăm metoda de conservare a documentelor prin scanare, în primă fază, urmând ca în cea de-a doua fază ele să ajungă la Laboratorul de Patologie și Restaurare.

Principiul minimei intervenții – esența restaurării moderne

Claudia Condruz

Restaurator, Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor

Biblioteca Națională a României – București

Cartea reprezintă produsul unei culturi suficient de avansate pentru a căuta și afla o cale de transmitere a tezaurului de cunoștințe generațiilor următoare. Având în vedere principalele etape ale dezvoltării și statornicirii tehnicilor de alcătuire a volumelor în decursul timpului și abordând aspectele materiale ale acestei probleme, se constată că utilizarea diferitelor materiale suport de scris a impus atât forme specifice de construcție a cărții, cât și metode diferite de păstrare și conservare a acesteia.

Preocupări în ceea ce privește conservarea documentelor au existat din Antichitate – egiptenii foloseau uleiul de cedru pentru protejarea foilor de papirus împotriva atacurilor insectelor, iar chinezii tratau hârtia în același scop. Pe manuscrisele de papirus și pergament, datând din epoci îndepărtate, s-au întâlnit cârpituri și întărituri marginale, care dovedesc că încă de pe atunci a existat un interes pentru prelungirea vieții lor. Până în secolul al XVIII-lea, tehnica restaurării s-a menținut într-un stadiu empiric. În anul 1774, chimistul Karl Wilhelm Scheele (1742-1786), continuând experiențele lui Berthollet, pune la punct procedeul de albire cu clor a pastelor papetare¹. Experimentele sale nu luau însă în considerare efectele de durată, ci numai efectele de moment. Cardinalul Franz Ehrle (1845-1934), istoric și savant de renume, este considerat fondatorul cercetărilor moderne de restaurare, datorită măsurilor reformiste pe care le-a aplicat între anii 1895-1913, când a fost prefect al Bibliotecii Vaticanului. Astăzi, marile biblioteci, instituțiile muzeale și arhivele dispun de laboratoare de restaurare a documentelor, care folosesc o multitudine de tehnici și metode puse la dispoziția restauratorilor de știința contemporană. Restauratorul nu trebuie să considere ca țel final al activității sale, îndepărtarea unor deteriorări devenite perceptibile, ci recunoașterea preventivă a pagubelor latente. Principalul scop ce trebuie urmărit este înlăturarea cauzelor și a agenților de deteriorare care pot fi activați de o împrejurare oarecare. De aici decurge, în mod implicit, principiul minimei intervenții, ca fiind esența restaurării moderne, prin îmbinarea îngrijirii terapeutice cu cea preventivă.

O problemă aparte o constituie restaurarea legăturii de carte veche. Vechea legătură de carte corespunde unei anumite concepții despre carte, este o entitate legată indisolubil de un anumit loc și timp. Restaurarea sa nu a fost luată destul de în serios de bibliotecari, legători sau conservatori. La începutul secolului al XIX-lea, când au apărut tipografiile moderne și noile metode de legare a cărților, nivelul general de cunoștințe al lucrătorilor legători privind restaurarea era foarte scăzut. Cele mai multe țări europene aveau un număr restrâns de specialiști constituiți în elite, atât artistice, cât și tehnice. Însă în cea mai mare parte, restaurarea se făcea doar întâmplător, de către lucrătorii obișnuiți, care nu aveau cunoștințe privitoare la tehnica și stilul perioadelor timpurii ale legătoriei și nici nu erau direct interesați de acest subiect. În practică, legătura de carte era restaurată în funcție de necesități.

Restauratorul trebuie să studieze metodele timpurii de legare a cărților, pentru că acestea nu pot fi restaurate corect fără a fi înțelese vechile practici și metode de legare. Există dovada tragică a unor serii de abuzuri de care au suferit prea multe cărți vechi, care puteau fi restaurate foarte aproape de starea lor originală. Scopul unui restaurator este de a face utilizabile cărțile distruse și de a le aduce cât mai aproape de starea originală, prelungindu-le viața cât se poate de mult. El trebuie să intervină într-un mod cât mai *neforțat* și să renunțe la o falsificare deliberată, din dorința de a aduce cartea cât mai aproape de original, pentru a nu crea confuzii. Dacă legătura este într-o stare suficient de bună sau corpul cărții nu este periclitat de deficiențele legăturii de carte, este de preferat păstrarea integrală a acesteia. În unele cazuri, însă, îndepărtarea legăturii este inevitabilă pentru efectuarea tratamentului, cu toate dezavantajele ce decurg din această metodă.

Problema majoră a restaurării este să păstreze integritatea fizică, bibliografică și estetică a cărții, inclusiv a legăturii. Acest principiu poate fi în opoziție cu practica obișnuită a simplei reparații. Întotdeauna există o justificare pentru măsurile luate de un legător, aceste măsuri afectând, în majoritatea cazurilor, integritatea bibliografică și estetică. Relegarea într-o manieră simplă a cărților este adesea mai funcțională, mai satisfăcătoare și uneori mai ieftină decât o restaurare. Restaurarea presupune păstrarea integrității cărții, ceea ce implică printre

1. DÎMBOIU, Aurel. *De la piatră la hârtie*. București: Editura Științifică, 1964, p. 273.

alte, păstrarea cotorului original, a cusăturii, a forțașurilor originale, parte importantă a respectării integrității cărții, un percept adesea ignorat de cei responsabili cu restaurarea. În concluzie, readucerea la o formă cât mai apropiată de inițial a unei legături, fără salvarea cotorului, a cusăturii sau a forțașurilor originale, nu respectă principiile de bază ale restaurării.

În ceea ce privește restaurarea din punct de vedere etic și estetic, unii restauratori susțin că orice completare sau intervenție este, până la urmă, un atentat. Alții afirmă că dacă reparațiile sunt eficiente, în sensul funcționalității cărții, atunci ele trebuie făcute, specificând în dosarul de restaurare toate modificările efectuate. Se poate spune că adevărul este undeva la mijloc. Concluzionând, stadiul în care se află conservarea de carte nu oferă un consens al celor mai înalte cunoștințe în domeniu.

Iată în continuare o modalitate de abordare a restaurării unui volum după metoda intervenției minime.

„SFINTELE CĂRȚI CU SLUJBE LA PRAZNICE DUMNEZEIEȘTI” – manuscris aparținând Colecțiilor Speciale ale Bibliotecii Naționale, este un volum format mare, legat în piele de vițel, cu nervuri profilate și scoarțe de lemn. Atât fața anterioară, cât și cea posterioară a învelitorii de piele prezintă trei chenare paralele obținute prin imprimări seci. În interiorul celui de-al treilea chenar, pe fața anterioară, este prezentă o cruce realizată tot prin imprimare seacă, folosind motive florale. Cotorul exterior are nervuri profilate, fiecare nervură fiind încadrată de trei benzi realizate prin imprimare seacă. Cotorul interior este drept, cu patru nervuri profilate din sfoară groasă, cu capetele ancorate prin lipire pe interiorul scoarțelor de lemn. Cusătura este discontinuă, realizată cu ață groasă și are două lănișoare marginale. Blocul cărții este format din fascicole a câte două foi duble de hârtie manuală, cu linii de apă verticale și filigran. Forțașurile sunt tot din hârtie manuală.

Starea de conservare. Corpul cărții se menține compact datorită legăturii solide și a hârtiei manuale de bună calitate. La nivelul cotorului interior s-a constatat o deformare accentuată, rezultată în timp, din cauza cusăturii prea strânse. Odată cu concavitatea cotorului interior s-a produs și o deplasare spre exterior a filelor ce compun blocul cărții. Acestea, nemaifiind protejate de scoarțe înspre tranșa frontală, au suferit fisuri și franjurări marginale ce au dus la fragilizarea suportului papetar.

Scoarțele erau desprinse de corpul cărții. Învelitoarea prezenta depuneri de praf, murdăria pătrunzând în toate striatiile materialului precum și în adânciturile ornamentului. În colțuri, pe marginal, precum și în zona capișoanelor, volumul prezenta lipsuri de material. Pe toată suprafața, pielea era deshidratată, rigidizată, cu crăpături în gren.

După introducerea noilor nervuri în ochiurile formate de ața de coasere, s-au atașat și scoarțele de lemn la corpul cărții, urmând apoi restaurarea învelitorii de piele în zona colțurilor, a articulațiilor externe și a cotorului exterior de piele. Odată cu completarea lacunelor prezente pe suprafața învelitorii de piele s-a efectuat și intarsierea cotorului exterior original.

În zona articulației, în special înspre capete și în dreptul nervurilor, pielea era fisurată. În zonele mai solicitate prezenta efașări și ștergeri ale grenului; în aceste zone s-au șters și ornamentele imprimate. Învelitoarea prezenta pete și închideri pronunțate ale culorii ca urmare a contactului cu mediul înconjurător.

Deoarece corpul cărții s-a păstrat în condiții bune, cu excepția filelor deplasate spre exterior (în dreptul tranșei frontale), dar care nu erau desprinse din cusătură, s-a recurs la un tratament de restaurare pe volum nedeșăcut, restaurându-se în paralel legătura și corpul cărții.

Principala problemă care trebuia rezolvată era aceea a concavității cotorului interior. Ținând cont de principiul intervenției minime, **îndreptarea** cotorului interior s-a obținut prin înlocuirea nervurilor groase de sfoară cu unele mai subțiri care au corectat în același timp cusătura efectuată prea strâns, deformarea cotorului precum și capetele nervurilor care erau frânte.

Ultimele etape ale procesului de restaurare a manuscrisului au fost: lipirea părților fixe ale forșaturilor pe interiorul scoarțelor de lemn, emolieră învelitorii de piele și confecționarea unei case de protecție necesare pentru păstrarea obiectului în depozit, după ieșirea acestuia din laborator.

În continuare voi prezenta câteva **dezavantaje** ale tratamentului clasic și considerentele ce m-au determinat să optez pentru un tratament pe volum nedeșăcut. Pentru a putea rezolva concavitățile cotorului interior era necesară desfacerea vechii legături și refacerea cusăturii, deoarece vechea legătură provocase deformarea cotorului. Realizarea unei noi cusături ar fi implicat modificarea cotorului și a dimensiunilor întregului volum, dar și străpungerea din nou a fasciculelor în zona falțului. Tranșa originală fiind dreaptă, o nouă coasere ar fi făcut imposibilă rearanjarea fasciculelor.

Tratamentul aplicat în restaurarea acestui manuscris este mai economic și necesită mai puțin timp; dar ceea ce este și mai important, este faptul că s-au păstrat toate elementele originale ale legăturii, din respect pentru carte.

Restaurarea Sfintei Evanghelii tipărite la Râmnic în anul 1746

Gloria Iordăchescu

Expert restaurator carte veche rară, document pe suport papetar și pergament

Laboratorul de patologie și restaurare a cărții

Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” – București

Importanța culturală și religioasă a Evangheliei

Geneza biblică aduce la cunoștință faptul că Dumnezeu, Atoatecreatorul, iubește omul, creația sa, atât de mult, încât a făurit Pământul, pe parcursul a șase zile, ca un loc perfect pentru acesta – Raiul, unde să trăiască în armonie cu tot ce-l înconjoară, pe om creându-l ultimul, în a șaptea zi, și așezându-l aici cu grijă, ca ființa supremă, căreia i-a dăruit puterea de a alege. Dar omul, folosind acest dar, a făcut marele păcat gustând din Pomul Cunoașterii și a fost condamnat să trăiască o viață plină de necazuri, ca urmare a acțiunii sale, încercând mereu să recâștige condițiile ideale pe care le-a pierdut.

Cuvântul *Evanghelie* vine din grecescul *evangelion*, ceea ce înseamnă „veste bună”, în sensul de mesaj bun¹. Conform *Dicționarului explicativ al limbii române*, *Evanghelia* este partea Bibliei recunoscută numai de creștini, care cuprinde viața și învățătura lui Hristos.

Evangheliile recunoscute de Canonul biblic sunt în număr de patru, aparțin Sfinților Apostoli Matei, Marcu, Luca și Ioan și reprezintă primele scrieri religioase ale Noului Testament, care cuprind viața și învățătura lui Iisus Hristos.

Există și unele Evanghelii nerecunoscute de Canonul biblic, necanonice sau apocrife, care sunt numeroase, cu texte fluctuante (circa 30)², au o autenticitate îndoielnică și sunt atribuite în general Apostolilor lui Hristos sau altor apropiați de-ai săi.

Evanghelia este utilizată în ritualul slujbelor creștine, în jurul ei desfășurându-se de fapt viața Bisericii. În timpul slujbei, creștinii sunt înștiințați că Iisus, Răscumpărătorul promis, este prezent tot timpul în mijlocul credincioșilor, prin Duhul Sfânt, îndemnându-i la curățenie sufletească (spirituală), prin exemplul dat de El, de a recunoaște însemnătatea tuturor ființelor și lucrurilor, de a face milostenii și de a trăi în adevăr.

Vestea cea bună dată omenirii prin Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie este că dragostea lui Dumnezeu pentru creația sa, omul, este nemărginită și că l-a trimis pe unicul Lui fiu, Iisus Hristos, ca Răscumpărător al păcatului originar, El fiind calea omului spre Raiul mult visat. După ce L-a coborât pe Pământ să moară pe cruce și să învie din morți, L-a înălțat la Ceruri pentru ca oamenii să vadă, să înțeleagă și să creadă în mântuire.

„*Evanghelia* nu este doar titlul celor patru scrieri din Sfânta Scriptură, ci este și cartea de cult care cuprinde în prima parte pericopele evanghelice care se citesc în fiecare duminică din cursul anului bisericesc, începând cu Penticostarul, Octoihul și Triodul, apoi în zilele mai importante din timpul săptămânii, prezentate pe luni, începând cu septembrie; urmează pericopele care se citesc la sfinții care nu au pericopă proprie, iar la urmă sunt pericopele care se citesc la anumite trebuințe (Sfântul Maslu, Cununie, Sfeștanie). Toate aceste pericope sunt luate din textele celor patru Sfinte Evanghelii, ale lui Matei, Marcu, Luca și Ioan.”³

Faptul că s-au găsit doar traduceri din limba greacă a Sfintelor Evanghelii canonice a dus la concluzia generală că acestea au fost scrise în limba greacă, înainte de asta fiind transmise pe cale orală. Cert este că fiecare Evanghelie este o lucrare originală, independentă de celelalte, chiar dacă primele trei (Matei, Marcu și Luca) au în comun două cincimi din text⁴.

Biblioteca Centrală Universitară „Carol I” din București a primit prin donație de la Biblioteca Academiei, o Evanghelie tipărită la Râmnic, în 1746, în limba română.

Tipografia Râmnicului a fost înființată în anul 1705 de Antim Ivireanul, care a adus cu el utilajul tipografic de la Snagov, când a fost numit Episcop al Râmnicului și Noului Severin, de către domnitorul Constantin Brâncoveanu. Mare cărturar și tipograf, Antim Ivireanul a desfășurat aici o bogată activitate tipografică, meritul său deosebit fiind „acela de a fi tipărit în românește cărți de importanță capitală pentru Biserică”⁵.

1. Gospel, Godspel, Godspell, Evangelion. <http://www.mb-soft.com/believe/txw/gospel.htm> (accesat în 11.06.2010).

2. Gnosis. <http://www.arheotim.uvt.ro/pag%20web/gnosis/generalitati/evanghelii.htm> (accesat în 11.06.2010).

3. RUSU M., Elena. *Evanghelia de la Blaj – 1765. Monument de artă și cultură tipografică în Țările Române – 240 de ani de la prima editare.* http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/reviste_teologie/nr2_2005/pagini/17elena.htm (accesat 11.07.2010).

4. Gospel, Godspel, Godspell, Evangelion. <http://www.mb-soft.com/believe/txw/gospel.htm> (accesat în 11.06.2010).

Tipărirea în românește a cărților de cult bisericești este deosebit de importantă din punct de vedere literar pentru unificarea limbii, deoarece cartea bisericească este menită să străbată orice graniță politică, alături de grai și scriere, contribuind la păstrarea identității neamului românesc.

Astăzi, Tipografia Eparhială a Râmnicului poartă denumirea ctitorului ei, Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, denumire acordată în anul 2000⁶.

În 1746, în fosta tipografie a lui Antim Ivireanul din Râmnic, Episcopul Damaschin tipărește o Evanghelie în românește, lucrare pe care „Lavrintie o declară deosebită de <<niscari izvoade grecești sau și rumânești, tipărite mai denainte>>, fiind <<alcătuită după tâlcuiala lui Teofilactu>> de însuși Damaschin, care traduse și acest Tâlc, ce slujește și lui Lavrintie spre a se îndrepta”⁷. Această Evanghelie a fost retipărită de Episcopul Clement⁸.

Un exemplar al Evangheliei, retipărit de Episcopul de atunci al Râmnicului, Clement, exemplar menționat și în *Bibliografia Românească Veche* de Ioan Bianu și Nerva Hodoș, în volumul II pagina 88, la numărul 246, a intrat în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, mărturie fiind pagina de titlu pe care este specificat următorul text: „[...] cu toată osârda, și cheltuiala Sfinției sale Iubitorului de Dumnezeu: Kir Klimenti, Episcopul Râmnicului în Sfântă Episcopie a Râmnicului la anii dela facerea lumii: 7254 Iară de la Hristos: 1746”.

Data fiind importanța cultural-istorică și faptul că deteriorările afectau 15% din integritatea documentului, comisa de analiză a hotărât intrarea acestuia în procesul de restaurare la începutul lunii martie 2010.

Structura și morfologia documentului

Testul picăturii a dezvăluit că cerneala neagră și cerneala roșie, utilizate la tipărire, precum și cerneala neagră cu care sunt făcute însemnările manuscrise de pe forzațuri sunt insolubile în apă. Însă, atât ștampilele de apartenență la patrimoniul bibliotecii, realizate cu cerneală de culoare mov, cât și numerele sub care a fost înregistrat documentul în fondul Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, sunt sensibile la apă.

Tipărirea textului s-a realizat pe hârtie obținută manual din fibre textile înțeleiate în masă. Hârtia, care are un aspect gălbui murdar, o grosime cuprinsă între 0,085-0,10 mm și valori ale pH-ului cuprinse între 5,8 și 6,2, prezintă linii de apă verticale și filigran; documentul cântărea 2,250 kg înainte de restaurare.

Oglinda paginii este variabilă în funcție de conținut și de împărțirea pe capitole. Datorită tăierii în totalitate a corpului cărții pe o lungime care variază între 2 și 5 cm, în zona tranșei inferioare, lungimea oglinzii este variabilă, în medie având 27 cm, iar lățimea este de 17 cm. Textul a fost tipărit cu cerneală neagră și roșie, cu caractere chirilice, în limba română, pe două coloane, având în medie 34 de rânduri pe pagină. Începuturile de alineat sunt marcate de letrine, iar sfârșitul capitolelor este marcat de viniete.

Pagina de titlu este încadrată în chenar de tip „poartă” și are un frontispiciu reprezentându-l pe Sfântul Nicolae pe tron, iar la dreapta și la stânga pe Maica Domnului și pe Iisus Hristos. Pe verso paginii de titlu este stema reunită a Moldovei și Țării Românești, cu inițialele domnești ale lui Constantin Mavrocordat.

Coala tipografică este pliată *in quatro*, blocul de file însumând 41 de fascicole, fiecare din câte două file. Tranșele cărții au fost tăiate, iar forzațurile au fost realizate din hârtie manuală, documentul păstrând doar resturi ale părților fixe.

Scoarțele sunt din lemn de fag, având învelitoarea din piele de vițel, de culoare neagră. Atât coperta superioară cât și cea inferioară includ un ornament în medalion, obținut prin presare la cald, încadrat de un chenar cu motive florale. În cele patru colțuri se află motive de inspirație fitomorfă, orientate pe direcția axelor diagonale.

Cotorul interior nu a fost căptușit, cusătura era continuă, pe trei nervuri profilate, cartea păstrând doar capitalbandul posterior, putrezit, cusut pe pânză de sac.

În urma examinării atente a volumului, cu mijloace optice (lupă, lupă binoculară, microscop) și a analizelor de laborator, s-au constatat numeroase deteriorări fizico-mecanice, chimice și biologice.

Manipularea incorectă a dus la pierderea unității blocului de file, prin desprinderea ultimelor trei fascicole, ondulări ale filelor, sfășieri, ruperi, plieri ale filelor, îndoitori ale colțurilor, pierderi de suport papetar, apariția patinei vulgare.

Din cauza păstrării volumului în condiții de umezeală excesivă vreme îndelungată, acesta a suferit o fragilizarea puternică, cu aspect pufos pe linia de îmbinare a paginilor și în zona tranșei inferioare și cu lacune ale suportului papetar purtător de text.

5. Sfântul Ierarh Antim Ivireanul; Sfinții Mucenici Calistrat și Epiharia <http://www.crestinortodox.ro/calendar-ortodox/sfantul-ierarh-antim-ivireanul-sfintii-mucenici-calistrat-epiharia-36151.html> (accesat în 14.06.2010).

6. Arhiepiscopia Râmnicului. <http://www.arhiam.ro/tipografie/istoric> (accesat în 11.06.2010).

7. IORGA, Nicolae. Istoria Bisericii Românești și a Vieții religioase a românilor. Vol. II, cartea a III-a: Epoca românească, partea a IV-a, p. 115. <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/iorgabiserica2/cap19.pdf> (accesat în 14.06.2010).

8. PĂCURARIU, Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. Vol. II. București: E.I.B.M.B.O.R., 1992, p. 331.

Foto 1

Restaurare

Corpul cărții era retezat în totalitate între 2 și 5 cm în zona tranșei inferioare și prezenta depozite mecanice în zona de îmbinare a paginilor și depozite de ceară pe unele pagini.

Foto 2

Coperta prezenta un grad ridicat de exfoliere a *grain*-ului, cu fisuri longitudinale și desprinderi de scoarțe, cu plieri de material în special în zona tranșei inferioare și a colțurilor.

Ambele coperte aveau diverse suprafețe de piele tocite, zgâriate, cu un grad mare de uzură, depozite de murdărie aderentă și pierderi de material în zona colțurilor.

Foto 3

Din cauza manipulării necorespunzătoare, coperta anterioară păstra doar fragmente metalice de fixare, iar cea inferioară, un mic fragment din curelușele de ferecătură în zona tranșei.

Restaurare

Foto 4

Umezeala excesivă a dus la solubilizarea particulelor de praf și la apariția de halouri pe linia de îmbinare a paginilor și în zona tranșelor, iar răsfoirea cu mâinile murdare a determinat apariția de pete de grăsime la colțul exterior inferior.

Pielea de pe ambele coperte și-a pierdut suplețea, s-a deteriorat prin pierderea colagenului devenind foarte rigidă, iar scoarțele erau ușor curbate.

Foto 5

De asemenea, dată fiind umezeala excesivă în care a fost păstrat, documentul a suferit un puternic atac micotic în zona tranșei inferioare, soldat cu fragilizarea și pătarea hârtiei, ceea ce i-a făcut pe foștii proprietari să decupeze zona afectată.

Din cauza atacului micotic, pe linia de îmbinare a paginilor puteau fi observate depozite de mușcăi de diverse culori (brun-roșcat, bej, negru), atacul fiind inactiv în momentul începerii procesului de restaurare.

Documentul prezenta numeroase perforații și galerii pricinuite de *Anobiidae* în scoarțele din lemn și în corpul cărții în zona cotorului.

Pielea de pe ambele coperte avea rosături provocate de *Dermestidae*, iar scoarțele prezentau numeroase galerii făcute de *Anobiidae*, atacul fiind inactiv.

Procesul de restaurare

Pe baza constatărilor vizuale și a examinării buletinelor de analiză chimică și biologică, am decis adoptarea restaurării prin desfacerea volumului, urmărind redarea integrității și a funcționalității acestuia, prin eliminarea efectelor produse de factorii fizici, chimici și biologici. Astfel, s-au stabilizat din punct de vedere

Foto 6

Foto 7

Restaurare

chimic materialele componente, s-au consolidat structurile originale ale materialelor (hârtie, piele), s-au completat părțile lipsă (bloc carte și legătură) și s-a confecționat o casetă de protecție pentru păstrarea documentului.

După desprăfuirea filelor cu o pensulă foarte moale și separarea fasciculelor, au fost îndepărtate depozitele de ceară prin metoda spargerii, metabolizării și alte depozite fiind răzuite cu ajutorul bisturiului. Petele de ceară au fost îndepărtate cu ajutorul unei spatule termostat, pe pat de hârtie de filtru.

Înainte de curățirea umedă, am fixat părțile pufoase ale filelor și cerneala solubilă a ștampilelor prin aplicarea câtorva straturi succesive de CMC.

Pentru curățirea umedă am așezat filele între foi de netex pe un suport rigid de sticlă. Spălarea s-a efectuat, filă cu filă, pe ambele părți ale filei, prin pulverizare cu ajutorul unei pompice de apă. Am utilizat soluție de saponaria alternativ cu apă și, cu ajutorul unei pensule cu peri foarte moi, am îndepărtat mizeria.

Uscarea filelor s-a realizat controlat, cu ajutorul uscătorului termostat, în curent de aer cald (25-30°C), urmată de o presare între coli de hârtie de filtru, sub greutatea ușoare.

Consolidarea fisurilor filelor am efectuat-o cu hârtie japoneză de 9 g/m², iar completarea lacunelor, cu hârtie japoneză de 30 g/m² și de 9 g/m², alternând straturile astfel încât să obținem grosimea filei originale. Atât la consolidarea cât și la completarea lacunelor am folosit CMC în concentrație de 3%.

Am reînclieat filele pe ambele părți prin pensulare, utilizând CMC în concentrație de 2%, pe suport de netex, așezate între platane de carton neacid și absorbant.

Cu ajutorul unei prese mecanice am efectuat presarea energetică a filelor, schimbând periodic cartoanele umede. După uscarea filelor, le-am finisat readucându-le la formatul inițial, dedus pe baza lungimii cotorului din piele și comparând dimensiunile cu cele ale unui alt exemplar aflat în colecțiile BCU „Carol I” din București.

După replierea pe linia de îmbinare a paginilor și fălțuire, am reconstituit fasciculele și corpul cărții, pe care l-am ținut timp de o săptămână la presat, sub greutatea ușoare, predându-l apoi restauratorului de legătură pentru restaurarea legăturii.

Depunerile neaderente (de praf) de pe coperte au fost îndepărtate prin pensulare, cu ajutorul unei perii cu asprime medie, iar pentru îndepărtarea depozitelor de murdărie aderente a fost utilizat un săpun-gel emolient, pe bază de glicerină.

Din cauza îmbătrânirii naturale a cleiului de oase, pielea s-a desprins ușor de scoarțele din lemn fără a necesita metode speciale.

Pentru curățirea tăblițelor din lemn s-a folosit CMC în concentrație de 2% și, când cleiul de oase s-a înmuiat, a fost curățit cu ajutorul unui bisturiu.

Pentru că scoarțele erau curbate, au fost presate ușor, fiind apoi învelite cu coperta din piele, completată în zonele cu lacune.

A fost reconstituită ferecătura pe baza martorilor existenți.

S-a decis înlocuirea forțașurilor, cele originale fiind stabilizate și păstrate într-un plic, iar după coaserea blocului de file și asamblarea legăturii restaurate, cartea a fost presată sub greutatea ușoare.

Pentru păstrare în depozit, a fost confecționată o casetă de protecție. Restaurarea legăturii a fost realizată de către dl Constantin Voicu, expert în restaurare legătură carte.

Foto 8

Foto 9

Bibliografie generală

1. BIANU, Ioan ; HODOȘ, Nerva. *Bibliografia Românească Veche*. București: Editura Academiei Române, 1910, vol. II.
2. PĂCURARIU, Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. București: E.I.B.M.B.O.R., 1992, vol. II.
3. Arhiepiscopia Râmnicului. <http://www.arhiam.ro/tipografie/istoric> (accesat în 11.06.2010).
4. Dicționarul explicativ al limbii române. <http://dexonline.ro/> (accesat în 14.07.2010).
5. Gnosis. <http://www.arheotim.uvt.ro/pag%20web/gnosis/generalitati/evanghelii.htm> (accesat în 11.06.2010).
6. Gospel, Godspel, Godspell, Evangelion. <http://www.mb-soft.com/believe/txw/gospel.htm> (accesat în 11.06.2010).
7. IORGA, Nicolae. *Istoria Bisericii Românești și a Vieții religioase a românilor*. Vol. II, cartea a III-a: Epoca românească, partea a IV-a, p. 115. <http://www.unibuc.ro/CLASSICA/iorgabiserica2/cap19.pdf> (accesat în 14.06.2010).
8. RUSU M., Elena. *Evanghelia de la Blaj – 1765*. Monument de artă și cultură tipografică în Țările Române – 240 de ani de la prima editare. http://www.uab.ro/reviste_recunoscute/reviste_teologie/nr2_2005/pagini/17elena.htm (accesat 11.07.2010).
9. Sfântul Ierarh Antim Ivireanu. *Sfinții Mucenici Calistrat și Epiharia*. <http://www.crestinortodox.ro/calendar-ortodox/sfantul-ierarh-antim-ivireanu-sfintii-mucenici-calistrat-epiharia-36151.html> (accesat în 14.06.2010).

Foto 10

Foto 11

Modalități de intervenție asupra cărților vechi românești (I)

Oana Păcurariu

Restaurator, Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor
Biblioteca Națională a României – București

Restaurare

Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor al Bibliotecii Naționale a restaurat de-a lungul timpului multe cărți vechi românești aparținând atât fondurilor speciale ale bibliotecii cât și altor instituții de cultură din țară. Acest fapt ne-a dat posibilitatea să observăm o serie de trăsături comune privitoare la starea lor de conservare. Deși prezintă mai toate tipurile de deteriorări cunoscute, cele de natură fizico-mecanică sunt predominante.

Cauzele degradărilor mecanice pot proveni și din modul de realizare a obiectului, dar mai ales dintr-o folosire îndelungată, intensă sau necorespunzătoare, ori din cauza unor influențe exterioare.

Majoritatea cărților vechi românești sunt cărți religioase intens folosite, patina vulgară din colțul inferior, petele de ceară, de vin și ulei fiind mărturie în acest sens.

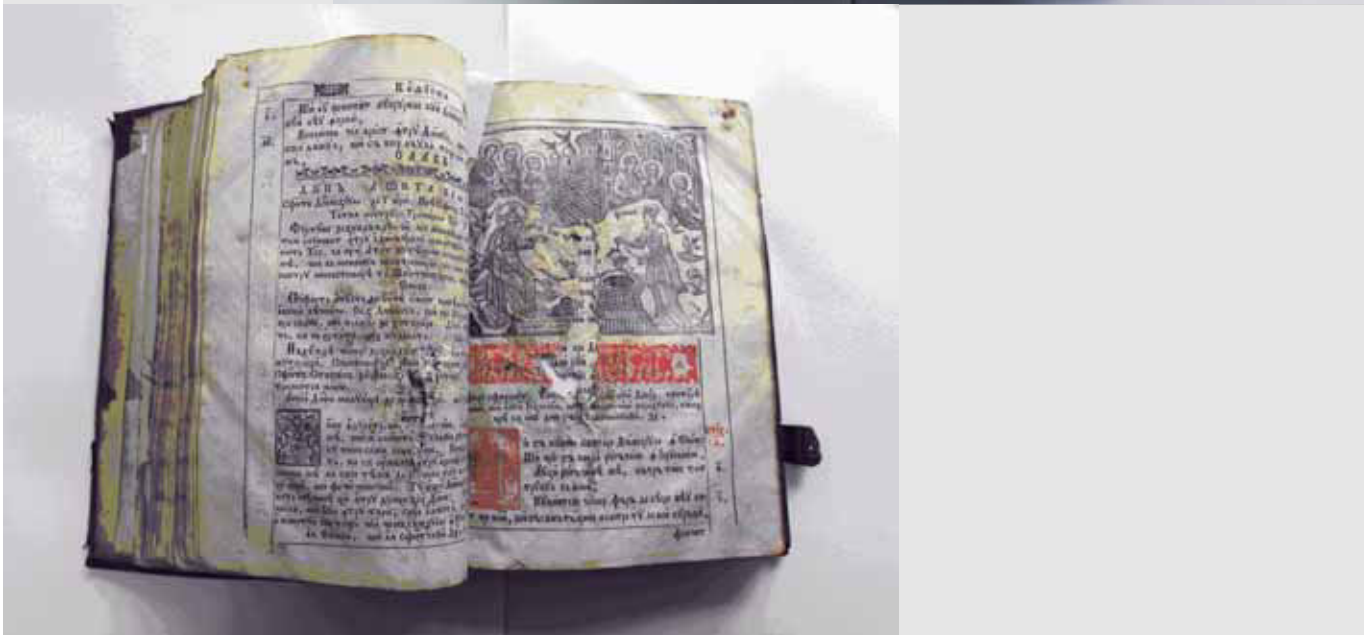
Iată un exemplu: *Psaltirea Proorocului și Împăratului David* care prezintă numeroase deteriorări fizico-chimice și biologice cu afectarea aspectului și a structurii hârtiei suport (lipsă suport papetar, plieri, îndoituri, plesnituri, fragilizare accentuată a hârtiei în zona cu text din cauza atacului de mucegai, cearcâne de apă, patină vulgară, pete de ceară, vin, cerneală, murdărie, pigmenți din frunzele uscate).

În urma întrunirii Comisiei de restaurare s-a stabilit desfacerea cărții și restaurarea filă cu filă. Se va efectua curățirea uscată (desprăfuirea filelor cu o pensulă moale), îndepărtarea petelor de ceară cu ajutorul unui bisturiu, spălarea filelor prin imersie în apă la temperatura de 20-30°C cu suport de susținere (plase) pentru a avea control asupra filelor aflate într-o stare avansată de deteriorare. Procesul de spălare se va repeta de două-trei ori până când apa de spălare rămâne incoloră. Pentru completări și consolidări se va vopsi vâul și hârtia japoneză în infuzie de ceai negru pentru a se obține o nuanță cât mai apropiată de cea a hârtiei originale.

După efectuarea completărilor și a consolidărilor se va îndepărta surplusul de vâl și hârtie japoneză, iar marginile rămase se vor ancora cu CMC (carboximetil celuloză). Filele se vor presa și se vor aduce la format, iar după colajonarea acestora se va confecționa o casetă de protecție. Este drept că astfel se sacrifică cusătura originală, dar se prelungește viața suportului purtător de text și de imagine.

Psaltirea Proorocului și Împăratului David – înainte de restaurare.

Pentru a prelungi durata de viață a documentelor și a cărților vechi se impune asigurarea de condiții optime de preservare, iar în cazul deteriorării lor avansate se impune a fi restaurate și protejate în casete.

Metodele de restaurare diferă în funcție de deteriorările pe care le-au suferit documentele. Se optează pentru descoaserea unui volum în cazul în care cusătura este afectată și unitatea corpului cărții este distrusă.

Tratamentul pe volum desfăcut, ca urmare a degradării avansate a cusăturii, constă în descoaserea și desprăfuirea paginilor, curățire umedă, presare, consolidări, completarea părților care lipsesc și repunerea celor dezlipite.

De asemenea, există cazuri în care, deși legătura volumului este bună, se impune descoaserea acestuia, deoarece în timpul relegării s-au refăcut mijloacele utilizându-se un adeziv necorespunzător, fapt care a condus la dezlipirea și detașarea parțială sau totală a filelor.

Iată un alt exemplu: *Dum assertiones theologicas canonicas et scripturísticas* (1781). Hârtia este brunificată și foarte fragilizată din cauza atacului de mucegai, fiind vizibile pete de culoare neagră, gri, brună și verde. Hârtia este fragilizată în zona cotorului, iar ața de coasere a sfâșiat hârtia. Pentru a nu se îngroșa cotorul, am consolidat „la simplu”, cu hârtie și vâl japonez, filele care îmbrăcau fascicolele, iar pentru celelalte file completarea s-a făcut „la dublu” cu vâl japonez.

Se optează pentru restaurarea pe volum nedesfăcut în cazul în care starea de conservare a cusăturii este bună sau când solubilitatea cernelurilor exclude posibilitatea unui tratament umed.

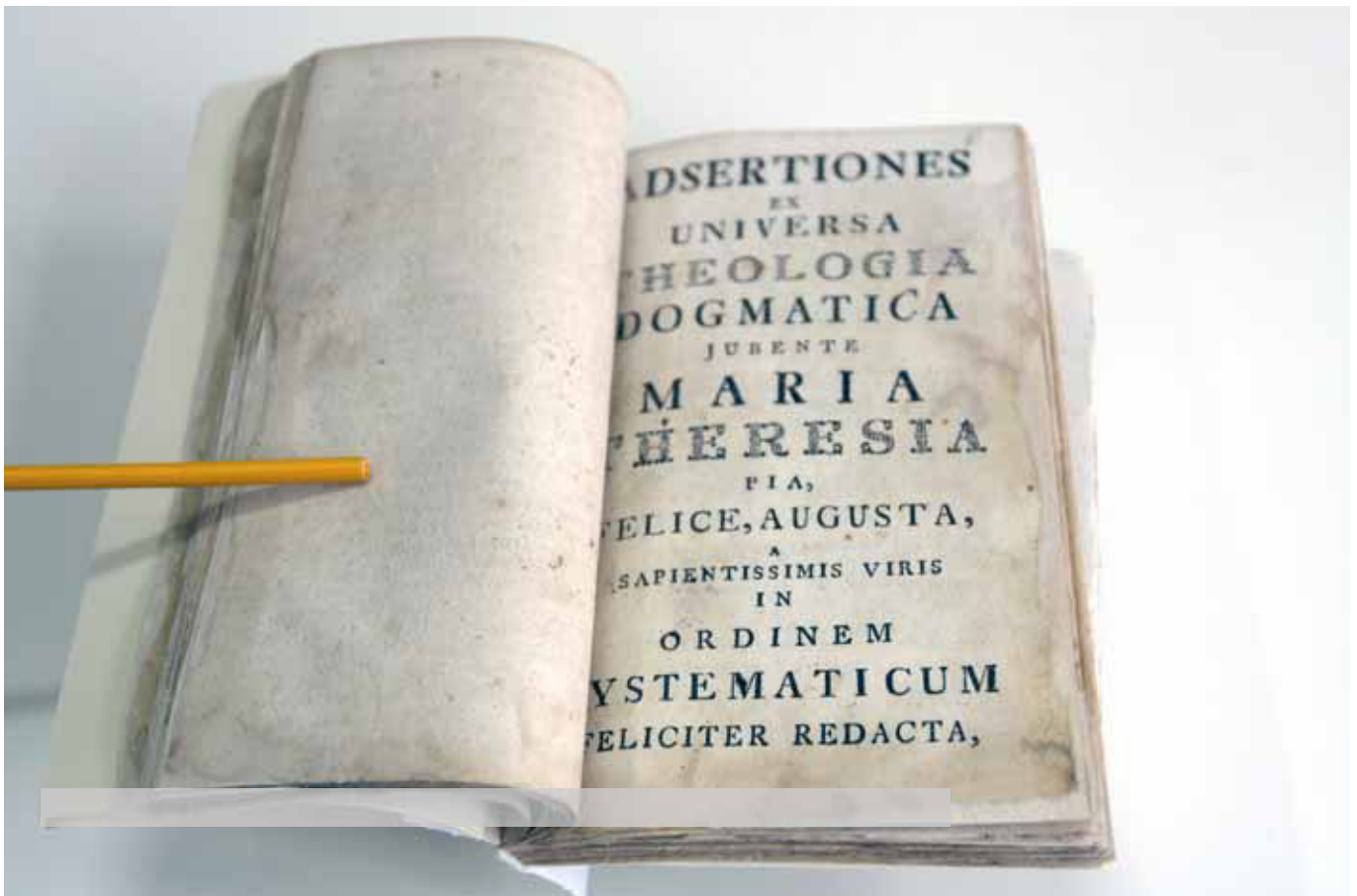
Deși s-au restaurat mai multe cărți vechi românești, multe altele își așteaptă rândul, acest fond constituind o prioritate pentru laboratorul nostru.

Dum assertiones theologicas canonicas et scripturísticas – înainte de restaurare.

Dum assertiones theologicas canonicas et scripturísticas – după restaurare. → → →

Restaurarea unui Octoih de la 1712

Leonard Fulău
Expert restaurator

Laboratorul de Restaurare, Muzeul Național al Literaturii Române – București

Din Colecția de carte veche românească a Muzeului Național al Literaturii Române face parte și **Octoihul** apărut la Tipografia Mitropoliei Târgoviștei în anul 1712.

Este o carte cu un conținut religios, cu valoare documentare și muzeografică. Face parte din donația lui Barbu Teodorescu (secretarul lui Nicolae Iorga) din 1960.

Volumul este tipărit în limba română, cu caractere chirilice și are 470 de pagini. A fost legat în piele de vițel, de culoare brun-închisă, având scoarțe de mucava.

Legătura volumului este făcută pe trei binduri simple și profilate, iar învelitorile prezintă ornamente cu motive florale și geometrice. Decorația legăturii a fost realizată prin metoda imprimării la cald. Hârtia volumului a fost produsă manual. Textul e tipărit cu cerneală neagră și roșie. Tranșa nu e colorată.

Forzațul anterior a fost atașat corpului cărții în anul 1987 și este din hârtie japoneză. Cel posterior se păstrează în original, este de culoare albastru deschis și are adnotări făcute cu creionul.

Fila de titlu prezintă o ornamentație bogată pe față; pe verso găsim o gravură reprezentând stema Țării Românești cu versuri închinare Domnului Constantin Basarab. Pagina a doua prezintă de asemenea o ornamentație bogată, iar pe spate întâlnim o gravură a Sfântului Ioan Damaschin.

Prefața cuprinde trei pagini și este închinată de către tipograful Gheorghe Radovici „tuturor celor ce țin de Eparhia Țării Românești”.

În tot volumul găsim o bogată ornamentație reprezentată de frontispicii, inițiale ornate, chenare cu motive florale, vignete realizate prin xilogravură.

Coperta prezenta deteriorări avansate ale învelitorii din piele și ale scoarțelor din mucava.

Pielea era deshidratată, își pierduse elasticitatea, fapt ce a dus la apariția a numeroase fisuri pe direcție verticală și orizontală, și prezenta rupturi și lipsuri din materialul suport. Pe întreaga zonă a articulației, învelitoarea a fost ruptă. Grenul învelitorii din piele era șters pe suprafețe importante, afectând ornamentația. De asemenea, pe suprafața primei scoarțe, găsim găuri de zbor produse de insecte xilofage.

Cotorul exterior a beneficiat de o reparație anterioară, registrele de piele fiind foarte uscate, cu pielea ruptă, sfâșiată și fisurată.

Scoarțele de mucava prezentau rosături cu pierderi din materialul suport, condițiile improprie de depozitare ducând la pierderea integrității acestora; straturile de mucava care formează scoarța s-au despicat, nemaiputând să protejeze blocul cărții.

Au fost puternic afectate elementele care constituiau legătura volumului; ața de coasere era degradată, fapt care dus la desprinderea filelor din carte. Din nervuri s-au păstrat doar capetele fixate pe fața internă a scoarțelor.

Comisia de restaurare a stabilit următorul diagnostic în ceea ce privește starea de conservare: din cauza nerespectării normelor științifice de conservare și a depozitării în condiții necorespunzătoare, volumul și-a pierdut integritatea și au intervenit degradări de natură fizico-mecanică, chimică și biologică.

Având în vedere că volumul a suferit o degradare avansată, atât a hârtiei, cât și a învelitorii din piele de vițel, s-a propus un tratament pe volum desfăcut, cu restaurarea integrală a blocului cărții, refacerea legăturii, cu păstrarea intactă a elementelor de autenticitate, înlocuirea scoarțelor din mucava cu altele la aceeași dimensiune cu cele vechi, restaurarea învelitorii cu refacerea ei prin intarsia cu o învelitoare din piele nouă, de același tip și de aceeași culoare cu cea veche și confecționarea unei case de protecție pentru volumul restaurat.

Pe baza diagnosticului și a tratamentului propus de către Comisia de restaurare, s-a efectuat restaurarea volumului și a legăturii acestuia, respectând normele științifice de restaurare și elementele de autenticitate ale cărții.

Întreg fluxul tehnologic este reprezentat în pozele de la sfârșitul lucrării.

Restaurare

Aspecte moleculare privind căile de producere a apei metabolice și rolul acesteia în dezvoltarea fungilor

Flavian Nica

Biochimist, Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor
Biblioteca Națională a României – București

Studiul a pornit de la observații macroscopice și microscopice făcute asupra localizării mucegaiurilor în diverse părți ale unor cărți vechi (*Biblia* tipărită la Sankt Petersburg în 1819, *Sbornik* – tipărit la Sas-Sebeș în 1580, *Tropaion orthodoxar pisteos ponima* – tipărită la Viena în 1791).

În cazul Bibliei, filele sunt foarte bine conservate, dar pe forzațuri (anterior, posterior, fix și mobil) în zonele ondulate și în șanțurile liniilor de apă s-au format micelii fungice, slab dezvoltate, care însă au ajuns la fructificație. Cartea nu prezintă pete de apă sau alte lichide apoase care ar fi putut iniția apariția fungilor. Exteriorul copertelor din carton nu a fost afectat de mucegai.

O situație asemănătoare de dezvoltare a mucegaiurilor a fost întâlnită în interiorul unor ambalaje din carton în care s-au păstrat cilindri din ceară pe care este înregistrată muzică, fiecare cilindru fiind protejat suplimentar de un săculeț din polietilenă. Deși capacul închide foarte bine spațiul interior al ambalajelor, pe partea internă a capacului s-a dezvoltat mucegai.

În general, au fost observate mucegaiuri în mai multe zone izolate parțial de mediul exterior (Foto. 1-7, 9, 10):

- la cărți vechi, în zona în care tiparul a deformat hârtia;
- între fascicule, în zona cotorului;
- în depresiunile formate de ondulerile filelor (Foto. 14, 15);
- în spațiile create de desprinderea învelitorilor de scoarțe;
- în galeriile făcute de insecte;
- în interiorul ambalajelor bine închise cu spațiu mic între suprafața obiectului și suprafața ambalajului;
- pe exteriorul copertei, la cărțile care nu au mai fost scoase din raft de mult timp, din cauza contactului cu raftul sau cărțile învecinate;
- pe exteriorul copertelor care au ornamente obținute prin presare și care sunt în contact cu alte suprafețe;
- în crăpăturile în piele, pergament și carton.

În aceste spații de dimensiuni mici, care comunică slab cu mediul din spațiul de depozitare, schimbul termic sau hidric se produce mai încet, în funcție de gradul de izolare al acestora. Variațiile umidității relative a aerului în spațiile cavitare nu sunt simultane și proporționale cu variațiile umidității relative din mediul ambiental al depozitului.

Dacă în depozit factorii microclimatici pot fi determinați și pot fi luate măsuri care să prevină dezvoltarea mucegaiurilor, în cazul spațiilor mici existente în interiorul bunului cultural sau în imediata vecinătate a acestuia pot să apară condiții de umiditate nedepistabile instrumental, care să favorizeze formarea mucegaiurilor. Procesele degradative produse de mucegaiuri sunt, în continuare, facilitate de apa rezultată în urma proceselor catabolice prin care celula fungică își asigură energia chimică și substanțele simple necesare producerii constituenților celulari.

Scopul acestui articol este de a evidenția:

- a) condițiile care pot declanșa dezvoltarea mucegaiurilor în anumite zone parțial izolate de contactul cu factorii microclimatici din spațiul de depozitare;
- b) căile de formare a apei metabolice, ca urmare a degradării enzimatică a substratului polizaharidic (celuloza din hârtie, carton, lemn, pânză, ață de coasere, amidonul din pasta de lipire sau agentul de încliere);
- c) căile de formare a apei metabolice ca urmare a degradării substratului proteic (piele, pergament, cazeină) sau de origine proteică (clei animal, gelatină);
- d) rolul apei metabolice în activitatea fungică în condițiile microclimatice specifice spațiilor cavitare;
- e) faptul că, în spațiile cavitare, alături de umiditatea relativă a aerului existentă în aceste spații, de higroscopicitatea materialelor care le delimitează și de temperatură, apa metabolică are o contribuție majoră la crearea unui microclimat favorabil extinderii și dezvoltării miceliilor fungice.

Apa reprezintă între 70% și 90% din greutatea celor mai multe forme de viață. Împreună cu producții săi de ionizare – ionii de hidroniu și hidroxil – reprezintă o componentă importantă a structurii specifice și a proprietăților biochimice ale proteinelor, acizilor nucleici, glucidelor și lipidelor.

Apa asigură buna funcționare a proceselor membranare și a celor localizate în organitele celulare și în citosol.

În cazul proceselor biochimice, apa participă ca mediu de reacție care asigură solubilitatea metaboliților și ca reactant în reacțiile de biosinteză sau de hidroliză.

În unele reacții biochimice, apa este și produs de reacție, pe lângă alte componente moleculare.

Apa este mediu de dispersie pentru moleculele care au grupări polare și nepolare și agent de ionizare a multor molecule biologice, deoarece poate fi receptor sau donor de protoni¹.

Componentele polizaharidice, proteice sau polipeptidice din structura materialelor de natură organică sunt în relație permanentă cu factorii fizici și chimici ai mediului ambiant. Aceste componente adsorb sau desorb apă, absorb sau pierd căldură. Fenomenele de adsorbție și desorbție a apei sunt dependente de natura materialului, de temperatură și de umiditatea relativă a aerului. În general, materiale precum hârtia, lemnul vechi, pânza, pielea au un conținut de umiditate de 7-15%². Pierderea sau reținerea apei de către materialele higroscopice se face până la atingerea unui echilibru care, în funcție de temperatură, este specific și constant pentru diversele tipuri de materiale. La temperaturi scăzute sunt reținute cantități mai mari de apă, iar la temperaturi ridicate, conținutul de apă al materialelor higroscopice scade.

Faptul că filele unor cărți fără semne de contact direct cu apa lichidă sunt ondulate arată că acestea au suferit adsorbții de apă și desorbții repetate.

Variațiile zilnice sau sezoniere ale factorilor microclimatici au făcut, probabil, ca materialele componente ale cărților să nu intre în echilibru termo-hidric cu mediul ambiant.

Trecerea unui obiect de la o stare de echilibru la alta este un fenomen de durată, influențat de umiditatea relativă și de temperatura aerului, de capacitatea higroscopică a materialelor, de suprafața de adsorbție, de volumul obiectului etc.

Incapacitatea cărților de a intra în echilibru cu factorii climatici duce la formarea unui gradient de temperatură și de umiditate între părțile exterioare și interioare ale acestora.

Apa adsorbită pe părțile exterioare, când temperatura este scăzută, este pierdută când temperatura crește și o parte din apă pătrunde spre interior prin capilaritatea filelor sau prin spațiile dintre acestea. Apa adsorbită în zonele interioare ale cărții poate să rămână mult timp aici, deoarece echilibrarea termică cu exteriorul, în cazul unor cărți depozitate necorespunzător, se face greu. În aceste condiții sporii fungici prezenți în diversele zone pot să germineze și să dezvolte colonii fungice (Fig. 1).

Faptul că documentele menționate la începutul articolului nu prezentau mucegai pe părțile care au fost în contact cu aerul arată fie că umiditatea relativă a aerului nu a depășit valoarea maximă admisă (65%), fie că, dacă a depășit această valoare, a fost pentru un timp scurt, insuficient pentru germinarea sporilor.

Sunt situații când, în cazul unor variații foarte mici de temperatură, între atmosfera din spațiul de depozitare și atmosfera obiectului, acesta reține vapori de apă care difuzează în masa sa, dacă aceasta este poroasă, chiar în condițiile unei umidități relative normale a aerului (50-65%). Obiectele neporoase sau părți ale acestora pot să formeze condens.

Cantitatea de vapori de apă care poate fi reținută de aer crește odată cu temperatura. Dacă un obiect este mai rece, aerul din zona de contact se răcește și o parte din apă va fi cedată obiectului. Spre exemplu, dacă umiditatea relativă a aerului este de 50% și temperatura de 20°C, iar obiectul are sub 20°C, acesta adsoarbe umiditate. Sub temperatura de 9,3°C, obiectele neporoase și fără capacități adsorbante vor forma condens pe suprafața lor.

Cu cât umiditatea relativă a aerului este mai mare, cu atât temperatura formării condensului este mai apropiată de temperatura aerului (e.g. la umiditatea relativă a aerului de 90% și temperatura aerului de 20°C, condensul se formează de la 18,3°C).

În unele situații, apariția mucegaiului pe forzațuri ar putea fi explicată prin faptul că scoarțele din lemn sau învelitorile din piele, în aceleași condiții microclimatiche, rețin mai multă apă decât hârtia. Contactul dintre hârtie și aceste materiale face ca apa să fie adsorbită de către hârtie. Pentru ca lemnul să mucegăiască, umiditatea sa trebuie să fie mai mare de 20%, deci lemnul poate să nu mucegăiască, dar pe hârtie pot să se dezvolte mucegaiuri, deoarece o parte din umiditatea lemnului este transferată hârtiei.

1. LEHNINGER, A. (1987).

2. MOLDOVEANU, A. (2003).

3. OPREA, F. (2006).

Spațiile parțial izolate de exterior sunt locuri unde sporii pot germina ușor, ducând la apariția mucegaiului fără ca acest fenomen să poată fi observat la timp³.

Declanșarea proceselor metabolice, pe lângă dezvoltarea vizibilă a miceliului, produce și multă apă care, în condițiile semiînchise ale spațiilor cavitate, întreține atmosfera umedă din interiorul acestora și capacitatea de rezistență și dezvoltare a mucegaiului pentru un anumit timp, chiar dacă în depozit umiditatea relativă a aerului se încadrează între valori normale (50%-65%).

În condiții favorabile de mediu, germinarea sporilor duce la formarea unui tub germinativ filamentos din care se formează o hifă vegetativă. Prin creșterea și ramificarea acesteia, se formează un miceliu fungic care se extinde centrifug prin alungirea celulelor terminale și biosinteza peretelui celular, atâta timp cât mediul cu substanțe nutritive și umiditatea în zona de contact cu suportul (celuloză, amidon, colagen etc.) permit desfășurarea reacțiilor enzimatice și transferul în celulă al substanțelor simple (glucoză, fructoză, peptide, aminoacizi etc.)⁴.

Pe măsură ce se formează filamentele miceliene, se declanșează procesele degradative extracelulare prin hidroliza enzimatică a substraturilor polizaharidice (celuloză, amidon, xilani), proteice (colagen) și polipeptidice (clei animal, gelatină).

Un substrat foarte bun pentru dezvoltarea mucegaiurilor este cel care conține polizaharide și proteine (sau polipeptide): hârtia înclieată cu gelatină sau cu cazeină, pielea ori pergamentul lipit cu clei de amidon, hârtia sau pânza lipită cu clei de origine animală. Astfel de combinații asigură fungilor sursa de carbon și azot, laolaltă cu resurse energetice mari, necesare pentru biosinteza constituenților celulari (Foto. 12, 16).

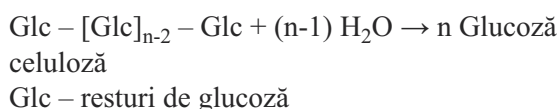
Foarte multe specii de fungi sunt producătoare de enzime celulozolitice: *Trichoderma viridae*, *Trichoderma lignorum*, *Sporotrichum termophile*, *Penicillium expansum*, *Aspergillus niger*, *Aspergillus terreus* etc.⁵

Celuloza, componenta principală a pereților celulelor vegetale, nu este un compus unitar deoarece gradul de polimerizare este diferit, masa lanțurilor celulozice fiind, implicit, diferită.

Celuloza este compusă din resturi de D-glucoză legate β-glicozidic în poziția 1-4 prin atomi de oxigen.

Macromoleculele de celuloză sunt așezate paralel prin legături de hidrogen formate de grupările hidroxil în anumite zone numite cristalite. În alte zone, fără legături de hidrogen, spațiul dintre macromolecule este mai mare și, astfel, aceste zone sunt amorfe^{6,7}.

În condițiile unei umidități relative a aerului, mai mare de 65%, adsorbția apei face ca lanțurile celulozice să se distanțeze, facilitând adsorbția enzimelor și a apei de excreție pe suportul celulozic. Începe, astfel, degradarea treptată, prin hidroliză enzimatică, a celulozei, în final rezultând glucoză.

Asemănător celulozei, amidonul este tot un polizaharid cu o masă moleculară mai mare de 100.000. El este format din catene liniare de α-D-glucoză legate în pozițiile 1-4 care formează componenta amilozică și din catene ramificate cu legături α 1-4 și α 1-6 glicozidice care formează componenta amilopectinică⁸.

Prin degradarea amidonului de către amilazele fungice se formează, în final, tot glucoză, ca și în cazul acțiunii enzimelor celulozolitice asupra celulozei.

Glucoza care rezultă, astfel, prin degradarea polizaharidelor ajunge în celulă, prin traversarea peretelui și a membranei celulare, prin difuzie facilitată și transport activ. Într-o primă fază, intracelular, glucoza este degradată, prin mai multe reacții enzimatice (glicoliză), până la acid piruvic, producând intermediari metabolici și fiind eliberată aproximativ o treime din energia totală. Mai departe, acidul piruvic împreună cu coenzima A (CoA-SH) formează acetilcoenzima A (acetil-CoA) care intră în seria de reacții ce compun ciclul Krebs numit și ciclul acizilor tricarboxilici⁹.

Fiind aerobi, fungii care se dezvoltă pe materialele componente ale cărților degradează glucoza prin oxidare completă până la bioxid de carbon și apă, cu obținerea unei cantități maxime de energie stocată în legăturile

4. ZARNEA, Gh. (1984).

5. ZARNEA, Gh. ; MENCINICOPSCI, Gh. ; BRĂGĂREA, Șt. (1980).

6. CONSTANTINESCU, D. Gr. ; HAȚIEGANU, Elena (1983).

7. LEHNINGER, A. L. (1987).

8. IORDĂCHESCU, Dana (1986).

9. ANGHEL, I. ; VOICA, C. ; MOHAN, Gh. (1986).

10. IORDĂCHESCU, Dana (1986).

11. LEHNINGER, A. L. (1987).

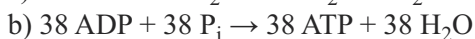
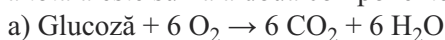
macroergice ale acidului adenzin-5'-trifosforic (ATP). În cadrul acestor procese, pe lângă energie și precursori pentru biosinteza moleculelor care îndeplinesc diverse funcții în celulă, se obțin și cantități foarte mari de apă. Glucoza, care are formula chimică $C_6H_{12}O_6$, mai poate fi reprezentată și sub forma hidratului de carbon ($C-H_2O$)₆. Urmărind șirul reacțiilor și făcând un bilanț al apei se poate constata că, în cazul degradării polizaharidelor, pentru obținerea a n molecule de glucoză (din celuloză sau amidon) se consumă $n-1$ molecule de apă. Degradarea completă a glucozei prin șirurile de reacții specifice glicolizei, ciclului Krebs și fosforilării oxidative duce la eliberarea a 44 molecule de apă^{10, 11}. Apa metabolică participă la viața celulei, asigurând buna desfășurare a proceselor metabolice, dar o parte din aceasta va fi apă nelegată chimic, devenind o sursă de umiditate în spațiile mici, parțial izolate de mediul extern.

Bilanțul total al oxidării glucozei poate fi schematizat astfel:

Reacția totală:

Reacția totală este suma a două componente:

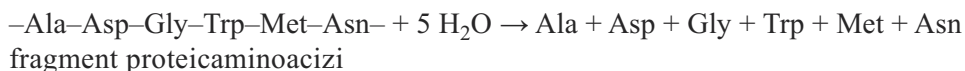

ATP – acid adenzintrifosforic

ADP – acid adenzindifosforic

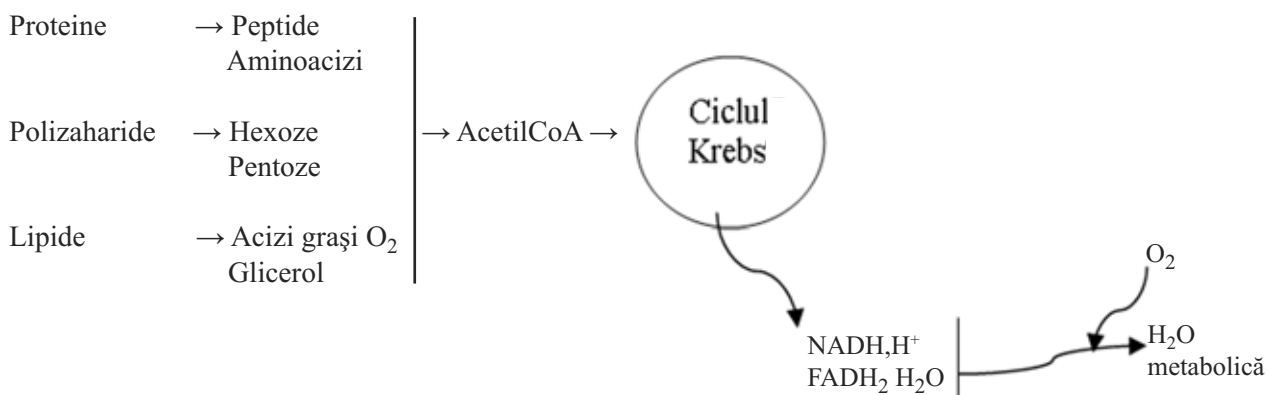
P_i – fosfat anorganic

În mod similar polizaharidelor, proteinele și polipeptidele sunt degradate hidrolitic, extracelular, prin reacții catalizate de proteaze sau polipeptidaze. În final rezultă compuși simpli: peptide și aminoacizi care sunt transportați în celulă.

O parte din aminoacizi este utilizată pentru biosinteza proteinelor proprii celulei fungice, iar o altă parte, indiferent de calea utilizată de diversele microorganisme, va fi catabolizată cu formare de acetyl-CoA sau de intermediari ai ciclului Krebs care contribuie la producerea apei. Producții reacțiilor de dezaminare oxidativă, dezaminare reductivă, decarboxilare sau transaminare sunt compuși care intră în reacțiile metabolismului energetic (ciclul Krebs și lanțul transportor de electroni cuplat cu fosforilarea oxidativă) sau care pot fi folosiți în reacții de biosinteză a altor substanțe azotate.

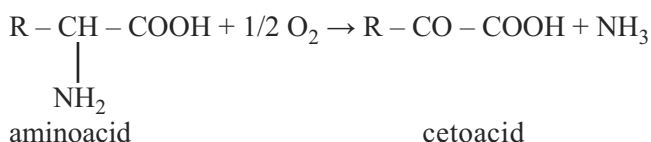
Schematic, catabolismul celor trei clase de biomolecule, până la oxidarea completă, poate fi reprezentat astfel:

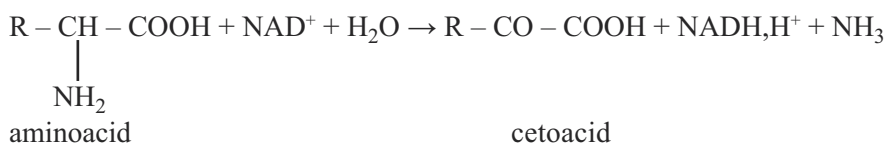
NADH, H^+ – nicotinamidnucleotid redus

FADH_2 – flavinadenindinucleotid redus

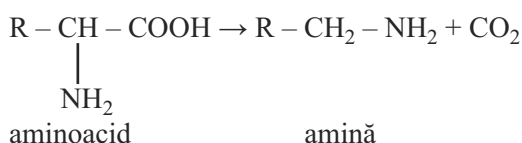
Ex: reacție de dezaminare catalizată de L-aminoacidoxidază

Ex: reacție de dezaminare oxidativă catalizată de L-aminoaciddehidrogenază

Ex: reacție de decarboxilare catalizată de L-aminoaciddecarboxilază

Aminoacizii având în compoziție și azot, cantitatea de apă rezultată din degradarea lor este mai mică decât în cazul glucozei. Diferența aceasta este oarecum compensată de faptul că pielea este mai higroscopică decât lemnul, hârtia sau amidonul. La o umiditate relativă a aerului de 50% și o temperatură de 20°C, pielea are un conținut de apă de 15%, lemnul de stejar, de 10%, hârtia, de 7% și amidonul, de 6%¹².

Foarte multe specii de *Aspergillus*, *Penicillium*, *Trichoderma*, *Monilla*, *Cladosporium*, *Alternaria* degradează proteinele și compușii de natură proteică existenți în materialele componente ale cărților.

În spațiile mici cavitare, chiar dacă sursa de hrană este suficientă și condițiile microclimatice din aceste spații sunt favorabile dezvoltării fungilor, extinderea miceliului fungic nu se poate produce peste anumite limite.

Dezvoltarea miceliului fungic poate fi stopată de:

- inhibarea enzimelor exogene prin concentrarea produșilor de reacție (glucoză, aminoacizi);
- dimensiunea spațiului care devine prea mic în raport cu volumul miceliului;
- epuizarea unor componente minerale sau a unor co-factori enzimatici;
- reducerea cantității de oxigen necesar reacțiilor specifice lanțului transportor de electroni (fosforilare oxidativă);
- eliberarea în mediu a unor acizi care se concentrează excesiv;
- cauze endogene care constau în degenerări ale mecanismului de biosinteză a unor proteine în hifele îmbătrânite, prin apariția unor erori în secvența unor aminoacizi. Aceste proteine sunt nefuncționale, iar dacă sunt enzime, apar erori de metabolism prin blocarea unor căi metabolice sau apariția unor metaboliți secundari¹³;
- modificarea pH-ului intracelular odată cu intensificarea reacțiilor de dezaminare sau decarboxilare;
- scăderea permeabilității membranelor plasmactice;
- menținerea timp îndelungat a unor temperaturi foarte mari sau foarte mici în spațiul de depozitare;
- scăderea conținutului de apă în zona de contact a hifelor cu fibrele celulozice sau colagenice, prin dereglarea echilibrului hidric în spațiile cavitare ca urmare a scăderii excesive a umidității relative a aerului din depozite.

În laborator au fost create experimental condițiile unor spații umede, semiînchise, în care au fost plasate bucăți de pergament, piele și hârtie fabricată manual din fibre textile vegetale (Foto. 8).

Umiditatea relativă a aerului în spațiul experimental a fost timp de două luni cuprinsă între 84% și 86%, iar temperatura a fost de 19-24°C. După 30 de zile de incubare în aceste condiții, pe pergament și piele au apărut primele filamente de miceliu fungic.

În următoarele 30 de zile, pe pergament, miceliul fungic s-a dezvoltat, cuprinzând o mare parte din suprafața acestuia (Foto. 6, 11, 13). Hârtia a rezistat mai bine în condițiile favorabile dezvoltării fungice. Au fost observate doar câteva filamente de miceliu.

12. MOLDOVEANU, A. (2003).

13. ZARNEA, Gh. (1980).

Bibliografie

1. ANGHEL, I. ; VOICA, C. ; MOHAN, Gh. *Probleme actuale de biologie*. București: TUB, 1986, p. 191.
2. CONSTANTINESCU, D. Gr. ; HAȚIEGANU, Elena. *Biologia moleculară a celulei vegetale*. București: Editura Medicală, 1983, p. 264-267.
3. DUMITRU, I. F. ; IORDĂCHESCU, Dana. *Introducere în enzimologie*. București: Editura Medicală, 1981, p. 575-582.
4. IORDĂCHESCU, Dana. *Biochimie*. București: Editura Universității din București, 1986, p. 37-81.
5. LEHNINGER, A. L. *Biochimie*. București: Editura Tehnică, 1987, p. 47-60, 343-363, 391-411, 413-440, 473-500.
6. MOLDOVEANU, A. *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*. București: Centrul de Pregătire Profesională în Cultură, 2003, p. 27-44.
7. OPREA, Florea. *Biologie pentru conservarea și restaurarea patrimoniului cultural*. București: Maiko, 2006, p. 252.
8. ZARNEA, Gh. *Tratat de microbiologie generală*, vol. II. București: Editura Academiei Române, 1984, p. 72-112.
9. ZARNEA, Gh. ; MENCINICOPSCI, Gh. ; BRĂGĂREA, Șt. *Bioingineria preparatelor enzimatic microbiene*. București: Editura Tehnică, 1980, p. 16-54, 294-302.

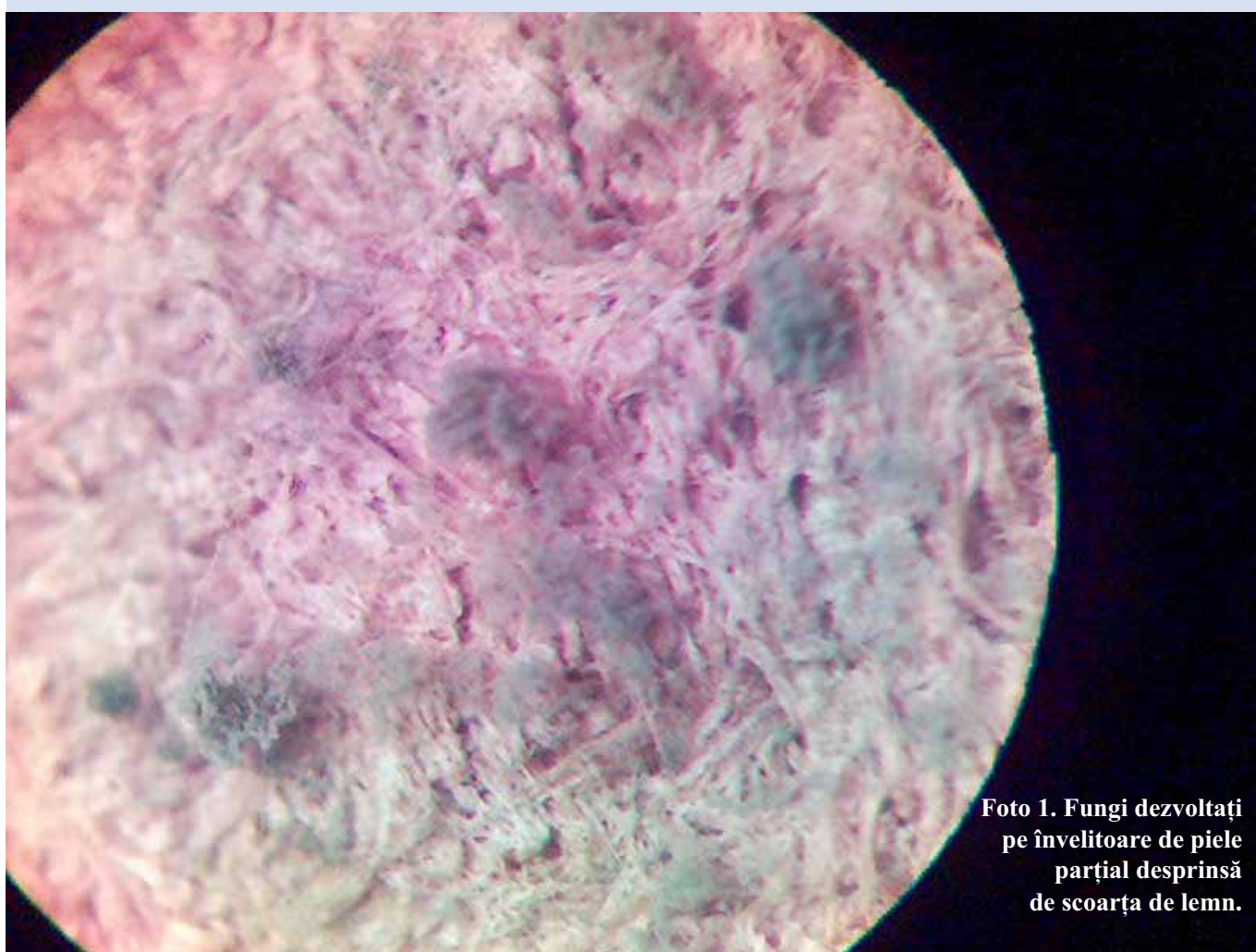

Foto 1. Fungi dezvoltati pe învelitoare de piele parțial desprinsă de scoarța de lemn.

Foto 2. Aspecte microscopice care evidențiază formațiunile conidiale ale unei specii de *Penicillium*.

Foto 3. *Chaetonium* dezvoltat în adânciturile provocate de tipar.

Foto 4. Mucegai dezvoltat în ondăturile și fisurile forzațului.

Foto 5. Evidențierea denivelărilor de pe suprafața forzațului.

Foto 6. Fungi dezvoltati pe pergament în condițiile experimentale de cameră umedă.

Foto 7. Fungi dezvoltati în porozitățile unei hârtii slab încleiate.

Foto 8. Cameră umedă dublă.

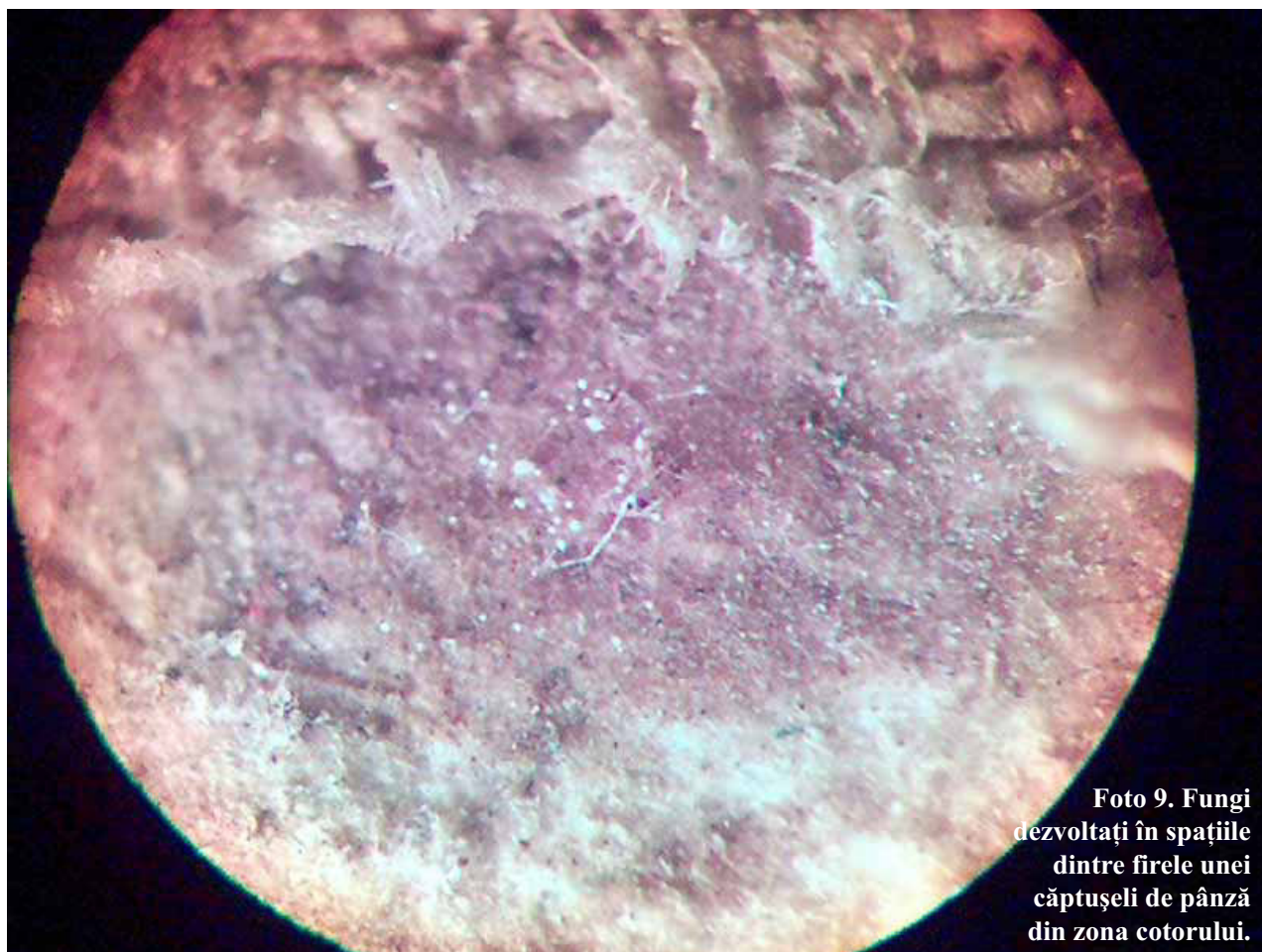

Foto 9. Fungi dezvoltăți în spațiile dintre firele unei căptușeli de pânză din zona cotorului.

Foto 10. Fungi dezvoltati în adânciturile literelor.

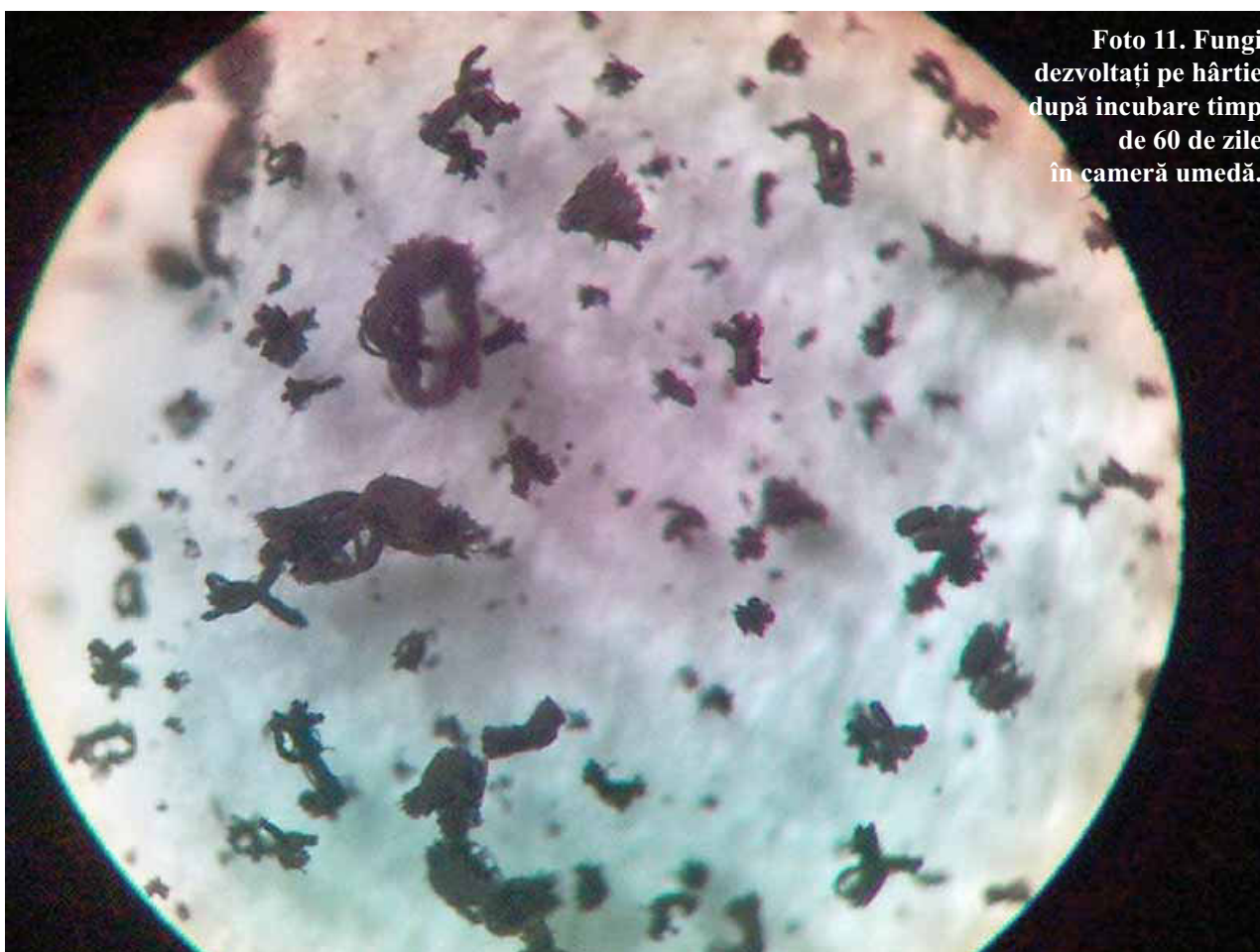

Foto 11. Fungi dezvoltati pe hârtie după incubare timp de 60 de zile în cameră umedă.

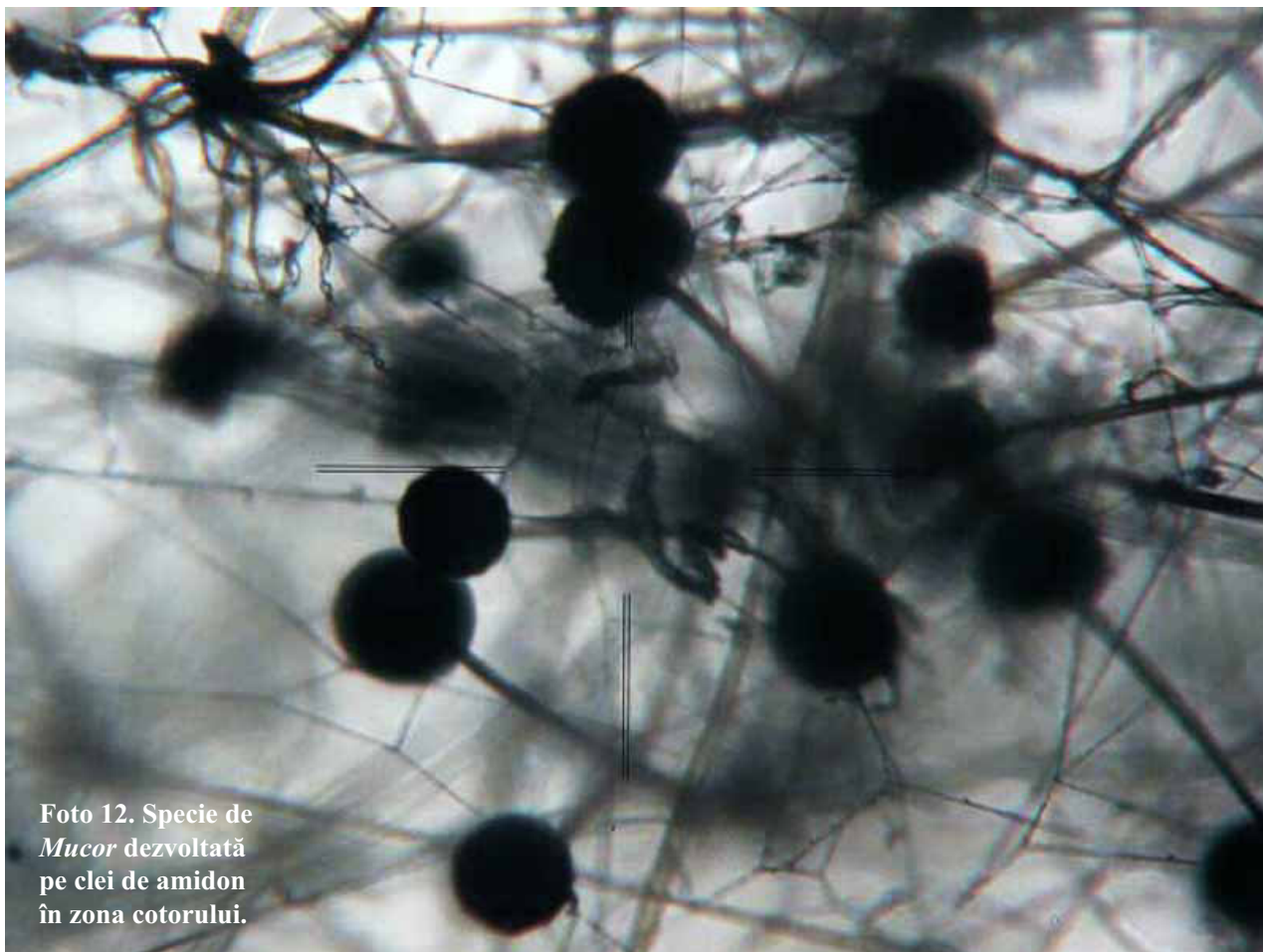

Foto 12. Specie de *Mucor* dezvoltată pe clei de amidon în zona cotorului.

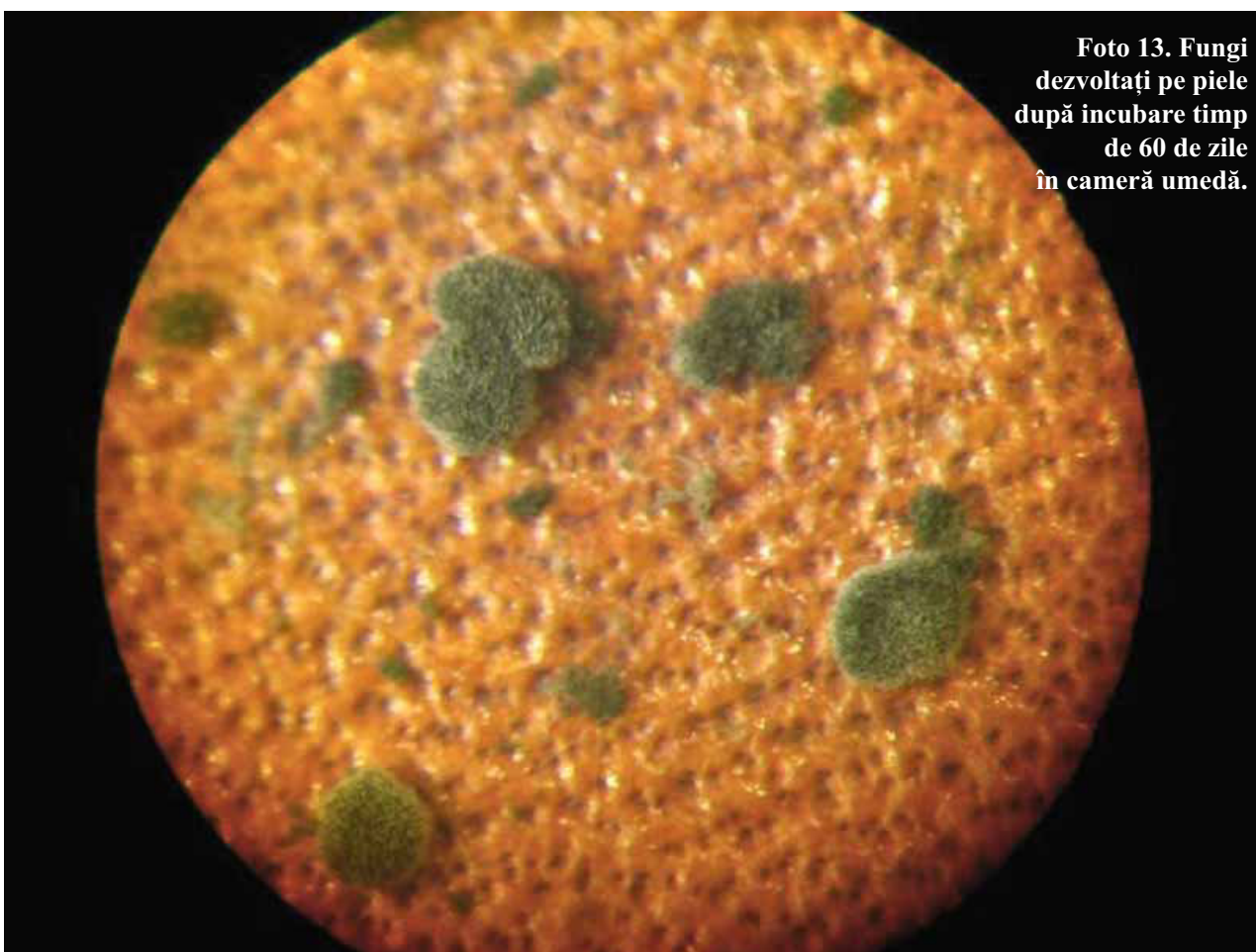

Foto 13. Fungi dezvoltați pe piele după incubare timp de 60 de zile în cameră umedă.

Foto 14. Fungi dezvoltati în cavitățile unui forșat.

Foto 15. Fungi dezvoltati în ondulerile unei file.

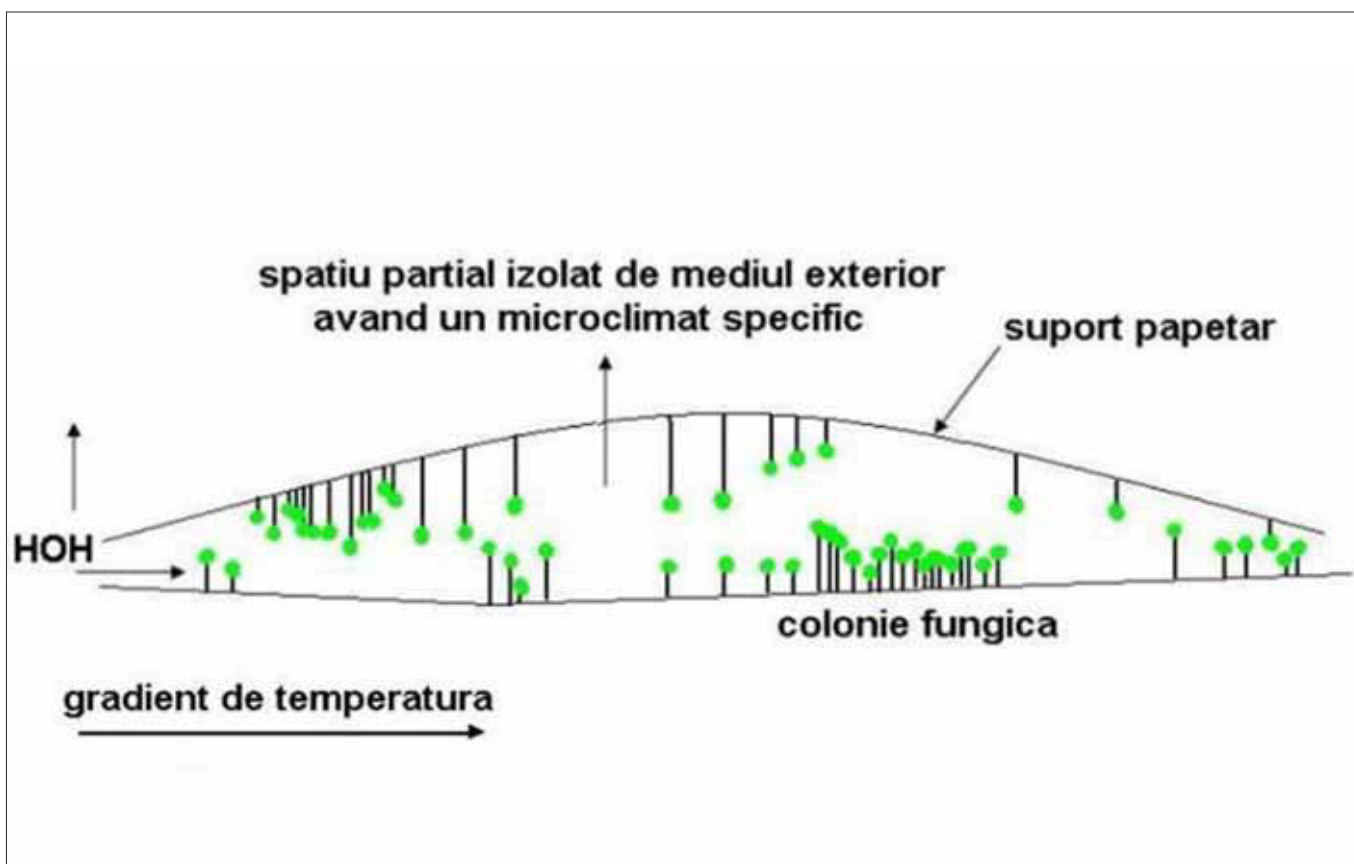

Fig. 1. Reprezentarea unui spatiu cavitar si a relatiilor dintre factorii microclimatici, suportul papetar si factorii biologici.

Afișe Art Nouveau în colecția Stroe Slătineanu¹

Dr. Ruxandra Dreptu

În anii '80 eram muzeograf la Oficiul pentru patrimoniul cultural național al Municipiului București. Împreună cu colegii mei, absolvenți ai facultăților de istoria artei și de istorie, formam o trupă de tineri veseli, frumoși, siguri pe noi, ușor aroganți, așa încât ne numeam cu dezinvoltură, la 25, 28 de ani, specialiști în câte un domeniu al artei. Șeful OPCN era pe vremea aceea dl Andrei Aricescu, arheolog, și avea menirea, deloc ușoară, să ne îndrume și să ne stăpânească orgoliile. Am trăit o perioadă într-un buzunar al istoriei, ocrotiți de cel pe care toți continuăm să îl considerăm drept cel mai bun șef, care avea capacitatea de a îmbina înțelegerea și toleranța față de năvalnica noastră tinerețe cu constrângerea atitudinii științifice. Un pic de libertate, câte o ședință pe săptămână, dar necondiționat studiul în biblioteci și prezentarea câte unei comunicări științifice la Sesiunile anuale ale Muzeului de istorie și artă al Municipiului București, de care aparțineam, cu expunerea operelor de artă necunoscute, nepublicate, aflate în colecții particulare, adevărate descoperiri care ne confereau un ascendent în fața colegilor din alte muzee. Colaboram cu cercetătorii cărora le semnalăm lucrări inedite și cu care ne consultam atunci când aveam dubii în privința autenticității: dl Remus Niculescu pentru Grigorescu, dl Păpurică pentru carte veche, dna Carmen Răchițeanu pentru arte decorative.

La început de carieră, coordonarea dlui Aricescu a fost mai mult decât benefică. El ne-a impus un ritm și o disciplină a studiului pe care am respectat-o și care ne-a făcut, cu trecerea anilor, pe fiecare, cu adevărat specialiști, nume remarcabile în istoria și critica de artă, autori de cărți de referință. Aș putea spune că toți am ajuns „cineva” și acest lucru se datorează în mare parte frâului cu care ne-a ținut pe fâgaș dl Aricescu, în prea scurta perioadă în care ne-a fost șef și prieten. Un gând bun mă face să cred că, acolo unde este acum, se odihnește într-o binemeritată pace.

Activitatea noastră era foarte intensă și stresantă, de multe ori neplăcută. **Legea declarării bunurilor culturale**, cum se numeau operele de artă în termeni juridici, constituia o constrângere și o formă de control inacceptabilă pentru multă lume sau privită, în cel mai bun caz, cu resemnare în fața inevitabilului. În fiecare săptămână se făceau programările pentru colecționarii pe care urma să-i vizităm, de comun acord cu aceștia. Noi, muzeografii, trebuia să fișăm bunurile culturale declarate și să le împărțim pe categorii artistice

cu valori de patrimoniu, artistice sau documentare, să decantăm falsurile de lucrările autentice. Am văzut lucrări excepționale, colecții de artă constituite cu acribie și bun gust, dar și falsuri atroce de care posesorii erau mândri ca de cine știe ce capodopere. Am cunoscut fel de fel de oameni, buni și răi, amabili și ostili, oameni simpli și modești, intelectuali posesori de obiecte de artă potrivite pentru amenajarea unui interior plăcut, vechi colecționari. M-au impresionat bătrânii boieri de o delicatețe și o ținută impecabilă, care reușiseră să salveze câte un tablou de Grigorescu, câte o comodă Louis XVI, exilați acum în câte o cameră inconfortabilă din vila lor naționalizată, năpădită de familia întregi „repartizate” de autoritățile comuniste, dar care, demni, ne primeau îmbrăcați în costum cu cămașă și cravată, iar doamnele cu demodate rochii de mătase ne serveau cu dulceață în farfurioare Lalique ciobite. Totodată îmi amintesc cu tristețe de cei care ne-au etichetat fals și numai cu inocența tinereții am reușit să trecem peste jignirile nedrepte.

Într-una dintre aceste „deplasări” am ajuns la familia Stroe Slătineanu, fiul colecționarului Barbu Slătineanu care își donase impresionanta colecție de artă comparată statului, mult timp fiind deschis publicului, micul muzeu din strada dr. Obedenaru. Colecția Stroe Slătineanu reunea operele care rămăseseră în proprietatea particulară a familiei, declarată conform legii. Atât la dl Slătineanu, cât și la sora acestuia, dna Sandra Slătineanu Sturza, nu am fost în „deplasare pe teren” ci în vizită și, deși am făcut și fișe, de fapt, în majoritatea timpului am stat de vorbă și am ascultat poveștile istorisite cu farmec. Am fost la dl Stătineanu, prima dată, în strada Aurorei, o casă frumoasă, cu intrarea din curte printr-un portic, dacă bine îmi amintesc, cu camere spațioase, cu ferestre mari, amenajată într-un mod care te făcea să te simți bine – cu loc de conversație lângă șemineu, care și acum îmi evocă atmosfera descrisă în romanele interbelice. Senzația pe care am avut-o, intrând în această casă, a fost aceea de întoarcere în timpul normalității, desigur ceea ce îmi imaginez că a fost perioada dintre cele două războaie, sau poate chiar mai demult, uitând de molima roșie. Deoarece Ceaușescu începuse să pună în aplicare planul de demolare a zonei, familia Slătineanu s-a mutat într-un mic bloc vechi din Dorobanți, unde a reușit să refacă intimitatea căminului, atât de personală și să construiască

1. Textul a fost publicat prima dată în **Buletinul Muzeului de Istorie al Municipiului București**, nr. 11, 1992, p. 249-253. Fotografii alb-negru au fost făcute la data vizitei în colecție și sunt singurele pe care le avem.

și un șemineu în jurul căruia ne grupam ca să ascultăm în tihnă relatările înțelept-mucalite ale amfitrionului bucuros de oaspeți. Prima mea comunicare în cadrul Sesiunii științifice a OPCN a fost *Gravuri Art Nouveau în colecția Stroe Slătineanu*, pe care după ani de zile, în 1992, am publicat-o într-un tiraj restrâns în **Buletinul Muzeului de Istorie al Municipiului București** (BMIM), nr. 11. Retrăiesc emoția cu care am urcat la pupitru pentru a-mi citi comunicarea în fața unei săli pline de priviri critice, aspre și rele ale unor atotștiutoare și bătrâne doamne muzeografe, a zâmbetelor ironice a colegilor sau pasive ale colecționarilor, în fine, în fața acelei așteptări concentrate, în liniștea care se lasă brusc. Aveam la dispoziție zece minute pentru expunere, așa că rigoarea și concizia erau obligatorii. Am revenit asupra acestui text, căruia i-am adăugat notele pierdute și această introducere, prilej de amintire și omagiu colecționarului și omului bun, dl Stroe Slătineanu.

În 1880 Huysmans constata că există mai mult talent într-un afiș de Cheret decât în majoritatea tablourilor de la salon. Imagine efemeră destinată străzii, afișul trebuia să îmbine în mod fericit cele două funcții: cea publicitară și cea estetică. Asimilat cu stampa ca tehnică, afișul de la sfârșitul secolului XIX intră în categoria artelor majore, completând limbajul plastic cu o formulă ce pendulează între expresia directă și simplă pe de o parte, strict publicitară, și cea îmbogățită până la sufocare de metafora-ornament, cu semnificație simbolică. „Fiecare artă este în același timp suprafață și simbol”, scria Oscar Wilde în prefața la *Portretul lui Dorian Gray*, în 1891.

O serie întreagă de graficieni vor deveni renumiți exclusiv datorită graficii publicitare, stând alături de pictori, ceramiști, sculptori și participând cu afișe la expozițiile de artă plastică – astfel îi putem cita pe Eugène Grasset², Jules Cheret³, considerat părintele artei afișului, Alphonse Mucha⁴ în Franța, Aubrey Beardsley⁵ în Anglia, Will Bradley⁶ în America.

Parisul este orașul în care se naște și înfloresc arta afișului în mod firesc pentru că la acea dată era leagănul artistic al lumii și gazda celui mai modern,

elegant, nebun, dar și exigent public. La unul dintre poli se va situa afișul publicitar, cu mesaj estetic în primul rând, reclamă pentru spectacole de teatru, cabarete etc, iar la polul opus, cel cu mesaj politic, gen în care a excelat Steinlen⁷, în Franța.

Ne vom opri, însă, la primul gen, care permite graficianului o mai mare și mai liberă desfășurare a imaginației și o gamă mai bogată de ilustrare decorativă. Din această categorie fac parte și cele patru afișe din colecția Stroe Slătineanu, cumpărate de Barbu Slătineanu de la Paris, în jurul anului 1900. Cea mai reprezentativă pentru arta afișului Art Nouveau este macheta făcută de Alphonse Mucha, pentru un calendar al revistei **La plume**⁸, publicat în 1898, cu câteva mici modificări și reluat recent, în 1973, de revista **Westermann-West Kunst, Kultur**. Afișul din colecția Stroe Slătineanu nu are nicio inscripție pe frontispiciu, iar în casetă apare personificarea soarelui și a lunii, în timp ce afișul

2. Eugène Grasset (1845-1917), grafician francez.

3. Jules Cheret (1836-1932), grafician francez considerat părintele artei afișului. Tot el, prin afișele sale, încuraja femeile care fumau și aveau o atitudine dezinvoltă, numite, astfel, *les Cherettes*. În 1895 lansează o publicație de artă – **Maîtres de l’Affiche** cu planșe litografice color, după lucrările originale a 97 de artiști. Până în 1900, abonaților li se vindeau lunar pachete cu câte patru lucrări la care se adăuga una creată special.

4. Alphonse Mucha (1860-1939), grafician francez de origine cehă; se lansează datorită actriței Sarah Bernhardt care îi comandă afișul la *Gismonda* de Victorien Sardou. Vor urma afișe pentru toate piesele de teatru în care juca renumita actriță.

5. Aubrey Beardsley (1872-1898), grafician englez renumit pentru ilustrațiile în stil Art Nouveau la *Salomeea*.

6. Will Bradley (1868-1962), grafician american.

7. Theodore Alexandre Steinlen (1859-1923), pictor și grafician francez de origine elvețiană, publică ilustrații în renumitele reviste **Le Rire** și **Gil Blas** și face afișe pentru cabarete.

8. **La plume**, revistă fondată în 1889 de Leon Deschamps, unde publică Stéphane Mallarmé, Jean Morèas, Léon Bloy, Jules Laforgue, Paul Verlaine. Numere speciale sînt dedicate simbolismului, ocultismului sau lui Alphonse Mucha și *Le Chat Noir*.

reprodus de revistă are înscris titlul acesteia: **La plume**, Salon des Cent⁹ – Bibliothèque Artistique et Littéraire, iar în josul paginii, în casetă, calendarul. Este semnat cu roșu, pe umărul fetei: Mucha și are dimensiunile de 64/47 cm.

Stilul bidimensional, linear, grafic și tipul de ornamente sunt elemente ale celui mai tipic stil Art Nouveau. Conceput în manieră decorativă, afișul este caracteristic creației lui Alphonse Mucha, artist de origine cehă, născut în 1860 la Ivančice și mort la Praga în 1939. Tineretea și-a petrecut-o la Paris, unde și-a desăvârșit formația artistică. O foarte importantă influență asupra carierei sale artistice o va avea renumita actriță Sarah Bernhardt, pentru care va face majoritatea afișelor la Theatre de la Renaissance și Theatre Sarah Bernhardt. Ea a fost cea care l-a încurajat să meargă pe această cale și să se impună ca grafician al afișului publicitar. Alphonse Mucha era în același timp o figură interesantă a vieții mondene pariziene, remarcându-se prin spiritul său slav pe care îl afișa cu mult aplomb.

Concepute într-un stil unitar, afișele lui Mucha sunt marcate de câteva caracteristici importante: reprezentarea femeii cu silueta în forma literei Q, longilină și elegantă, cu un păr lung ce se revarsă în volute, folosirea unor ornamente vegetale și a entrelacsului de tip oriental, a unor elemente simbolice adeseori de inspirație masonică sau ebraică, totul strâns într-un chenar de formă rectangulară, terminat în partea superioară cu un cerc (e.g., afișele pentru *Gismonda*, *La dame aux camelias*, *Lorenzaccio*, *Hamlet*).

Afișul din colecția Stroe Slătineanu conține toate aceste date. Folosind ca pretext ilustrarea unui calendar, Mucha desfășoară o întregă gamă de ornamente într-un colorit cald, pe bază de ocră, oranj, griuri colorate cu puțin verde crom, roșu permanent, brun și limpezit de câteva intervenții de albastru. Ca element principal, în mijloc, se află portretul unei fete văzute din profil – poziție preferată în Art Nouveau, ca fiind mai decorativă și mai expresivă – tratat în stil grafic cu contururi accentuate, cu un păr ce se revarsă în bucle fluide peste ancadrament. Bijuteriile somptuoase din păr și de la gât amintesc de interesul deosebit pe care îl manifestă artiștii din aceea perioadă pentru creația de bijuterii: Lalique, Fouquet, Tiffany. Mucha face și el câteva schițe de bijuterii publicate în numărul special al *The Studio: Modern Design in Jewellery and Fans* în 1902. Reprezentarea decorativă a părului este adecvată formei plate de redare a siluetei feminine, influențate de stilizarea apei din arta aplicată japoneză, folosită de numeroși artiști ai vremii: Burne Jones, Ricketts, Beardsley, Van de Velde, Toroop și alții, dar la Mucha capătă o mai mare amploare. Acest gen de

stilizare cu un duct ondulat al liniei a fost numit de critici, „macaroni”. Portretul fetei este încadrat într-un chenar cvasirectangular terminat în partea superioară cu un cerc ca o aureolă în jurul capului cuprinzând semnele zodiacale.

În partea inferioară, în casetă, este reprezentat calendarul, înlocuit în afișul din colecția Stroe Slătineanu prin două personaje, o fată și un băiat care țin în mână o stea și respectiv o făclie, ca personificări ale soarelui și lunii, ale căror simboluri sunt dispuse de o parte și de cealaltă în câte un cerc: soarele, un cerc subțire auriu, se desenează peste floarea soarelui, iar luna peste capsulele de semințe de mac, bine cunoscute ca materie primă pentru fabricarea opiumului, generator de stări onirice. Cele câteva volute de pe marginea chenarului sparg rigiditatea. De jur împrejur, pe fond roșu se desenează o împletitură de linii auriu stins ce amintesc de studiul consacrat ornamentelor islamice care i-a servit lui Mucha la publicarea a două volume în 1902 și 1905 – *Documents decoratifs* și *Figures decoratifs*. Ornamentul vegetal tratat în manieră naturalistă, dar într-o aglomerare barocă, completează ca un nou element, decorativismul acestui afiș.

Deși foarte încărcat cu numeroase elemente decorative și simbolice, afișul prezintă o unitate stilistică de necontestat. Tipul de compoziție, folosirea chenarului care încadrează personajul feminin și aureola împodobită cu diferite ornamente ori semicercul care revin ca un leitmotiv constituie un semn de originalitate, o caracteristică particulară a afișelor lui Mucha. Aprecierea de care se bucurau afișele sale în perioada respectivă, nu numai în rândul publicului, dar și a criticii, ne este dovedită de articolul lui Paul Redounel din *La Plume* care îl numește „maestru al desenului cu un colorit delicat, poet senzualist și neobizantin”. Parizienii îi spuneau „Le Mucha”, fapt care îl desemnează ca pe un artist cu o personalitate marcantă în epocă.

Următoarele două afișe de care ne vom ocupa sunt semnate de Marcel Lenoir (1872-1931) și publicate la Editura Arnoult, 7, Rue Racine, Paris – însemnare în tuș pe verso-ul afișului *Le Monstre* – dezvoltând o preocupare deosebită a artistului contemporan cu Mucha: ezoterismul. Lucrate în același stil tipic Art Nouveau, ele impun însă o problemă mai complexă, racordată la formația spirituală și artistică a autorului. Născut la Montauban în 1872, Marcel Lenoir, fiul lui Alfred Oury și frate cu sculptorul Louis Oury, nu este numai pictor și grafician, ci și eseist și poet. Volumul de aforisme și poezii *Raison ou Deraison du peintre Marcel Lenoir* ne relevă într-o mare măsură personalitatea unui om preocupat de antiteza dintre viață și moarte și obsedat de credință și viața de apoi. Cartea se deschide cu un motto

9. *Salon des Cent* reunea un număr de 100 de artiști care expuneau lunar sub auspiciile revistei *La plume* între 1894 și 1900. Fiecare expoziție era anunțată de câte un afiș.

sugestiv: „Mortels! Plainez moi / J'ai peiné profonde / sur quoi donc se fonde / Tout mon pietre Moi ... ” și este dedicată părinților, fraților și unicului prieten Joseph Bernard, poetului Raymond Madelein, pe care îl numește *Mon Maître de l'Esprit*, autor al sonetului *Le Monstre*, care i-a servit ca motiv pentru afișul cu același nume, de asemenea lui René Ghil¹⁰, Joséphin Péladan¹¹ și Charles Vildrac¹².

Prietenia lui Marcel Lenoir cu toți aceștia era firească, ținând seama de interesul său față de simbolism, amplificat de gustul pentru științele și manifestările oculte sau pseudoreligioase, la modă la Paris în aceea vreme. Societatea Rose Croix înființată de Stanislas Guaité și Joséphin Péladan este un exemplu. Opera lui J. K. Huysmans va avea și ea un rol important în orientarea artistică a lui Lenoir. Nici Mucha nu este străin de aceste manifestări la care participă efectiv.

Influențat probabil de René Ghil, Marcel Lenoir scrie poezie, ca un manifest al concepțiilor sale filosofice, greoaie ca limbaj și supraîncărcate de simboluri. Cele două afișe din colecția Stroe Slătineanu oglindesc,

la rândul lor, formele obsesive, amenințătoare pe care le iau stările onirice.

Afișul intitulat *Le Monstre*, cu titlul în dreapta jos, cu litere de tipar și semnat în stânga sus: Marcel Lenoir, exemplarul doi din 1859, ilustrează într-un stil grafic rigid, dar într-o manieră expresivă, poemul cu același titlu scris de Raymond Madelein. În centrul compoziției este înfățișată o femeie într-o atitudine frontală, ținând în mâini doi cocoși cu câte un animal fantastic în gheare. Pe cap, femeia poartă un păun bicefal încoronat, simbol al puterii atotcuprinzătoare, deasupra căruia se află o bufniță stilizată, cu o clepsidră pe cap, simbol al veșniciei și înțelepciunii. La picioarele femeii, animale cu aspect fantastic își dispută inimi, într-o teribilă învâlmășeală. În chenar, la stânga, sunt reprezentate personaje cu expresii de cumplită durere și disperare, iar la dreapta, altele cu figuri liniștite, alături de atributele lor: caseta, floarea, coroana și calul. Cu un asemenea avertisment, semnătura lui Marcel Lenoir se suprapune peste un ciulin¹³ ținut în mână de o fată căreia i se văd doar mâna și capul, în stânga sus, în chenar.

Celălalt afiș, semnat de două ori, o dată în stânga jos cu litere de tipar: Marcel Lenoir și a doua oară, în creion, în dreapta, exemplarul 200/200, probabil tot o ilustrație la un poem, completează motivele simbolice din primul: coada de păun, ciulinii, femeile dragon înaripate, aici cu ghearele sprijinite pe câte un scut străpuns de lance, din chenarul ce mărginește afișul lateral, cu siluete de îngeri în fundal, apariții neverosimile, supranaturale. În prim plan apar două fete ținând în mâini un cartonaș pe care este figurat un înger. Crizantemele din părul primei fete, simbol feminin, sau panglica cu scarabei și șarpe încolăcit a celei de a doua, simbol al vieții subpământene, și coloritul verde China, gri, gri-verde, ocru, negru relevă înclinația lui Marcel Lenoir spre un simbolism morbid, înfricoșător, inspirat de scrierile mistice. Iată ce îi scrie lui Vildrac în prefața cărții sale: „Je souhaite que vous lisiez ce recueil en entier et ensuite, que vous disiez aux hommes de ne me pas maudire, car je crois.” (Îmi doresc să citiți această culegere în întregime și apoi să le spuneți oamenilor să nu mă blesteme pentru că eu cred.)

Ultimul afiș din colecția Stroe Slătineanu – o reclamă pentru ziarul *The New York Times* – făcut de Edward Penfield¹⁴ în 1895, semnat și datat în dreapta sus cu inițiale, dimensiuni 77/51 cm, a fost publicat de

10. René Ghil (1862-1925), poet apreciat la debut și susținut de Mallarmé, de care se va dezice pentru a se orienta spre o metafizică a materiei inspirată de cosmogoniile orientale și de *Originea speciilor* a lui Darwin. Publică volume de poezii și de teorie.

11. Joséphin Péladan (1858-1918), romancier și martinist francez. Își spunea și Sâr Péladan pretinzând că un rege babilonian lăsase familiei acest titlu. În 1884, împreună cu Stanislas Guaité reînființează frăția Rozacruciană, apoi în 1890, Ordinul catolic al Rozei și Crucii. În 1898 vizitează România la invitația lui Alexandru Bogdan Pitești.

12. Charles Vildrac (1882-1971), poet francez. Fondează împreună cu Georges Duhamel, societatea Abbaye de Créteil, considerată un loc al liniștii și păcii pentru artiști și poeți.

13. În Franța, ciulinul se mai numește și „iarba vrăjitoarei” sau „floarea soarelui” și se crede că protejează casa de ființele malefice, deoarece vrăjitoarele nu pot privi soarele.

14. Edward Penfield (1866-1925), grafician american considerat „părintele afișului american”.

editura Liebler & Maass. Penfield rămâne un grafician american cunoscut datorită reclamelor pentru diverse produse, dar și celor 75 de afișe pentru revista **Harper**.

Mult mai simplu din punctul de vedere al concepției artistice, afișul american se vrea pur și simplu o reclamă, transmiterea mesajului publicitar fiind scopul graficianului care recurge foarte rar la interpretări simbolice. Cele câteva elemente figurate, în special personaje feminine, dar și bărbați sau copii, sunt tratate în manieră mai apropiată de stilul pictural și adeseori cu sens narativ și anecdotic, însoțit uneori de câte un text inclus în compoziție. Acest tip de afiș se va generaliza în arta graficii publicitare. În America, fenomenul este mult mai vast. Reclama va deveni o preocupare permanentă, atât pentru producătorul de bunuri, cât și pentru consumatorul care așteaptă sfaturi – pornind de la afișele care fac reclamă librăriilor, editurilor sau revistelor și ziarelor și până la cele la săpun, lapte praf etc.

Deosebit de interesant și unic în felul său, afișul nostru este lucrat în întregime pe sistemul aparent al mozaicului (tehnică folosită și de Mucha, dar parțial, de exemplu în *Gismonda* sau *Nestlé*) și este colorat în ocră cu treceri infinitezimale de la închis la deschis. Cele câteva elemente vegetale sunt reprezentate linear și decorativ unindu-se în volute în stil Art Nouveau. Figura feminină este însă mult mai apropiată de imaginea femeii americane, sobră și serioasă, interesată de știrile la zi publicate de ziarul preferat **The New York Times**. Mesajul este clar.

Privind din nou cele patru afișe vom constata că în fiecare apare portretul femeii înfățișată în trei ipostaze, așa cum era văzută la sfârșitul secolului XIX: în afișul lui Mucha este pretext decorativ, frumoasă și aristocrată, intangibilă în măreția ei, în afișele lui Marcel Lenoir este misterioasă, artificială, având legături cu

practici secrete sau este vampir, tortură a sufletelor, pentru ca în afișul american să se înfățișeze ca o burgheză sobră cu veleități intelectuale.

Perspective privind dezvoltarea Centrului Național de Patologia și Restaurarea Documentelor al Bibliotecii Naționale a României

Mariana-Lucia Nesfântu

Șef Serviciu Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor
Biblioteca Națională a României – București

Încă din timpurile străvechi, omul a simțit nevoia să-și exprime gândurile sau stările sufletești în mod plastic, prin desene, picturi, semne grafice (pictograme), sau prin scrieri alfabetice.

Toate aceste moduri de exprimare artistică sau grafică s-au materializat de-a lungul vremurilor pe tot felul de suporturi: piatră (pereții peșterilor din Lascaux), tăblițe de lut (nears și ars), papirus, frunze de palmier, scoarță de copac, piele, pergament și hârtie. Majoritatea acestor materiale suport de scriere sunt de natură organică, au o structură complexă și sunt degradabile în timp: își modifică aspectul, culoarea, consistența, se usucă, se fragilizează, crapă, se fărâmițează și, în final, obiectul se distruge. Dacă nu se intervine la timp prin proceduri de conservare și restaurare, obiectele vechi devin irecuperabile, pierzându-se astfel valori artistice unice sau mărturii inestimabile din trecutul omenirii.

Conservarea și restaurarea documentelor sunt științe bine definite, cu instrumente și metode proprii, recunoscute ca atare și extrem de importante în lumea modernă a bibliotecilor. Conservatorii au demonstrat în urma cercetărilor complexe și riguroase, că o mare parte a colecțiilor de bibliotecă a ajuns deja la finalul duratei proprii de viață, iar cei câțiva ani rămași pot fi doar prelunși prin implementarea unei politici de conservare preventivă (depozitare în condiții optime / standard, modalități de mănuire adecvate, acces condiționat etc.), prin conservare curativă, prin restaurare sau prin reformatare (pentru a salva informația).

Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor (C.N.P.R.D.) al Bibliotecii Naționale a României are misiunea să coordoneze activitatea de prezervare, conservare și restaurare la nivel național. În următorii ani, acest important departament va trebui configurat, dezvoltat și modernizat.

În prezent C.N.P.R.D. funcționează într-un spațiu subdimensionat, chiar față de necesitățile curente, spațiu care nu permite diversificarea sau extinderea activităților de profil și complementare. Această problemă majoră va fi depășită odată cu mutarea în noua clădire a Bibliotecii Naționale, care va oferi un spațiu mult mai generos. Pentru laboratoare, ateliere și spații anexe vor fi puși la dispoziție în jur de 400 metri pătrați.

Pentru a ne putea îndeplini misiunea încredințată va trebui să avem în vedere următoarele obiective:

– inițierea de proiecte cu acoperire națională și identificarea unor acțiuni de cooperare în parteneriat la nivel național și european;

– realizarea unui studiu care să arate nivelul activităților de conservare în bibliotecile din rețeaua națională;

– pregătirea unui program pentru identificarea colecțiilor de valoare aflate în biblioteci și alte instituții din țară și evaluarea necesităților lor de conservare;

– elaborarea și implementarea programului de conservare a documentelor BNR și extinderea lui la nivel național;

– inițierea sau participarea la proiecte de cercetare privind: tehnicile moderne de investigare a documentelor și materialelor componente; mecanismele de degradare în timp a unor materiale componente; metodele de curățare; noile tehnici de restaurare etc.;

– obținerea de noi competențe care să dea posibilitatea executării restaurărilor pe documente speciale (fotografii, pergamente, calc, material textil etc.) și aplicării unor tehnici de restaurare spectaculoase (e.g. despicarea hârtiei);

– recrutarea de personal tânăr și stabilirea priorităților privind formarea și perfecționarea resurselor umane;

– informatizarea integrală și integrată a serviciului;

– realizarea unei baze de date pe suport electronic care să ofere surse de informare / documentare atractive și ușor accesibile la toate nivelele;

– pregătirea unui program pentru identificarea colecțiilor de valoare aflate în biblioteci și alte instituții din țară și evaluarea necesităților lor de conservare;

– informarea și conștientizarea publicului utilizator asupra importanței activităților de conservare / restaurare;

– identificarea resurselor financiare.

Pentru organizarea și eficientizarea activităților specifice C.N.P.R.D., conform R.O.F., s-au elaborat deja, în cursul anului 2009, procedurile de lucru. Voi prezenta mai jos trei dintre aceste proceduri, care se referă la managementul activităților de conservare / restaurare și la pregătirea / perfecționarea restauratorilor din Sistemul Național de Informare și Documentare din România.

PROCEDURA DE ELABORARE
A PROGRAMULUI ANUAL DE CONSERVARE
A DOCUMENTELOR BIBLIOTECII
NAȚIONALE A ROMÂNIEI

Scop: identificarea la nivel instituțional a necesităților de conservare preventivă a colecțiilor și aplicarea managementului integrat de conservare.

Obiective: utilizarea eficientă a resurselor financiare și a celor umane în domeniul conservării colecțiilor.

Activități:

– elaborarea unui astfel de program este complexă și trebuie să se desfășoare în trei etape:

(A) Etapa de evaluare a situațiilor existente privind conservarea documentelor;

(B) Etapa de stabilire a necesităților de conservare preventivă a colecțiilor B.N.R.;

(C) Implementarea programului de conservare.

Etapa (A):

– evaluarea stării / calității clădirilor care adăpostesc colecțiile bibliotecii;

– evaluarea spațiilor de depozitare a colecțiilor;

– evaluarea stării de infestare biologică a spațiilor și a colecțiilor;

– evaluarea stării de conservare a documentelor;

– evaluarea necesităților de restaurare a documentelor;

– evaluarea riscurilor de deteriorare a documentelor din cauza factorului uman;

– analizarea rezultatelor acestor evaluări pentru a putea configura etapa (B).

Etapa (B):

Un program de conservare trebuie, în principiu, să vizeze următoarele obiective:

– amenajarea depozitelor în spații salubre sau noi;

– asigurarea unui microclimat conform Normelor de Conservare și Restaurare (H.G. Nr. 1546 din 18.12.2003) în întreaga clădire;

– achiziționarea mobilierului adecvat pentru fiecare tip de colecție;

– stabilirea riguroasă a priorităților de conservare;

– întocmirea fișelor de conservare pentru documentele de patrimoniu, conform priorităților;

– protecția individuală a documentelor / cărților de valoare, fragile, sensibile la lumină etc.;

– adoptarea unor practici nedistructive de mână și utilizare a documentelor;

– întocmirea listelor cu prioritățile de restaurare pentru fiecare colecție de patrimoniu;

– realizarea unui plan de digitizare a cărților și documentelor valoroase, vechi, rare, pentru ca, ulterior, ele să intre în regim de conservare permanentă, cu suspendarea accesului pentru utilizatori;

– realizarea unui plan de digitizare a documentelor foarte fragile, pentru salvarea la timp a informației;

– instruirea personalului implicat în acest program, după necesități;

– stabilirea serviciilor și a persoanelor care să răspundă și să coordoneze direct fiecare capitol al programului de conservare / restaurare;

– stabilirea costurilor programului și alocarea resurselor financiare.

Etapa (C):

– analiza, discutarea și aprobarea programului de conservare în Consiliul Administrativ al B.N.R., de către toți factorii responsabili cu realizarea sa;

– constituirea unei comisii de coordonare a implementării programului;

– stabilirea etapelor de implementare, a termenelor de finalizare etc.;

– repartizarea responsabilităților generate de acest program serviciilor de profil;

– întâlniri periodice ale comisiei de coordonare pentru analiza procesului de implementare și luarea măsurilor necesare, în funcție de situațiile existente.

PROCEDURA DE ELABORARE
A PROGRAMULUI ANUAL DE RESTAURARE
A DOCUMENTELOR BIBLIOTECII
NAȚIONALE A ROMÂNIEI

Scop: stabilirea unei strategii de restaurare.

Obiectivul: utilizarea eficientă a resurselor financiare și a celor umane în domeniul conservării colecțiilor.

Activități:

– selectarea, de către bibliotecari, a 10-15 documente din fiecare categorie / colecție, avându-se în vedere valoarea intrinsecă și importanța lor pentru colecția respectivă;

– stabilirea, de către conservator, a priorităților de restaurare pentru fiecare lot selectat;

– întocmirea fișelor de conservare pentru fiecare document selectat;

– întocmirea listei anuale cu prioritățile de restaurare;

– întocmirea planului anual de restaurare, ținând cont de: lista de priorități, resursele umane existente, resursele materiale, resursele financiare etc.

PROCEDURA DE PREGĂTIRE ȘI
PERFEȚIONARE A RESTAURATORILOR
DIN SISTEMUL NAȚIONAL DE INFORMARE
ȘI DOCUMENTARE DIN ROMÂNIA

Scop: instruirea practică, formarea și perfecționarea restauratorilor din S.N.I.D. din România.

Obiective: conservarea și restaurarea colecțiilor de patrimoniu din S.N.I.D. din România.

Activități:

- solicitarea scrisă, adresată de Centrul de Perfecționare a Personalului din Cultură (C.P.P.C.) conducerii Bibliotecii Naționale, pentru instruirea practică și formarea ca viitor restaurator a cursantului în cadrul C.N.P.R.D.;
- stabilirea, de către șeful serviciului C.N.P.R.D., a restauratorului care va coordona instruirea practică a cursantului;
- verificarea cunoștințelor generale, teoretice și practice, ale cursantului, prin interviu;
- întocmirea, de către restauratorul coordonator, a programului de instruire, care va cuprinde:
  - documentare teoretică în specialitate;
  - expunerea teoretică a procedurilor de restaurare;
  - organizarea unor demonstrații practice;
  - vizionări și prezentări ale activităților practice de restaurare desfășurate în laborator în mod curent;
  - completarea zilnică a jurnalului de restaurare;
  - verificări periodice ale nivelului de cunoștințe acumulate cu raportări scrise;
  - pregătirea și susținerea examenului de pretestare în Comisia de Pretestare, stabilită de C.P.P.C.;
  - realizarea directă și completă, de către cursant, a lucrărilor practice de restaurare pentru examenul final de atestat;
  - susținerea examenului de atestare în profesia de restaurator carte / document din categoria patrimoniu cultural mobil, în Comisia de Atestare, stabilită de C.P.P.C.

Din păcate, importanța, eforturile, rigorile și riscurile activității conservatorilor și restauratorilor sunt aproape necunoscute la nivel public. Ori, pentru a respecta, a păstra, a ajuta, a coopera într-un anumit domeniu, trebuie să existe informarea necesară asupra aceluși domeniu. Din acest motiv, C.N.P.R.D. va trebui să aibă în vedere, pe viitor, și configurarea unui program de conștientizare a utilizatorilor privind conservarea și restaurarea documentelor de patrimoniu, program care ar putea să includă:

- vizitarea laboratoarelor și atelierelor centrului;
- organizarea unor demonstrații practice, de conservare / restaurare, pentru public;
- realizarea unor filme care să ilustreze activități de conservare / restaurare spectaculoase, de mare dificultate, cazuri aparte etc. și oferirea lor în acces public;
- organizarea de workshop-uri, deschise atât specialiștilor, cât și publicului interesat;
- lansarea unui proiect, după modelul aplicat deja în mari biblioteci din lume – „Salvați o carte” – pentru a obține finanțările necesare, precum și extinderea conștientizării asupra problematicei salvării valorilor de patrimoniu cultural de bibliotecă;
- amenajarea unei săli de informare – documentare multimedia, cu acces public, specializată pe domeniul conservării și restaurării de carte.

C.N.P.R.D. al BNR va trebui să devină o structură profesională bine cunoscută pe plan național și internațional în domeniul conservării și restaurării. Este imperios necesar să găsim parteneri, să lansăm și să coordonăm proiecte care să răspundă nevoilor de a salva și proteja colecții importante, să participăm la schimburi de experiență, la specializări, să organizăm manifestări științifice de profil, să oferim asistență și servicii de înalt nivel calitativ. Pas cu pas, va trebui să ne alăturăm bibliotecilor naționale din Uniunea Europeană pentru protejarea și conservarea patrimoniului cultural aflat în colecțiile bibliotecilor din România, parte a patrimoniului cultural european și mondial.

Bibliografie

1. *Regulament de Organizare și Funcționare a Bibliotecii Naționale a României* – Ordin nr. 2199 din 01.04.2008, modificat prin Ordin nr. 2206 din 27.05.2009 al Ministerului Culturii și Patrimoniului Național.
2. NESFÂNTU, Mariana-Lucia. *Configurarea Serviciului C.N.P.R.D. al Bibliotecii Naționale a României*, Proiect de Management, B.N.R., iunie 2008.

„Cu adevărat un om de bibliotecă”

Iftimie Nesfântu

Un interviu cu un reputat medic, profesor într-un centru universitar din țară, ajunsese inevitabil și la un moment de bilanț. Îl rugasem să-mi arate și teza sa de doctorat. O avea la îndemână, pregătea pentru o editură străină o monografie pe aceeași temă. Manuscrisul, voluminos, m-a impresionat. Dar cea mai mare surpriză am avut-o consultând bibliografia, ce acoperea, singură, mai bine de 100 de pagini. Între lucrările și studiile citate se aflau și unele, evident cu tematică chirurgicală, în limbile latină și germană, apărute înainte de 1800!

„ – Când ați avut timp să le parcurgeți? – N-a fost o problemă să le parcurg ci să le găsesc. În cercetările proprii am pornit chiar de la instrumente chirurgicale din gravurile incluse în tratatul ce poartă ca «vedetă de autor» numele Lorentz Heister, Nürnberg, 1773. Este inepuizabilă experiența depozitată în aceste cărți vechi. – Și cum le-ați găsit?! Pe Internet? – Un prieten mi l-a recomandat pe dl Gheorghe Buluță, directorul Bibliotecii Centrale a UMF „Carol Davila”. I-am spus ce anume caut și la scurt timp mi-a trimis toată bibliografia. Atunci am înțeles ce înseamnă cu adevărat un om de bibliotecă ...”

„La ce bun biblioteci și bibliotecari în zilele noastre?!”

Provocat de răspunsul aceluia profesor universitar – deschizător de drumuri în chirurgia modernă, care dezvoltase tehnici de chirurgie originale, pornind deopotrivă și de la cazurile pe care le-a operat, dar și din gravurile atașate în cărți tipărite la 1700-1773 (cartea citată era chiar din colecția Bibliotecii Centrale a UMF „Carol Davila”) ... provocat deopotrivă și de rugămintea de a nu-l cita, ca să nu trezesc invidia colegilor din alte centre universitare, „poate mai puțin perseverenți”, spunea dânsul, am așteptat momentul potrivit ca să fac un interviu cu dl Gheorghe Buluță, pe care interlocutorul meu îl descriesese ca „un adevărat om de bibliotecă”. Știam din proprie experiență, că nu este de loc ușor să găsești într-un timp scurt cele mai potrivite izvoare bibliografice. Nu este ușor nici să le cauți pe Internet ori să ai acces la baze de date importante, cu atât mai puțin să le găsești printre volume vechi, depozitate adesea prin subsoluri insalubre ... Dar cine știe, poate că la UMF „Carol Davila” lucrurile stau altfel ... Cu această motivație, și cu o discuție de „tatonare a terenului”, am solicitat dlui Gheorghe Buluță, un interviu. Furat de ospitalitatea gazdei și de amintirea anilor de studenție, când mi-am petrecut cele mai frumoase zile în ambianța cu iz de vremuri apuse a sălilor de lectură, am uitat cu totul de întrebarea „de-acasă”: „La ce bun biblioteci și bibliotecari în zilele noastre?!”

Și-acolo, în grămada aia

Abia instalat în noua funcție, ca director al unei biblioteci văzute decenii de-a rândul drept creierul UMF „Carol Davila”, dl Gheorghe Buluță s-a trezit în fața unui paradox. Văzută din interior, Biblioteca Centrală UMF „Carol Davila” era mai degrabă, în mare parte, un vast depozit, cu volume și documente de patrimoniu necunoscute și abandonate prin spații dintre cele mai diverse ...

„ – În 1977, după cutremurul cel mare, au fost mutate cărțile de aici, cele căzute ... într-un spațiu al Universității, aflat în spatele Palatului Telefoanelor. În 1990, s-a luat hotărârea să se dea acest spațiu pentru o inițiativă privată ... Volumele au fost aduse iarăși în sediul central și au fost aruncate în două săli de disecție; claie peste grămadă, până la tavan. Apoi, jos, s-a inundat ... Eu am fost chemat în 1998, când a ieșit la pensie directoarea de înainte, să dau un concurs, să ocup postul de director și să rezolv aceste probleme ale bibliotecii ... într-un termen acceptabil. M-am apucat de lucru: am strâns carte la carte veche, le-am inventariat, le-am catalogat, cele inundate le-am propus spre casare, erau niște cărămizi, nu se mai puteau deschide. Și-acolo, în grămada aia, am găsit vreo 10-15 cărți de patrimoniu. M-am înhămat la treaba asta, mărturisesc, dintr-un anumit sentiment al trecutului. Că trecutul ne asigură nouă o bază a prezentului, o identitate până la urmă ...”

– Cine mai are, domnule, nevoie de toate cărțile astea?!

– Dacă nu mai este nevoie de ele, să mi se spună și le dăm la casare ... Scăpăm de o problemă ... Dar, demonstrația pe document – în afară de actele oficiale – că UMF este o școală națională de medicină și farmacie de la 1857, de când a fost înființată de Carol Davila, este aici, pe documentele astea ... Sunt cărți străine, sunt cursuri după care s-a învățat, sunt subliniate, adnotate ...

– La preluarea funcției de director, care au fost prioritățile dumneavoastră?

– În afară de a asigura baza documentară pentru învățământ și cercetare, era sarcina mea să am grijă și de fondul vechi de carte și periodice, să pun la adăpost cât mai multe dintre ele ... Ori pentru asta se impunea o selecție a lor, să le iei în evidență, să păstrezi și să actualizezi evidența lor în registre de inventar, să faci fișe pentru cataloage ș.a.m.d.

– Și prima izbândă, și cea mai importantă?!

– Am reușit să fac catalogul de carte veche străină 1485-1800, cu ce avem noi în această colecție.

Volumul semnat de Elena-Maria Schatz și Gheorghe Buluță, *Carte străină secolele XV-XVIII, Catalog*, Editura Universitară „Carol Davila”, București, 2001 – catalogul despre care amintea interlocutorul nostru – este impresionant: 400 de pagini, la care se adaugă ilustrațiile, 589 de cărți înregistrate și descrise (vedetă uniformă de autor, titlu, ediție, mențiunea de responsabilitate, conform normativelor internaționale, informații privind publicarea sau tipărirea, inclusiv data, descrieri, consemnarea unor lipsuri, tip ilustrații, format ...) index de autori, personalități istorice, personaje mitologice, index de editori științifici, comentatori, prefațatori, traducători, glosatori, autori de index, autori și destinatari ai dedicațiilor tipărite, index cronologic, index de ilustratori, index de posesori, anexe – ex-librisuri, bibliografii pe teme medicale și liste cu publicațiile medicale ale unor edituri și tipografii cuprinse în lucrările descrise, lista ilustrațiilor ... O lucrare de referință pentru autori și deopotrivă pentru UMF „Carol Davila”, căreia i s-au adăugat în anii ce au urmat, altele și altele, poate să dea, iată, măsura rolului unei biblioteci de profil medical și a strădaniei unor profesioniști.

*Cărți vechi,
închipuind vitralii ...*

„Ca și cum ai cerceta un sit arheologic”

– *Biblioteca este mai mult decât bibliotecă ... Este o parte a personalității noastre, o carte de vizită ... Poate că ar fi de interes pentru cititorii săptămânalului **Viața medicală** să menționați cum a apărut Biblioteca Centrală a UMF ...*

– Cum a apărut? Așa cum apar și bibliotecile personale. Noi adunăm cărți, le cumpărăm, le primim, le moștenim ... Constituită ca o componentă a Facultății de Medicină, din 1862, biblioteca s-a format prin reunirea colecțiilor de carte ale unor instituții fondate în primele decenii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, așa cum a fost Școala de mică chirurgie de la spitalul ostășesc de la Mihail Vodă, din 1855, transformată în Școala de chirurgie, destinată să formeze ofițeri sanitari ori Școala națională de medicină și farmacie, înființată în 1857 ... Începuturile învățământului medical coincid practic cu începutul bibliotecii de profil ... Nu se putea gândi o „școală” fără „carte” ... Colecția, care avea să se dezvolte în timp, până să ajungă la dimensiunile actuale, număra la anul 1884 mai puțin de 1.000 de volume. Vorbind în cifre, și de această dată cifrele spun multe, erau 39 de volume în limba română, 212 în limba latină, 160 în limba franceză, 28 în limba greacă și 267 în limba germană! În acei ani, biblioteca nu avea un local propriu (ca și facultatea de altfel, se știe nu pereții fac instituția!) și nu avea nici personal. În 1889, există documentul, Facultatea de Medicină încă mai cerea un cabinet anume, însă multă vreme cărțile aveau să rămână în dulapuri amplasate pe coridoare și în diferite săli cu altă destinație ... Donațiile profesorilor, studenților, Eforiei spitalelor civile reprezentau principala sursă de creștere a colecțiilor, iar pentru achiziții era prevăzută în bugetul Ministrului Culturii și Instrucțiunii – pe atunci învățământul și cultura nu erau disjuncte! – suma de 1.000 de lei anual. Erau condiții vitrege. Și cu toate astea, în 1890, s-a tipărit primul catalog al bibliotecii, în care erau înregistrate 4.726 de volume, dintre care 762 de periodice. În anul universitar 1893-1894, în lista personalului administrativ se regăsește și un post de „bibliotecar și arhivar”. Iată! Starea de provizorat a continuat mulți ani. Abia în 1907, decanul facultății, prof. dr. Thoma Ionescu, a inaugurat sala de lectură – pe care am vizitat-o împreună – care astăzi îi poartă numele ... Pentru ca – spunea el la inaugurare – „atât studenții cât și corpul didactic să beneficieze de această bibliotecă a cărei utilitate este de prisos a o mai arăta ...” După al doilea război mondial, în 1948, a primit titlul de Bibliotecă Centrală a Institutului de Medicină și Farmacie, activitatea s-a diversificat în filiale (farmacie, stomatologie, catedre și clinici universitare), fondurile au crescut considerabil prin anii '50-'60, prin înglobarea colecțiilor provenite de la bibliotecile specializate mai vechi ... Un alt moment semnificativ, dramatic prin consecințele lui, a fost cutremurul din 1977. Dar despre asta am vorbit deja...

– *Cum ați ajuns, dle director, să alegeți dintr-o diversitate de documente doar informațiile cu adevărat semnificative ...*

– Acum, după ce apele s-au limpezit, e ușor de spus. Elaborarea catalogului de carte străină (secolele XV-XVIII) despre care am povestit a fost principala cheie a problemei. Toate bibliotecile care se respectă au elaborat asemenea cataloage, e o necesitate ... Există o întreagă procedură bine pusă la punct, sunt niște normative internaționale ... Au un rost ... Ei bine, lucrând la acest catalog, am văzut și ce tezaur aveam: cărți de referință în istoria medicinei europene, volume ce au aparținut unor personalități ilustre; unele sunt valori bibliofile în sine, altele conțin referiri la istoria țărilor române, sau ilustrează prezența unor cărți europene în biblioteci personale ale medicilor români; sunt adnotări, sunt citate pe care le regăsim în alte lucrări apoi, sunt surse menționate ale unor cercetări și contribuții ulterioare ...

Pe tot parcursul secolului XV, când s-a inventat și s-a răspândit tiparul, științele medicale s-au bazat și s-au nutrit din doctrinele vechi. Grecii și latinii, Școala medicală de la Salerno, vestita „civitas hippocratica” și, începând din secolul al XIV-lea, arabii rămân modele și depozite de experiență, încă greu de contestat ... Autorii vremii scriu mai degrabă comentarii la texte deja cunoscute. Și totuși, era nevoie de carte ... În aceeași perioadă, în centrele europene au apărut peste 800 de incunabule cu un conținut medical ...

Când te uiți într-o colecție de bibliotecă este ca și cum ai cerceta un sit arheologic; vezi exact etapele de dezvoltare: cum a început, când a fost la modă limba franceză, când a fost la modă limba germană, engleză, când a apărut literatura științifică în limba română, ce reviste au circulat într-o perioadă sau alta... Și toate astea le vezi lucrând ...

Adam și Eva într-o ... carte veche de anatomie

(...) Cărțile sunt ca inelele unui copac ... Și de cercetezi mai îndeaproape poți să vezi și ce substanțe nutritive erau în sol, și ce izotopi radioactivi se aflau într-o anumită perioadă de timp în atmosferă și în ce procente se regăsesc în compoziția aceluia copac. La fel stau lucrurile cu hârtia sau pergamentul unei cărți, la fel cu limbajul – cuvintele folosite definesc o anumită epocă, influențe, schimburi culturale, științifice, asimilări; numele celor citați și metodele și informațiile ascund și păstrează o întreagă moștenire ... Întocmind un catalog de bibliotecă, îți trec prin mână toate, zăbovești în preajma unor cărți, intri cumva „în pielea” celor de atunci ... La fel cum un pictor, făcând schițe după operele maestrilor de odinioară, ajunge „să citească” – „să vadă” – ceea ce alții nu văd ... Nu întâmplător există anumite etape în formarea unui specialist. Au un rost ...

Liber de proprietatibus rerum

– Care e cea mai valoroasă lucrare din colecția bibliotecii UMF?

– Este un incunabul – singurul de altfel – valoros prin vechime și prin raritate: ediția de la Köln, din 1481, a enciclopediei medievale ***Liber de proprietatibus rerum***, lucrare a călugărului franciscan englez Bartholomaeus

(sec. XIII), profesor de teologie la Paris și Magdeburg, supranumit și Anglicus. Cartea a V-a a acestei lucrări realmente enciclopedice descrie corpul omenesc și părțile lui, a VI-a vârstele, a VII-a bolile și infirmitățile, iar cartea a XVIII-a este consacrată animalelor. Este o lucrare inedită și prin sursele de informare; vorbim despre Aristotel, Pliniu cel Bătrân, autori arabi ... A avut un mare impact în Evul Mediu, a fost copiată în numeroase exemplare,

multe bogat ilustrate, cu miniaturi în culori și anluminuri ... Aș menționa ca dovadă a succesului de care s-a bucurat că numai în secolul XV lucrarea a cunoscut 24 de ediții: în latină (12 ediții), engleză (o ediție), franceză (opt ediții), olandeză (o ediție) și spaniolă (două ediții). Rețineți, vă rog, că la acea vreme tipărirea unei cărți era și un factor de vizibilitate pentru o națiune ...

Ca fapt divers, una dintre edițiile tipărite la Lyon de Martin Husz, în 1482, include și scena unei disecții, considerată prima reproducere iconografică de acest fel într-o carte tipărită ...

– De unde provine acest incunabul? Se cunoaște sursa?

– Da, aparținut istoricului,

bibliologului și colecționarului Constantin Karadja și este unicul exemplar din România al ediției respective; mai există un exemplar dintr-o ediție mai târzie (1492) care se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

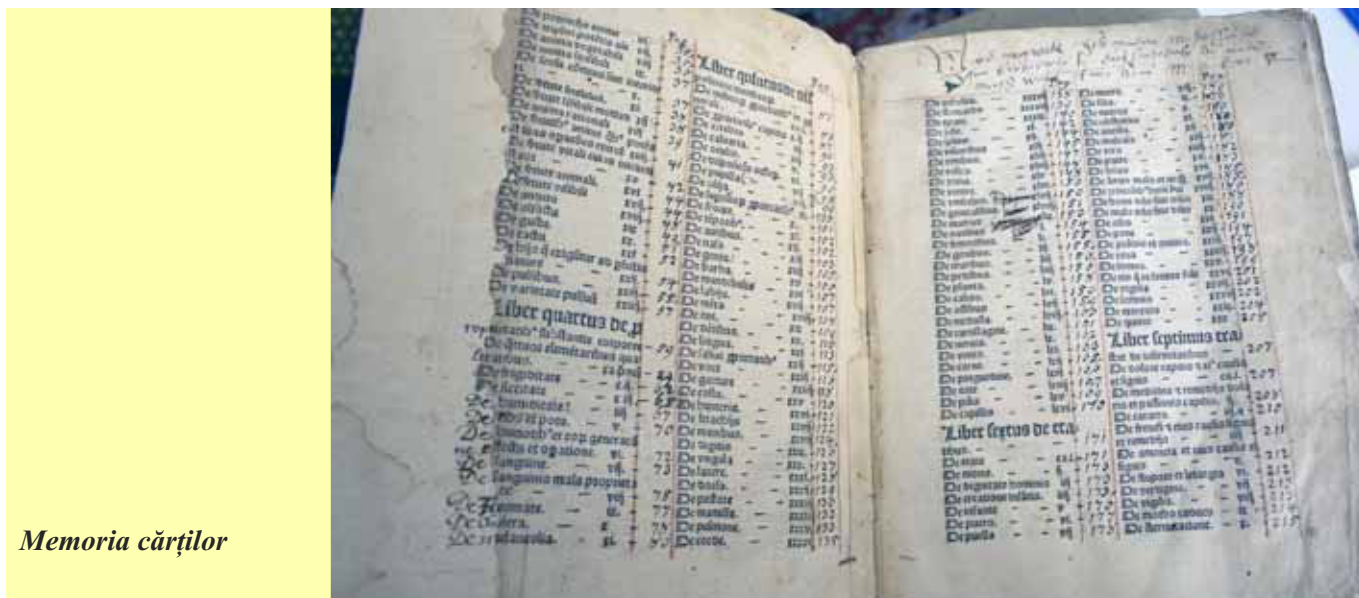
– Mai aveți în bibliotecă și alte comori?

Cărți vechi, manuscrise, incunabule ...

Trebuie să le păstrăm cu sfințenie, să le restaurăm dacă e nevoie. Căci ele mărturisesc, pe limba lor, cine suntem și de unde venim ...

Și doar bibliotecile – fie că sunt din rețeaua publică, fie că sunt ale unor instituții private sau aparțin unor personalități, unor colecționari – pot asigura gestionarea eficientă a acestui tezaur. (...) Bibliotecile alcătuiesc și vor alcătui încă multă vreme de acum înainte sistemul nervos al societății.

Memoria cărților

– Sunt multe, nu însă incunabule ... Nu aveți dumneavoastră spațiu în revistă ... Aș cita, o să vă și arăt, *Sintagma anatomicum*, din 1647, de Johann Vesling, profesor la Padova, figurat și el pe pagina frontispiciu în timp ce prezintă o demonstrație practică de anatomie, în mijlocul unei asistențe numeroase ... Sunt volume care menționează numele unor medici străini care au lucrat în Principate ... Prin mijlocirea bibliotecii și a cărților putem surprinde și o dimensiune medicală a istoriei și chiar putem completa unele pete negre ...

Acces nonstop, prin baze de date pe suport electronic, la 14.000 de periodice străine din domeniul științelor biomedicale

– Spuneți-mi câte ceva despre realizările Bibliotecii Centrale a UMF „Carol Davila”? Sunt o mulțime de lucruri despre care, noi, cei din afară știm prea puține ...

– Catalogul cărților vechi, catalogul tezelor de doctorat, catalogul lucrărilor cadrelor didactice (și cu scopul de a raporta rezultatele cercetării științifice, aceste raportări se fac pe baza informațiilor date de noi); nu putem cumpăra toate cărțile, nu știm ce cărți au apărut, am încercat să constituim un „depozit legal” al nostru, la UMF ... Lucrăm foarte mult în afară de ce se vede; avem un public captiv – studenții – prezent în sălile de lectură

O zi obișnuită în sala de lectură „Thoma Ionescu”

Atitudini. Opinii

și la centrele de împrumut, sunt cadrele didactice, doctoranzii, medicii rezidenți, alte categorii de personal ...

Toți au nevoie într-un fel sau altul de serviciile bibliotecii. Și lucrăm atât în mod tradițional, cu publicații pe suport hârtie, dar și cu publicații pe suport electronic, asigurăm acces la baze de date full text, dar și la baze de date bibliometrice ...

Ne orientăm și după ce se face în vest. Dacă nu ești pe piață nu exiști. Piața validează valoarea ... Un bou dacă ai, îl duci la piață și-l vinzi. Prețul e cel dat de piață, nu cel stabilit de Guvern ... Iar o instituție este valabilă (vizibilă, funcțională) atâta vreme cât răspunde la cererile celorlalți parteneri, dacă iese în întâmpinarea unor solicitări ... Sunt servicii care aduc „valoare adăugată”, fac ca activitatea să fie profitabilă. Deviza în bibliotecile universitare americane este: deranjați-ne! Adică: întrebați-ne, spuneți-ne despre ce este vorba ...

Lucrurile au progresat, iar bibliotecarii nu s-au descurcat întotdeauna cu noile probleme. Cel care te solicită nu vrea numai cartea, vrea un articol sau o temă anume, urmărită pe toată plaja publicațiilor unde a fost prezentă, adică ecuația documentară: tratamentul otitei la nou-născuți zero-un an, să zicem.

Pe urmă, se dorește să se cunoască impactul unor lucrări, este important și acest lucru; noi am făcut acum un raport pentru evaluarea Universității și Biblioteca noastră, iată, s-a încadrat în standardele cerute.

De la pământ la cer!

– *Ce fel de servicii oferă în mod curent biblioteca?*

– Noi organizăm servicii de lectură, servicii de împrumut (tot de lectură se numesc), servicii de informare și documentare, inclusiv cele informatizate. Am asigurat în sălile de lectură acces pe calculatoare la aceste resurse electronice – bazele noastre de date, realizate prin abonament și cele primite de la Autoritatea Națională pentru Cercetare Științifică; există acces în toată Universitatea; acolo unde există și acces la Internet, aceste baze de date pot fi consultate. Am ajuns, în 2009, să micșorăm numărul de abonamente pe hârtie; prin aceste „baze” avem acces la circa 14.000 de reviste (periodice străine) ... Sunt 14.000 de titluri – reviste de specialitate din domeniul științelor biomedicale ... Și pentru doctori și pentru studenți și pentru doctoranzi, rezidenți ...

– *Se pot accesa și din afară aceste baze de date? Medicii își pot pregăti lucrările când călătoresc și vor să obțină informațiile în timp ce așteaptă avionul într-un aeroport sau dintr-o sală de congres, în week-end, de acasă ...*

– Lucrăm la un program, pregătim o interfață cu utilizatorul ... Până acum nu se putea intra decât dintr-un calculator instituțional, cele din instituție sunt recunoscute (au identificatori); când actualizăm contractele cu posesorii bazelor de date – fie că sunt gratuite, fie că nu – trimitem și clasele cu datele de identificare pentru calculatoarele din instituție ... la Farmacie, la Neurologie, la Interne ș.a. Ei urmăresc toate amănuntele; am primit de curând o atenționare de la un furnizor extern de baze de date: cineva de la Farmacie descărcase 600 de articole în vreo două ore ... Vedeți, sunt produse unice, sunt drepturile de autor, contractele, au și ei costuri pentru actualizare ... Și am rugat să se răspundă: „În contract scrie că nu ai voie!?” A venit răspunsul: „Nu, dar ni s-a părut suspect că se descarcă atât de multe ...” „Dacă omul avea nevoie ... a descărcat?! Eu ce să-i fac!? Ori avem acces, ori nu avem ...” După ce că dăm o groază de bani ... Nu e mult, era cam 100.000 euro/an, când le luam pe toate; la bugetul UMF era o sumă ... Acum mai avem facilități, și cheltuielile astea s-au redus cam la o treime ... Nu sunt, totuși, sume accesibile unor utilizatori individuali ...

– *De asta este și important ca medicii și studenții să poată accesa aceste baze de date și de acasă ...*

– Science Direct este interfața electronică a uneia dintre cele mai mari edituri; ca să cumperi toată baza lor de date, trebuie să plătești 800.000 euro! Acolo se face cercetare, la noi ce să faci?! O sticlură cu un reactiv te costă 5.000 de dolari! Acolo se fac investiții uriașe ... și e normal să recupereze banii investiți. Și noi am avut o revistă foarte bună, a **dlui acad dr Laurențiu Mircea Popescu**, revistă vândută unei edituri din Anglia. Și apare acolo ... Și-acum, dacă vrem revista, facem abonament la ei! ... Și pentru că e o revistă nouă și cu impact, nu o introduc în bazele de date ... O vând doar pe ea, independent de celelalte.

– *UMF „Carol Davila” este vizibilă din țările vestice?*

– Noi nici nu existăm în topul celor 500 de universități din lume ... Nicio universitate din România nu există. Fiica mea și-a făcut masteratul și doctoratul la Universitatea tehnică din Tokyo, universitate cotate pe poziția a 13-a din lume; acolo biblioteca avea abonamente la toate bazele de date de pe mapamond: și pentru medicină și pentru tehnică și pentru literatură și era deschisă 24 de ore din 24; era în întregime informatizată; intra – cel care avea acces: student, cadru didactic, cercetător – noaptea în bibliotecă, pe bază de cartelă, își lua revista, cartea, ieșea și studia ceea ce-l interesa pe el ... La noi?! Au venit studenții să-mi spună că vor deschis sâmbăta și duminica. Am deschis ... Două luni, n-a venit niciunul! Ce era să fac?! Am închis.

- Cât de mare e distanța între biblioteca de aici și bibliotecile universităților din țările vestice?
- De la pământ la cer ...

(...) Dincolo, există o cultură pe care se așează toate instituțiile, inclusiv bibliotecile... Științele comunicării, tehnologia informației, Internetul au apărut – s-au născut, practic – în acea cultură; noi însă izbutim, cu eforturi, să facem ici, colo câte o oază ...

Dincolo, lucrurile astea sunt generate de sistem, au devenit deja mentalitate, viziune, școală, tradiție; aici, ele depind încă de eforturile și de dorința unor oameni care se străduiesc să țină pasul ... Din colectivele de cercetare ale marilor universități ale lumii fac parte și oameni ai bibliotecii, care au răspunderi precise ... Medicul, inginerul, biochimistul nu se pot „împrăștia” ... Dacă e vorba de instrumente chirurgicale sau de abordări de situații inedite, bibliotecarul se duce și la incunabule, și la greci și la egipteni și la arabi ... Știe unde să caute ... O descriere sau o gravură sau chiar o pictură poate sugera conducătorului de proiect o idee nouă ... Pentru asta s-a pregătit: înțelege despre ce este vorba și poate să caute, chiar cu mai bune rezultate, sursele de informare ... Sigur, și medicul și inginerul și chimistul știu ce înseamnă bazele de date electronice, pot da o serie de indicii ... Și lucrurile merg, se fac progrese. E firesc ... La ei!

**Acest interviu a fost publicat
în *Viața medicală*, Anul XXII, Nr. 13 (1055), 2 aprilie 2010.
Prezentare și fotografii de Iftimie Nesfântu.
Mulțumiri dlui dr Mihail Mihailide,
director general al săptămânalului *Viața medicală*,
pentru amabilitatea de aș fi dat acordul pentru publicarea articolului.**

Însemnele de după Paradis

Cristian Paul Bedivan

Expert restaurator elemente lemn-metal carte de patrimoniu
Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor
Biblioteca Națională a României – București

«Mă întreb cu ce seamănă caligrafia lui / Tsu Tsze / Se spune că era în stare să facă păsările să /
coboare din copaci / în desenele sale» (Ezra POUND. Cantos)

Scrisul frumos stă în seama exercițiului împletit cu îndemânarea. Nu oricine lasă semne frumoase, nu oricine Scrie. De la mână la mână, de la falangă la falangă scrisul ne apropie și ne diferențiază după cuvintele însemnate. Apăsăm unealta scrisului, rotunjim ori fărâmițăm linia, o ascuțim, o fragmentăm, o zigzagăm după caracterul nostru. Scriem mărunț, scriem lăbărțat ori înghesuim literele în cuvinte pipernicite, ștergem rapid rânduri întregi ori caligrafiem ca niște scribi ce au timpul de partea lor. Caligrafiem, scriem ... semnul lăsat pe hârtie este fie gros, fie subțire, drept, aplecat la stânga, la dreapta, semn sigur de el ori stângaci și tremurat ... acest semn se deosebește nu atât prin unealtă ci mai ales datorită mâinii. Există instrumente ale scrisului, cu greutate – peniță de aur, de paladiu ori din alte metale prețioase. Corpul acestor instrumente beneficiază de asemenea de aur, argint ori lemn exotic. Lacurile migălos suprapuse ale acestor instrumente sofisticate au transparența și adâncimea lacurilor chinezești, fiind capodopere ornate cu tot ce există cunoscut în tehnica orfevrăriei. Aceste instrumente ale unor firme de peste o sută de ani – am numărat vreo cincizeci, unele dintre ele producând exclusiv serii mici, adevărate opere de artă – nu sunt instrumente pentru conțopiști, copiști, caligrafi sau scribi și nici pentru cei care buchisesc. S-ar părea că nu orice instrument al scrisului este compatibil cu anumite cuvinte și mai ales cu anumite semne îndelung studiate și hotărâte a fi iscălitură. O fi acesta motivul pentru care uneltele scrisului au devenit o familie extrem de numeroasă și nespuse de individualizată? ... Sau poate iuțea gândului, a ideii, a făcut ca memoria să-și caute cu disperare și altfel de ajutoare. „Limba este organul formator al gândului. Integral spirituală, integral interioară, trecând oarecum fără să lase urme, activitatea intelectuală se exteriorizează în vorbire prin intermediul sunetului și devine astfel perceptibilă pentru simțuri. Activitatea intelectuală și limba constituie o unitate și sunt inseparabile. Chiar și privită în sine, activitatea intelectuală este legată de necesitatea de a intra în relație cu sunetele verbale, căci altfel nici gândirea nu ar putea să obțină claritate, nici reprezentarea nu ar putea deveni

concept. Legătura indestructibilă care unește gândirea, organele vocale și auzul, cu limba rezidă irevocabil în alcătuirea originară, cu neputință de explicat altfel a naturii umane.” (Wilhelm von Humboldt. *Natura și caracterul limbii în general*)

Un scrib ... mai mulți scribi ... cei câțiva dăruieți cu memorie, cu talentul scrierii și cu minte și-au depus gândurile cu răbdarea copistului, fie amprentându-le în lutul docil, sub formă de mărgel „administrative” ori de mici tăblițe scrise cu acribie pe ambele părți, în coloane verticale sau orizontale, fie cioplind, incizând piatra, ceara, lemnul, metalul, fie depunând cerneluri colorate cu pensula ori făcând peniță din trestie, până ori metal. Cine a câștigat? Pe rând fiecare instrument a avut gloria lui și a încercat să câștige viteză ca să fie mai aproape de gând. A aduce ceva nou unei unelte presupune să deții toți factorii care fac ca acea unealtă să poată fi întrebuințată fără inconveniente. Pensula și penița rămân și astăzi aceleași instrumente ca acum mii de ani. Materialele au înlesnit trăinicia și globalizarea lor. Dinspre Orient amprenta, tot atât de veche ca și omul, ajutată de ingeniozitate, a devenit tipar, *serializând* memoria. Tăblița de lemn cioplită, placa de metal incizată, lutul ars și *încerneluit*, piatra litografică *încerneluită*, au putut cu ajutorul presei și al hârtiei să devină altceva decât plăcuțele de lut acoperite de cuneiforme și sigiliile cilindrice. Cilindrul sumerian este într-un fel strămoșul mașinilor tipografice și al copiatorului de tip xerox. La ce e bun un instrument care nu se modelează după felul tău de a judeca? A cunoaște, a cerceta, a depozita ... A vorbi, a scrie ... Socrate și Platon ne-au rămas, cu tot dezgustul lor pentru cuvântul materializat, tot prin semnele scrise. Dar oare cât din cele ajunse la noi sunt totuna cu spusele lor. Graiul reprezintă o luptă continuă dată între exactitatea orânduită de cuvinte și expresia emoțională a gesturilor, a mimicii feței, a intonației, a inflexiunii glasului. Emoția în fața scrisului ține de plăcerea repetării exacte a mesajului. Aici intervin bibliotecarii din Alexandria și urmașii lor, paznici ai memoriei exacte ... însă ea, Exactitatea, are nevoie de cât mai multe semne și cuvinte ajutoare, clasificare, catalogare, cotare, indexare, de părți ale

cuvintelor, grafeme, foneme, morfeme ... transpuse pe coloane de text – Pagea – în volume, apoi pe pagini în Codex. De la frunzele de măslin și de palmier, de la papyrus, scoici, fragmente ceramice, fildeș, omoplați de cerb și de miel, carapace de broască țestoasă, tăblițe de lemn, tăblițe de lut, piatră, plumb și alte metale, scoarță de mesteacăn, pergament și până la hârtie, omul a căutat neliniștit și neîncrezător în puterea memoriei sale, să lase o urmă a gândului, a vorbelor, la fel de fidelă ca și urmele pașilor și a mâinilor lăsate în peșteri. Depozităm amprente pașilor și astăzi, depozităm amprente mâinilor și astăzi ... oare de ce? Și astăzi oamenii își scriu trupul, transformându-l uneori într-o *libri elephantini*. Cuvântul întrupat, chiar dacă a pierdut din spontaneitatea verbului, părăsind gestul trupului, grimasa feței și sunetul vocii, a găsit în tăcerea cernelii, noi forme de exprimare. Una din invențiile umanității rămâne textul scris, el reprezentând singurul drum cu peripeții, dar și fără opreliști. În acest tărâm, drumetia poate fi făcută în liniște, popasul oriunde, iar de mâncare și pentru potolirea setei, izvoare se găsesc peste tot. Și ce e mai important, călătoria poate fi orânduită în orice direcție și pe sărite, știind că oricând ai posibilitatea să o începi din nou. Dar unele dintre aceste texte sunt un labirint sacru prin care treci, iremediabil, într-o sigură direcție, calea ta devenind fără întoarcere. Parte infimă a acestei lumi, omul a aflat foarte repede ce înseamnă efemeritatea. A eterniza sau măcar a prelungi memoria a devenit scop. Cum tot scop a devenit distrugerea până la neființă, a bibliotecii întregi, cu ajutorul neprecupețit oferit de doctrină, dispreț, frică. Cuvântul scris ascunde tăcut un vierme, față de care vigilența cuceritorului niciodată nu a fost destul de trează. Acum se știe cum se știa și atunci că un popor lipsit de propria cultură se transformă într-o materie inertă dacă îl lipsești de memoria colectivă. Spaima de a rămâne prea trecător, dar mai ales fără o urmă personalizată, se transformă în plagă adusă de un altfel de cuceritor, călătorul de plăcere al zilelor noastre. El nu arde cărți, el adaugă semne; semnul lui, la fel ca ouăle unor păsări, este depus, pentru supraviețuirea adevărului personal, printre alte semne. „Pentru o inteligență pură, cu siguranță că nu este necesară nicio formă exterioară, nicio expresie, pentru a înțelege adevărul, nici pentru a comunica altor inteligențe pure ceea ce a înțeles, în măsura în care acest lucru este comunicabil; dar nu așa se petrec lucrurile cu omul. În fond, orice expresie, orice formulare este un simbol al gândirii pe care o traduce în exterior; în acest sens limbajul nu este altceva decât un simbolism. Nu trebuie deci să existe opoziție între utilizarea cuvintelor și cea a simbolurilor figurative; aceste două modalități de expresie ar fi mai degrabă complementare (de altfel, ele se pot combina, de vreme ce la origine, scrierea este ideografică, ea conservând încă, în China de exemplu, acest caracter)” ... „Astfel, adevărurile cele mai înalte, imposibil de comunicat ori transmis prin

orice alt mijloc devin comunicabile sau transmisibile până la un anumit punct atunci când sunt, dacă se poate spune așa, încorporate în simboluri care, fără îndoială, le vor disimula pentru mulți, dar care le vor manifesta în toată strălucirea ochilor celor ce știu să vadă.” „Inferiorul poate simboliza superiorul, dar invers este imposibil ... dacă simbolul ar fi mai apropiat de ordinea sensibilă decât de ceea ce el reprezintă, cum ar mai putea să își îndeplinească funcția căreia îi este destinat. ... dacă am considera în mod special omul, nu este legitim să spunem că el însuși este un simbol prin chiar faptul că a fost făcut „după chipul și asemănarea lui Dumnezeu” (*Facerea*, 1, 26-27)?” „Sayyid Muhieddin, în *Al-futuhat al-makkiyya*, înfățișează Universul ca fiind simbolizat de o carte ... remarcăm legătura existentă între acest simbolism al *Cărții Vieții* și cel al *Arborelui Vieții*: frunzele arborelui și caracterele cărții reprezintă în egală măsură toate ființele Universului.” (Rene Guenon. *Simboluri ale științei sacre*). Scriem cuvinte, scrijelim cuvinte, modelăm cuvinte ... istoria omului nu începe cu urmele lăsate de cuvinte, dar este cât se poate de limpede, că istoria lui și-a găsit rostul, odată cu semnele memoriei. „Când a apărut scrisul?” ar fi o întrebare mai mult retorică. Inventarea ideogramelor, a hieroglifelor, a alfabetului cu sau fără vocale este un proces care continuă și astăzi. „Omul nu este decât Cuvânt! El se naște spre a deveni Numele său care, închis în labirintul embrionar din „noaptea uterină”, organizează totul în jur. Creat de Cuvântul lui Dumnezeu, Omul este vibrația secretă, care îl modelează și îl plămădește, îl modulează și îl cântă până ce devine el însuși Cuvânt ... În India, ca și în Tibet, monosilaba *AUM* e modulată ritual ca fiind sunetul primordial și nepieritor, Numele Cuvântului manifestat.” (Annik de Souzenelle. *Simbolismul corpului uman*). Creșterea și descreșterea cuvântului viu nu s-a mai făcut decât prin discursul oratoric. Manifestările omenești, pline de semnificații pentru minte, au fost înlocuite de spectacolul cu spectatori. Cuvântul a fost *încerneluit* și prins între capcanele cărții, tot așa precum păsărarul prinde păsări cântătoare de cleiul nevăzut. În arenă, pe stadioane, gladiatori vechi și noi sunt sacrificați pentru idei uitate ori pierdute. Aici spectatorii descoperă tăria glasului, nările și papilele gustative redescoperă diversitatea substanțelor volatile, iar urechile, policromia sunetelor. Cât privește văzul, el are parte de o beție a acestui amestec al simțurilor, revărsând totul către creier. Cuvântul nu a fost ce apare a fi. El se manifestă ca sumă a tuturor celor reprezentate de el ... dar nu prin ștergere ori simplificare a memoriei, ci prin întrepătrunderea părților. Specializarea cuvântului, privându-l de subînțelesuri, duce mai degrabă la încurcarea limbilor. Dicționarele explicative, enciclopediile încearcă să nuanțeze, să adauge, să adâncească semnificațiile ... pentru că vorbele se nasc, gângurind ca niște prunci și au nevoie de exercițiu pentru ca să crească și să cuvânteze pe măsura omului.

Poveștile care lasă loc imaginației sunt poveștile neterminate. Față de vârsta omului ele rămân la „a fost odată” ... povestea Paradisului pierdut. De atunci reconstruim cu mintea și ne hazardăm să construim după date culese din imaginar ... Paradisul. Ca pe o cetate ideală cu forme geometrice perfecte, iar înăuntrul acestor forme cu un labirint din ce în ce mai complicat. În acest spațiu, câte o librărie, ori câte un raft cu cărți, singuratec, își așteaptă vizitatorii. Cel care intră în acest Paradis nu mai este izgonit. Aici îngerii au tarife fixe de consiliere. De aici pleci singur, când moneda de schimb nu-ți mai ajunge. Un Arhanghel pe două roți păzește această lume cu aer condiționat, plină de semne grafice, și acoperită de o lumină crepusculară. Reconstituire a unei părți din univers, ori la scară redusă, a întregii lumi? Memoria noastră tânjește subconștient după un spațiu și timp purificat de vreme și nevoi imediate. Să fie acest spațiu arhetipal, spațiul construit de Blaga? ... Oglinzi multiple, tot atâtea fațete ale timpului în care ne oglindim. Inconștientul reflectă imagini, și curios pentru un spațiu material, bidimensionalul reflectă vederii noastre și sunete și cuvinte. Trecem disneylandian prin istorie ... la intrare filosofii ne înmânează direcția, punându-ne câte un ciob de sticlă în mână. Ne privim chipul reflectat cum decupează fundalul și îi înscrinem conturul. O umbră de univers. Să fie Thales din Milet cel care vorbește de suflete nemuritoare? Să fie Heraclit din Efes pentru care sufletul este un foc creator de trup, un foc ce se alimentează continuu din focul universal? Ori Xenofon din Colofon pentru care totul este iluzie? Și totuși scrisul rămâne ceva mai mult decât omul. Să nu fi știut marii gânditori ai omenirii de acest lucru? Iisus, Buddha nu au scris niciun rând. De pe urma lor însă ne hrănim sufletele și astăzi.

„Replierea feciorelnică a cărții, încă, pregătită pentru un sacrificiu de care a sângerat tranșa roșie a vechilor tomuri; introducerea unei arme sau cuțit de tăiat hârtie, pentru a stabili luarea în posesie. Cât de personală mai înainte, conștiința fără acest simulacru barbar: când ea va deveni participație, la cartea deschisă ici colo, variată în aspecte, ghicită ca o enigmă – aproape refăcută prin sine. Pliurile vor perpetua o marcă ... ” (Jacques Derrida. **Diseminarea**)

„Or scrierea ar fi tocmai posibilitatea pentru semnificant de a se repeta singur, mecanic, fără ca nimeni să-l susțină și să-l asiste în repetiția lui, adică fără ca adevărul să se prezinte undeva anume. Sofistica, hipomnezia, scrierea ar fi așadar, separate de filosofie, de dialectică, de anamneză și de cuvântul viu, doar prin grosimea invizibilă aproape nulă a unei *file* așezate între semnificant și semnificat.” (Jacques Derrida. **Diseminarea**)

Între secolele XIV și XVI, japonezii și-au decongestionat arhivele – „Memoria este, prin esență, finită ... o memorie fără limită nu ar fi, de altfel, o memorie, ci infinitatea unei prezențe la sine.” (Jacques Derrida). Japonezii au fost în felul acesta primii care au reciclat hârtia. În 1990 „cartea scrisă” pe parcursul a circa 40 de ani este dezmembrată, demolată și părți substanțiale din ea sunt înstrăinate și colecționate – „Zidul Berlinului” ... Document? Operă de artă? Simplu suport? O cetate așa cum este cunoscută de istorie rareori a fost împărțită în două părți distincte. Zidurile ca și copertile unei cărți împrejmuiesc, apără de dușmanul din afară. Există cărți care au fost despărțite de ziduri imaginare și spre deosebire de o cetate de piatră, jumătățile au fost exilate și ascunse de dușmani. Berlinul s-a reîntregit, cărțile nu au avut aceeași șansă.

„Trăia demult un om sfânt pe nume Hillel, cunoscut ca blând și modest. Un idolatru, care dorea să treacă la iudaism, s-a dus la un alt om sfânt, pe nume Schammai, și l-a întrebat: – Câte feluri de legi aveți? – Două, a răspuns Schammai. Legea scrisă și legea

„Desenul, pictura, arta spațiului, practica spațierii, inscripția în afară (exteriorul cărții, *le hors livre*) nu fac decât să se adauge, pentru a ilustra, a reprezenta, a împodobi cartea discursului gândirii lăuntrice.” (Jacques Derrida. **Diseminarea**)

nescrisă. – Legea scrisă o primesc, a zis atunci omul, dar nu mă pot supune legii nescrise. Mă împotrivesc. – Atunci piei din ochii mei! a strigat Schammai, supărat. Astfel alungat, idolatrul s-a dus la Hillel și i-a spus același lucru: primea învățătura legii scrise, dar nu și legea nescrisă. – Prea bine, i-a răspuns Hillel. Și a purces să-l învețe. În prima zi, i-a arătat idolatrului primele porunci din legea scrisă. A doua zi, a luat-o de la capăt, dar în altă ordine. Neofitul s-a arătat mirat: – Dar ieri ai spus altfel. – Și m-ai crezut? – Firește. – Asta nu înseamnă oare că ai crezut în legea nescrisă?”

„A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu: voyelle,
Je dirai quelque jour vos naissances latentes:
A, noir corset velu des mouches éclatantes
Qui bombinent autour des puanteurs cruelles,

Golfes d’ombre; E, candeurs des vapeurs et des tentes,
Lances des glaciers fiers, rois blancs, frissons d’ombelles,
I, pourpres, sang crache, rire des levres belles
Dans la colère ou les ivresses penitentes;

U, cycles, vibrations divins des mers virides,
Paix des pâtis semés d’animaux, pais des rides
Que l’alchimie imprime aux grands fronts studieux:

O, supreme Clairon plein des strideurs étranges,
Silences traverses des Mondes et des Anges:
– O l’Omega, rayon violet de Ses Yeux!

Arthur Rimbaud

Graffiti, înainte de a fi socotită artă a străzii, a reprezentat o delimitare a unui spațiu cunoscut, recognoscibil după toate regulile înscrisurilor. Așezările umane sunt pline de pietre de hotar, de vămi, de treceri, toate funcționând după o gramatică asemănătoare scrisului. Gutenberg a *serializat* scrisul, ne-a specializat văzul, după regulile tiparului, făcându-ne dependenți de imagine, în detrimentul celorlalte simțuri. O citadelă-labirint, deosebită de *Citadela* lui Saint-Exupéry, ne pierde pașii într-un spațiu, unde proporția coridoarelor e dată de înălțimea zidurilor. Linii drepte, rânduri paralele, intrări, fundături, semicercuri, pătrate, piețe trasate cu compasul, totul creionat după tipicul unui manuscris ce își așteaptă Miniaturistul, să îi deseneze Majusculele, să îi adauge Imaginile ... miniu, cinabru, negru de fum, coji de migdale, urină de vacă, șelac, gudron, funingine de pin, de petrol, encaustum, atramentum, tempera, clei de pește, gumă arabică, rășină, miere, usturoi, creion de plumb ... pauza scribului ... oare după câte cuvinte? ascuțitul trestiei, a penei ... mult mai târziu, un calif fatimid scria cu un stilou care nu păta mâinile și hainele. De sus totul pare ars de o cerneală ferogalică mult prea caustică. Oamenii se văd dantelând, litere fără corp, cuvinte fără înțeles, înșirându-se într-o limbă ce se dorește să fie înscrisă. Un altfel de alfabet pentru o carte cu dimensiuni faraonice și pentru un cititor grăbit, care își plimbă odată cu ochii, trupul întreg, împiedicându-se, încâlcindu-se printre semne. Pereții albi, gri, pergamentoși își tatuează epiderma cu necuprinsul sufletului omenesc. Prelungire a epidermei Omului, acești pereți ai Citadelei reprezintă răbojul tuturor socotelilor unui subconștient ce simte o acută nevoie de comunicare. Comunicarea se face în penumbra afișelor, prin intermediul chioșcurilor de ziare, într-o tăcere de amiază meridională. Labirintul e mort, Micul Prinț bate la ușile ferecate, inutil. Nu este epidemie, de mult ciuma a fost îndepărtată. Cetatea Ideală gândită de atâția arhitecți și filosofi a devenit neputincioasă în fața noii invazii. Zidurile nu o mai cuprind. Dușmanul vine de sus, rotindu-se ca uliul, tocmai dinspre cer, de acolo de unde privirea noastră a fost obișnuită să obțină înțelepciune. Molima

mesajului scris. Mărgele, noduri, semne cu fum, bucium, corn, trompetă, clopoței, tobe, însemne heraldice, cioburi, tatuaje, însemne și mărci, ziduri, ecrane, nuanțe, subiectivitate, Magie ... imaginea mesagerului a dispărut în nevăzut. Omul vorbește de o sută cinci zeci de mii de ani, scrie doar de cinci mii. Nevoia de semn vizual este caracteristică omului. Odată cu scrisul a apărut însă și îndoiala ... îndoiala preciziei. O istorioară scurtă cuprinsă în **O mie și una de nopți** este cea a lupului care a fost trimis la școală, ca să învețe să citească. Învățătorul l-a pus mai întâi să repete după el literele alfabetului: „a, be, ce” ... Însă lupul spunea mereu: „miel, ied, oaie ...”, fiindcă numai făpturile din carne aveau loc în mintea lui și nu le putea alunga. Hieroglifile, ideogramele chinezești, scrierea cuneiformă, silabicele de Chaldae, hieroglifile mexicane, scrierea maya, imaginile pictografice, logografice, simbolul modificat și abstractizat, demotic, hieratic, runele, LITERA. Ce zeu al cuvântului ne-a încurcat limbile, de l-am numit după felul nostru de a fi, Seshat, Thoth, Nabu, Odin, Brahma, Tautos, Ea ... Schimbările pe care imaginea asupra lumii le suferă în cadrul acestui proces se mișcă însă într-un cadru care este trasat prin structura de ansamblu a limbii. Astfel, fiecare dintre numeroasele limbi ale umanității își construiește o imagine diferită, însă fiecare în parte conține deopotrivă și în mod nemijlocit realitatea. „Caracterul diferit al fiecărei limbi nu este însă o opțiune întâmplătoare, ci este determinat de forțele spirituale active care trăiesc în orice comunitate lingvistică. Prin limbile lor, popoarele conturează nu doar o imagine a lumii, ci și o imagine a propriei existențe spirituale – ele devin popoare chiar în virtutea acestui fapt. Însă numai totalitatea limbilor umanității, în viața lor de-a lungul istoriei, deschid accesul către întreaga abundență a realității și către bogăția spiritului obiectiv.” (Wilhelm von Humboldt. **Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității**). „O poveste japoneză ne înfățișează doi călugări care trăiau în aceeași mănăstire și care doreau să fumeze. Din pricina acestui obicei, căruia i se dedau foarte des, cei doi erau ținta a tot soiul de vorbe aspre. Într-o zi au fost chemați la maestrul lor, pe rând. Primul l-a întrebat: – Pot medita în timp ce fumez? Maestrul s-a mâniat, a spus că nu și l-a dat afară. Ceva mai târziu, călugărul l-a întâlnit pe celălalt, care fuma liniștit. Mirat, l-a întrebat: – N-ai fost la maestru? – Ba da, am fost. – Și nu ți-a spus să nu fumezi? – Nu. – Dar cum se poate așa ceva? Ce l-ai întrebat? – L-am întrebat așa: pot fuma în timp ce meditez?” „Întâmplarea se petrece la curtea împăratului Japoniei. Un curtean scrie o scrisoare, folosind litere uriașe. Un altul trece pe lângă el și se miră: – Scrii o scrisoare? – Da. – N-am văzut niciodată litere atât de mari. Probabil că este ceva foarte important. – Nicidecum. Dar îi scriu unui surd.” Căutăm în jurul nostru material Paradisul Pierdut și în vise căutăm frânturi de adevăr ... să recompunem ... nu ne mai sunt îndeajunse simțurile

primite. Și în definitiv ce am realizat separându-le? Scrisul a ajuns desen, desenul a ajuns caligrafie, caligrafia a fixat definitiv cunoașterea fără posibilitatea întineririi ei. Păcatul original se dovedește a fi la urma urmelor căutarea. „*Forma zăpezii* – Srulek, care este în Polonia echivalentul lui Nastratin sau Goha din poveștile orientale, s-a apropiat într-o zi de un orb și s-a așezat alături de el. Orbul l-a întrebat: – Spune-mi, Srulek, cum arată zăpada? – Albă, a răspuns Srulek. – Înțeleg, a spus orbul. Pe urmă l-a întrebat: – Ce înseamnă albă? – Albă, a răspuns Srulek, căutându-și cuvintele, înseamnă așa ca laptele. – Înțeleg, a spus din nou orbul. Nu peste multă vreme, orbul l-a întrebat: – Dar laptele cum e? – Laptele, a răspuns Srulek, e așa ca păsările acelea de pe apă, știi tu, lebedele ... – Înțeleg, a spus orbul. După care l-a întrebat din nou pe Srulek: – Spune-mi, Srulek, cum arată o lebedă? – Ei bine, este o pasăre mare, cu aripi mari, cu un gât lung și arcuit și un cioc cam așa ... Srulek și-a întins brațul și și-a îndoit încheietura precum gâtul unei lebede. Orbul a întins mâna și a pipăit brațul și mâna lui Srulek, încet, cu grijă, apoi a spus zâmbind: – Acum înțeleg, în sfârșit, cum arată zăpada ...”

„Iar preaițeleptul Cide Hamete zise către pana lui: – Dragă penișoară, bine sau prost tăiată cum vei fi, de-acum înainte ai să stai agățată de cinghelul acesta și de firul acesta de aramă, unde ai să viețuiești multe veacuri, în afară numai dacă nu te-or desprinde de-acolo ca să te pângărească niscăi povestitori îngâmfăți care se țin de furțișaguri. Dar, mai înainte de a ajunge la tine, poți să-i previi și să le spui cum te-i pricepe și tu mai bine:

Hai, tăceți! Tăceți, netrebnici
Nu v-atingeți nici c-un deget.
Căci isprava asta, rege,
Pentru mine a fost menită!”

(Cervantes. **Don Quijote de la Mancha**)

POST SCRIPTUM

În stânga mea un teanc de cărți adunate de prin ianuarie mă păzește. Sunt pline de hârtiuțe și sublinieri. Recitind, constat brusc inutilitatea gestului. În definitiv, scrisul ne-a tatuat dinăuntru nostru în aceeași măsură ca și exteriorul. Cum am putea separa scrisul din mintea noastră? Ar fi cu puțință să ne mai recunoaștem? Deasupra teancului de cărți, **Galaxia Gutenberg** a lui Marshall McLuhan, carte de căpătâi, mă dorește să o iau în brațe. Dar nu mă ajută; deschizând-o brusc dau de Socrate: „Evul Mediu vedea în Platon doar pe scribul sau secretarul lui Socrate. Iar Toma d' Aquino credea că nici Socrate, nici Iisus nu și-au fixat în scris învățătura pentru că acel tip de interacțiune intelectuală pe care îl presupune predarea nu este posibil prin mijlocirea scrisului.” Și totuși o lectură pe care am absorbit-o,

precum sugativa cerneala, au fost Poveștile. Nastratin Hoge, Anton Pann, apoi proverbele ... m-au făcut să mă simt alături de Cuvântul viu. Răsfoiesc o carte, **Cercul mincinoșilor, povești filosofice din lumea întreagă** de Jean-Claude Carrière. Mi-am permis să adaug textului meu câteva povești, pentru a ilustra ce doresc să exprim. Aceste povești, consider că respectă cât se poate de bine Cuvântul viu. Îl văd, îl aud, îl miros, îl pipăi. În aceste povești, ele, cuvintele, trăiesc de la gură la gură, mlădiindu-se după esența ființei omenești. E nevoie de mai mult?

Bibliografie selectivă

1. ARBORE, Grigore. *Cetatea ideală*. București: Meridiane, 1978.
2. BESANÇON, Alain. *Confuzia limbilor*. București: Humanitas, 1992.
3. BESANÇON, Alain. *Imaginea interzisă*. București: Humanitas, 1996.
4. BORGES, Jorge Luis. *Cărțile și noaptea*. Iași: Junimea, 1988.
5. BOUCHÉ-LECLERCQ, A. *Istoria divinației în Antichitate*. București: Symposion, 1999.
6. CARRIÈRE, Jean-Claude. *Cercul mincinoșilor*. București: Humanitas, 2010.
7. CARROLL, Lewis. *Peripețiile Alisei în Țara Minunilor. Peripețiile Alisei în Lumea Oglinzii*. Chișinău: Litera, 1998.
8. CERVANTES, Miguel. *Don Quijote de la Mancha*. București: Editura pentru Literatură Universală, 1965.
9. CHEVALIER, Jean ; GHEERBRANT, Alain. *Dicționar de simboluri*. București: Artemis, 1995.
10. DERRIDA, Jacques. *Diseminarea*. București: Univers Enciclopedic, 1997.
11. DUMEZIL, Georges. *Zei Suverani Ai Indo-Europenilor*. Ed. a 3-a. București: Univers Enciclopedic, 1997.
12. DURAND, Gilbert. *Structurile antropologice ale imaginarului*. București: Univers Enciclopedic, 1998.
13. GECK, Elisabeth. *Gutenberg și arta tiparului*. București: Meridiane, 1979.
14. GUÉNON, René. *Simboluri ale științei sacre*. Ed. a 2-a. București: Humanitas, 2008.
15. HUMBOLDT, Wilhelm von. *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. București: Humanitas, 2008.
16. JOUVENAL, Bertrand de. *Progresul în om*. București: Editura Politică, 1983.
17. KLOSSOWSKI, Pierre. *Scalda Dianei*. București: Nemira, 2002.
18. LAROUSSE. *Dicționar de psihanaliză. Semnificații. Concepte. Mateme*. Sub direcția lui Roland Chemama. București: Univers Enciclopedic, 1997.
19. LÉVI-STRAUSS, Claude. *Mitologice I. Crud și gătit*. București: Babel, 1995.
20. MCLUHAN, Marshall. *Galaxia Gutenberg*. București: Editura Politică, 1975.
21. MUECKE, Stephen ; SHOEMAKER, Adam. *Aboriginal Australians*. London: Thames & Hudson, 2004.
22. OLTEANU, Virgil. *Din istoria și arta cărții*. București: Editura Enciclopedică, 1992.
23. POUND, Ezra. *Cantos*. Iași: Junimea, 1983.
24. RIMBAUD, Arthur. Paris: Pierre Seghers, 1976.
25. SAINT-EXUPÉRY, Antoine de. *Citadela*. Iași: Junimea, 1977.
26. SOUZENELLE, Annick de. *Simbolismul corpului uman*. Ed. a 2-a. Timișoara: Amarcord, 1999.
27. STOICHIȚĂ, Victor I. *Scurtă istorie a umbrei*. București: Humanitas, 2000.
28. WUNENBURGER, Jean-Jacques. *Filosofia imaginilor*. Iași: Polirom, 2004.

O carte îndelung așteptată

Adriana Daia

Se numește *Manual de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*, îl are ca autor pe dr. Florea Oprea și a apărut la Editura Muzeului Național al Literaturii Române, în decembrie 2009.

Autorul, specialist în biologie, este binecunoscut pentru numeroasele studii de referință privind rolul biologiei și al chimiei în procesele de conservare și restaurare a valorilor patrimoniale. Profesorul Oprea, care este un intelectual autentic, cu un discurs logic și echilibrat, bine articulat conceptual, cu o solidă pregătire științifică de specialitate și competențe lingvistice, a publicat acest manual, pe care l-aș caracteriza ca fiind „de căpătâi”, dedicat școlii românești de restaurare, care încă își mai caută matca. În țara noastră, în golul informațional din domeniu, apariția acestui volum este un eveniment ce trebuie privit cu respect și admirație. Este un manual profesionist, documentat și riguros, așteptat de mai bine de o jumătate de secol de către cei care și-au dedicat pasiunea și talentul acestui fascinant domeniu de activitate.

Structura volumului ar putea părea neobișnuită la o primă vedere. Este o carte despre restaurare de aproape 550 de pagini, în care capitolul *Restaurare* apare abia la pagina 270 și cuprinde numai 164 de pagini. Această structură se bazează de fapt pe o idee pe care o găsim extrem de valoroasă, anume aceea că, înainte de a fi restaurator, specialistul trebuie să cunoască totul despre obiectul purtător de informație culturală asupra căruia își va exercita măiestria. Restauratorul de carte trebuie să cunoască în amănunt evoluția suportului de scris de-a lungul vremii, problematica scrierii și a tiparului, structura materialelor și meșteșugul prin care s-a realizat lucrarea, pentru a putea să diagnosticheze cauzele degradărilor și să stabilească tratamentele optime.

Manualul debutează cu o observație pertinentă: popoarele care au avut o civilizație scrisă au păstrat cu mare sfințenie patrimoniul cultural de carte și document, în timp ce popoarele cu o civilizație orală au, în general, un patrimoniu istoric sărac, păstrat de multe ori în colecții străine, sau în condiții precare în propria țară. Problemele ridicate de conservarea și restaurarea acestor bunuri vor fi deci diferite de la popor la popor și trebuie tratate în consecință.

După definirea termenilor *prezervare*, *restaurare* și *conservare*, apare ideea că restauratorul este „un

specialist al obiectului și al materiei din care e făcut obiectul, precum și al meșteșugului prin care s-a executat”. De aceea, ceea ce urmează se referă la evoluția suporturilor de scris, evoluție prezentată într-o formă agreabilă, ilustrată cu citate din *Vechiul Testament* și din *Istoriile* lui Herodot și cu reproduceri ale străvechilor tăblițe de la Tărtăria. Se face referire la existența târzie în Țările Române a unor tăblițe cerate pentru învățarea în școli a scrierii chirilice, iar scrierea pe răboj îi amintește autorului poezia *La oglindă* de George Coșbuc, cu al său vers „Azi am să-ncrestez în grindă...”

Se insistă, desigur justificat, asupra celor trei suporturi de scris care au făcut carieră: papirus, pergament și hârtie, cu periodizarea folosirii lor și detalierea tehnologiilor de preparare și a evoluției acestora în timp. Ne sunt prezentate istoria suportului grafic în Țările Române, schema drumului parcurs de hârtie de la apariția ei în China (probabil simultan cu începutul erei creștine în Europa) până la răspândirea târzie în alte țări ale lumii, precum și tabele de comparație între hârtia medievală și cea fabricată la jumătatea secolului XX. Se dau ample explicații asupra procedeelelor de fabricare și a caracteristicilor hârtiei, începând cu substanțele de încliere și umplere folosite pentru hârtia veche și ajungând până la fabricarea și caracteristicile hârtiei moderne. Sunt amintite preocupările mai noi ale cercetătorilor, de a realiza o hârtie permanentă, neacidă. Ilustrațiile aduc scene din morile de hârtie ale Evului Mediu.

Capitolul *Cerneluri și pigmenți* debutează cu definirea substanțelor colorante și a pigmentilor. Sunt prezentate pe larg cernelurile vechi, cea de carbon și cea ferogalică, apoi cea sepia și cea de anilină, iar ilustrațiile ne poartă într-un spațiu fascinant, al miniaturilor cu care erau împodobite vechile cărți manuscrise. Ni se prezintă miniaturi de o rară frumusețe de la noi, cum este actul de fundație al Mănăstirii Antim din București, dar și scrieri integrale cu cerneluri de aur și argint, cum este *Codex Aureus*, păstrat la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia. Autorul acordă o atenție deosebită și cernelii de tipar și evoluției acesteia după inventarea tiparului cu litere mobile.

Peceților și impresiunilor sigilare, care ridică probleme specifice conservării documentelor grafice, le este dedicat un capitol aparte.

Într-o cuprinzătoare secțiune dedicată legătoriei, se face o trecere în revistă a ceea ce însemna volum în Antichitate, când „cărțile” erau simple plăci de argilă sau foi de papirus, care se păstrau suprapuse, respectiv rulate, și se continuă apoi cu istoricul cărții în Evul Mediu, în Renaștere și în epoca modernă. Se menționează faptul că la jumătatea secolului al XX-lea a luat naștere specialitatea *restaurator de carte de patrimoniu*, care impune cunoașterea istoriei legătoriei

manuale și a tehnicilor prin care au fost executate cărțile supuse restaurării.

Ni se face apoi o descriere tehnică a *volumului de carte*, oferindu-ni-se un tabel cu formatele cărților și simbolurile asociate acestora, precum și recomandări privind întocmirea, absolut obligatorie, a fișei cărții.

După ce decelează cele trei categorii de legătură: manuală, de artă și industrială, autorul realizează o incursiune în tehnica de realizare a cărții vechi și a volumelor de arhivă istorică. Totul este ilustrat cu tabele de clasificare a forțașurilor și cu schițe privind diversele tipuri de coasere, făcând diferențierea dintre coaserea cărții vechi și cea a dosarelor de arhivă. Unui începător, capitolul îi va stârni curiozitatea, și poate dorința de a-și exercita îndemânarea cu acele adevărate broderii aplicate blocului de carte. De asemenea, reproducerea scoarței *Liturghierului* lui Macarie (1508), a ferecăturii manuscrisului de secol XV sau a *Evangeliei* din secolul al XVIII-lea emoționează prin aspectul estetic și prin complexitatea motivelor ornamentale care ilustrează evoluția gustului colecționarilor și tipografilor pentru ornamentele de carte.

Manualul este o carte de inițiere, dl Florea Oprea neuitând nicio clipă că este și dascăl. Capitolul *Morfologia cărții* poate fi utilizat atât pentru formarea unui bun restaurator, cât și pentru instruirea celui care se specializează în alcătuirea practică a unui volum de carte. Căci, după ce ne prezintă modalitatea de numerotare a cărții vechi, cu cifre romane și chirilice, după ce clarifică noțiunile de *reclamă*, *signatură* și *custode*, autorul ne oferă detalii cuprinzătoare despre legătoria propriu-zisă, detalii referitoare la fălțuirea colilor, forțaș, cusătură, înclieiere, rotunjirea cotorului, tăierea blocului cărții, finisare. Prezentarea se oprește apoi și asupra mijloacelor moderne de legare: în cusătură necusută, în creștătură consolidată, pe spirală sau pe inele – metode care îi interesează desigur pe legătorii de tiraj sau de carte modernă, curentă.

Capitolul dedicat *degradării cărții și documentelor* debutează cu un citat al celebrului chimist Alfonso Gallo, întemeietorul Institutului de Patologie a Cărții din Roma, care remarcă încă din 1941 că, în comparație cu perenitatea conținutului, „cartea, luată sub înfățișarea ei materială [...] este socotită ca o entitate hărăzită să sufere vătămări și să piară din pricina caducității materialelor din care este făurită, ca și a acțiunii factorilor externi”. Este capitolul în care autorul se află în cel mai înalt grad „acasă”, deși abilitățile profesionale ale domniei sale sunt vizibile pe întreg cuprinsul manualului. Totul aici se bazează pe cercetare și documentare, e privit la microscop, argumentele biochimice fiind expuse într-un limbaj științific, limpede și accesibil. Din nou aliații autorului sunt tabelele, schițele, ilustrațiile privind tipurile de

degradare. Determinismul structural al acestor procese este urmărit la fiecare dintre cele trei niveluri ale structurii materiale: *cernelurile și pigmentii, suportul de scriere și sistemele tehnice de montaj și legare a volumelor*. Subliniez ca pe o fină observație, consemnarea degradărilor specifice suferite de documentele pe hârtie sau pergament, documente care se prezintă sub formă de coală întinsă, plată, rulată, cașerată sau carton. Cunoașterea acestor degradări specifice îl va orienta pe restaurator în luarea unor decizii corecte de restaurare. Notăm de asemenea și atenționarea pe care autorul o face pentru protejarea elementelor de autenticitate și proprietate ale volumelor: *ex libris*, autografe și dedicații, note marginale, chiar ștampila de depozit.

O nouă problemă o ridică autorului materialele (de pergament sau hârtie) folosite drept *maculatură* la legarea cărților, la dublarea și înrămarea gravurilor și a desenelor, materiale care sunt descoperite în procesul de restaurare. Ce trebuie făcut cu ele? Unii au fost de părere să fie lăsate în starea în care au fost găsite. Răspunsul autorului este tranșant: în aceste situații se va aplica regula arheologică potrivit căreia bunurile culturale se recuperează și se păstrează într-un mediu muzeal protejat, fiind uneori folosite la identificarea și reconstituirea unor fragmente de texte mai vechi.

Capitolul *Restaurare* începe cu „decalogul profesionistului” – cele zece principii de restaurare, analizate și comentate pe larg, cărora li se adaugă alte zece principii tehnice și metodologice. Mă opresc asupra aceluia care ține de deontologia activității: „Orice operațiune de restaurare trebuie să-și propună readucerea obiectului restaurat la forma inițială, respectiv aceea dată de creatorul său”. Restauratorul întocmește documentația privitoare la obiect, completând buletinul de lucru în urma unei analize atente și apoi dosarul de restaurare. De aici, necesitatea cunoașterii exacte a problemelor.

Restaurarea propriu-zisă este văzută ca parte integrantă a conservării, autorul distingând două tipuri de restaurare: *virtuală* și *materială*.

Restaurarea virtuală se poate realiza numai în laboratoare cu dotări speciale și urmărește revitalizarea și reactivarea informației prin transferul acesteia pe un alt suport. Ea operează deci asupra informațiilor ce nu mai pot fi descifrate integral de pe suporturile inițiale, o parte din acestea pierzându-se din varii motive. Ne sunt prezentate în acest sens trei metode de restaurare virtuală: *fotografică, radiosopică și electronică*.

Restaurarea *materială* este aplicabilă tuturor componentelor volumului de carte sau document-suport de text (hârtie sau pergament), cernelii, materialelor de învelire a scoarțelor, sigiliilor etc. Autorul prezintă numeroase soluții ingenioase, obținute în urma unei

solide documentări și a unei fructuoase activități de laborator. În subcapitolul privind restaurarea volumelor nedesfăcute se fac binevenite sugestii referitoare la inserția (chiar prin coasere) a filelor sau fasciculelor răzlețite din blocul cărții, la restaurarea ligamentelor retezate, la restaurarea forțașului lipit, a capitalbandului, la intervențiile la nivelul scoarței sau al cotorului cărții. În cazul cărților care necesită descoaserea (operație care trebuie rezervată strict cazurilor grave) sunt enumerate etapele de urmat: extragerea blocului de file din scoarță (cu desfacerea la umed a forțașurilor fixe), secționarea ligamentelor și descoaserea blocului. Este de fapt drumul invers al asamblării volumului, prezentat în prima parte a manualului.

Problema spinoasă a cernelurilor, care a dat dureri de cap multor restauratori, se dovedește în volumul pe care îl prezintă o problemă perfect rezolvabilă, fie prin restaurare virtuală, fie prin tratamente chimice (de neutralizare în cazul cernelurilor acide), precedate de metode diverse de protejare și fixare temporară sau definitivă. Ni se oferă și o listă cu substanțele și materialele care pot fi utilizate în acest scop.

Un subcapitol foarte important pentru secțiunea de carte veche este restaurarea miniaturilor cu strat cromatic cu clivaj față de suport, în cazul căreia restauratorul nu va executa tratamente de reabilitare și reintegrare cromatică, ci de fixare a stratului cromatic.

Între metodele de curățire a hârtiei ni se prezintă și o relativă noutate: proiectul Uniunii Europene intitulat Eureka/Eurocare LACLEPA privind curățirea cu ajutorul laserului.

Un tabel ne pune la îndemână soluții pentru hidratarea materialelor în incinte închise. Sunt prezentate pe larg soluțiile apoase de curățire, solvenții organici, chiar soluțiile de albire, care mai nou se aplică numai local, deoarece sunt stresante pentru suportul papetar.

Dezacidificarea hârtiei este prezentată în cele două forme – cea simplă, privind filele individuale, și tratamentul de masă, aplicat cu ajutorul unor echipamente de mare capacitate. Sunt descrise metode eficiente, folosite în mai multe state europene, în Japonia și SUA.

O observație privind metodele de tratament prezentate în manual este aceea că toate pornesc de la cauză la efect, sunt clasificate și argumentate pro și contra. Așa este prezentarea aspectelor structurale ale degradărilor de netezire a filelor. Sunt indicate metode de netezire, precum hidratarea, explicându-se ce se urmărește cu aceasta și care sunt beneficiile asupra colii pliate, șifonate, deformate prin defibrare sau ondulare. Urmează apoi metodele de uscare și presare.

Cu aceeași meticulozitate sunt prezentate substanțele de reîncliere (adezivi), făcându-se o clasificare a acestora în funcție de efectul asupra colilor de hârtie. Procedeele de prindere a fisurilor, de

completare manuală a lipsurilor prin metode clasice „la simplu” și „la dublu” sunt discutate limpede și sunt ilustrate cu schițe clarificatoare. La fel, turnarea de pastă realizată manual pentru completarea unor goluri mici sau pentru umplerea galeriilor create de insecte.

Turnarea de pastă celulozică cu ajutorul mașinii de turnare vorbește o dată în plus despre contribuția profesorului Florea Oprea la evoluția tehnologiei domeniului. Autorul a îmbunătățit formula de calcul a dozei de pastă necesare completării golurilor la hârtia medievală, prin evaluarea greutateii și a suprafeței colii restaurate.

Alte metode de restaurare – placarea cu hârtie japoneză, mătase naturală, folii și benzi adezive (Filmoplast), placarea prin laminare sau capsulare și cașerarea – sunt alternative de luat în seamă numai pentru cazurile extreme. La fel, restaurarea prin desplicarea manuală a colii, metodă cu destul de multe neajunsuri.

Capitolul *Restaurarea pergamentului* prezintă deosebirea de comportament a pergamentului față de hârtie, fiind interzisă imersia acestuia în băile de tratament sau folosirea unor substanțe cu risc de tăbăcire. Ni se face prezentarea operațiunilor de restaurare: dezinfecția, curățirea, albirea, emolieră și întinderea, presarea și uscarea controlată, tratamentele de albire hidrică, completarea golurilor și prinderea fisurilor. Sunt detaliate rețete exacte de gramaj, condiții de utilizare, avantaje și dezavantaje, toate rezultate din experiența de laborator a autorului.

În ce privește pieile tăbăcite folosite la legarea volumelor de carte, li se atrage viitorilor restauratori atenția asupra sensibilității acestora față de apă, ei fiind sfătuiți ca toate tratamentele apoase să fie făcute unul după altul, fără uscări intermediare, finalizând procedurile cu un tratament în alcool etilic, pentru eliminarea apei din structură.

După ce sunt prezentate câteva soluții de demineralizare, neutralizare și hidratare a pielii și situațiile care impun astfel de măsuri, capitolul *Emolieră și gresare* prezintă rețete de gresare folosite în Anglia (de Biblioteca Britanică), în SUA, Franța, Italia și Rusia. Alături de acestea, autorul citează, nu fără o notă de umor, și o veche rețetă românească pentru ungerea „ciubotelor”, pentru ca umezeala să nu ajungă prin piele la picioare, rețetă apărută la mijlocul secolului al XIX-lea în revista *Albina*. „Să se topescă 50 părți de grăsime de ôie, 49 părți de oleiū de in și după topire să se adauge o parte de terebentină (se găsește la spițerie) și să se amestece bine ... Trebuie unse ciubotele când sunt bine uscate și calde”. Capitolul se încheie cu rețeta proprie utilizată la Arhivele Naționale și cu sfatul ca gresarea să fie urmată de o presare lejeră, la rece, timp de 24 de ore, pentru a se obține o bună absorbție a cremeii; urmează lăcuirea și lustruirea pielii.

Se prezintă apoi restaurarea tăblițelor scoarței, a monturilor și ferecăturilor metalice (apelând la nevoie la specialiști restauratori din alte domenii – lemn, metal, piatră etc.) și remontarea cărții. Autorul amintește aici ca esențială respectarea planului inițial istoric de montare și a principiul tehnic de lucru conform căruia „cartea se taie pe margini o singură dată, iar acea tăiere a fost [deja] executată la crearea cărții”.

În ce privește restaurarea sigiliilor, acestea pun probleme complexe, cauzate de marea varietate de materiale folosite la confecționare, fiind nevoie de colaborarea restauratorilor de hârtie cu alți specialiști. Restauratorul de carte se va limita la lucrări de curățire a sigiliilor, după ce va avea grijă să protejeze documentul și șnurul de degradări accidentale. Sigiliile de ceară vor fi supuse următoarelor operațiuni: curățire, dezinfecție, dezinfecție, consolidare (în cazul sigiliilor friabile) prin impregnare și umplerea golurilor la sigiliile parțial degradate.

Foto 1. Prezidiul reuniunii de lansare a cărții: vorbește dl Lucian Chișu, directorul Muzeului Național al Literaturii Române.

Foto 2. Prezidiul reuniunii de lansare a cărții: vorbește dna Adriana Daia, fost șef al laboratorului de restaurare de la Muzeul Național al Literaturii Române.

Foto 3. Prezidiul reuniunii de lansare a cărții: vorbește dna Cezarina Bărăian, șef al laboratorului de restaurare de la Muzeul Național al Literaturii Române.

Foto 4. Participanții la reuniunea de lansare a cărții în timpul acordării de autografe de către autor (în prim plan, de la stânga la dreapta, Rodica Antonescu, Mariana Nesfântu, Yvonne Efremov, Gheorghe Niculescu).

În ce privește fotografiile, ni se arată o posibilă restaurare materială a celor trei straturi ale acestora, însă rezultatele cele mai spectaculoase, ni se spune, se obțin în prezent prin restaurarea virtuală. Procesul de restaurare se finalizează cu întocmirea raportului de restaurare.

Ultimul capitol, de mare interes pentru cei care doresc să organizeze și să utilizeze un laborator de restaurare, descrie mobilierul și rețelele de instalații specifice, aparatele, uneltele, materialele și substanțele și reactivii utilizați frecvent în laborator.

Lucrarea include o vastă bibliografie, profesorul Florea Oprea citând, pe lângă lucrările proprii, și alte 211 titluri de lucrări de specialitate. Manualul are în anexă și un index cu termenii utilizați în cadrul lucrării.

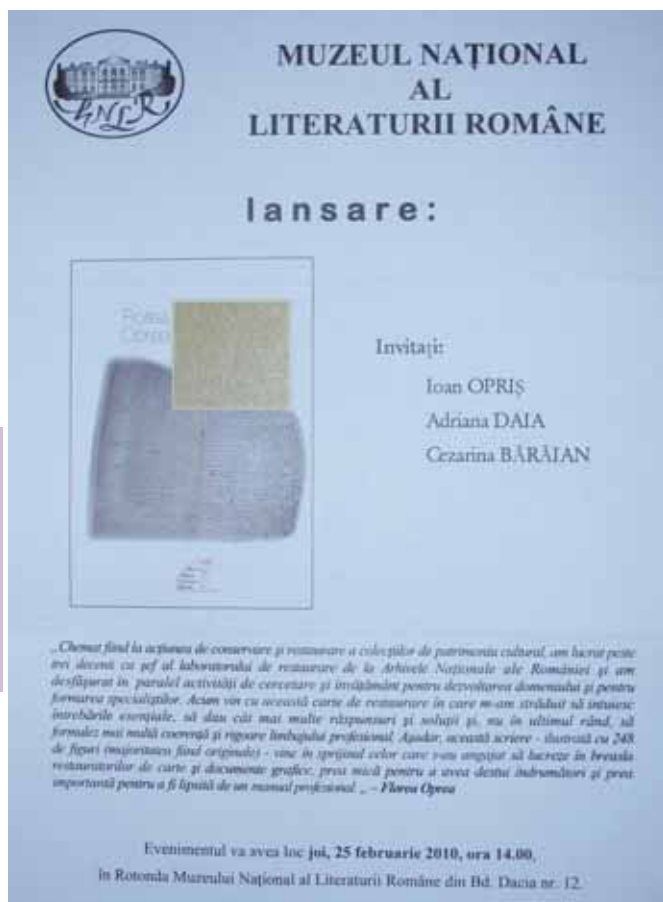

Foto 5. Afișul-invitație pentru reuniunea de lansare a cărții.

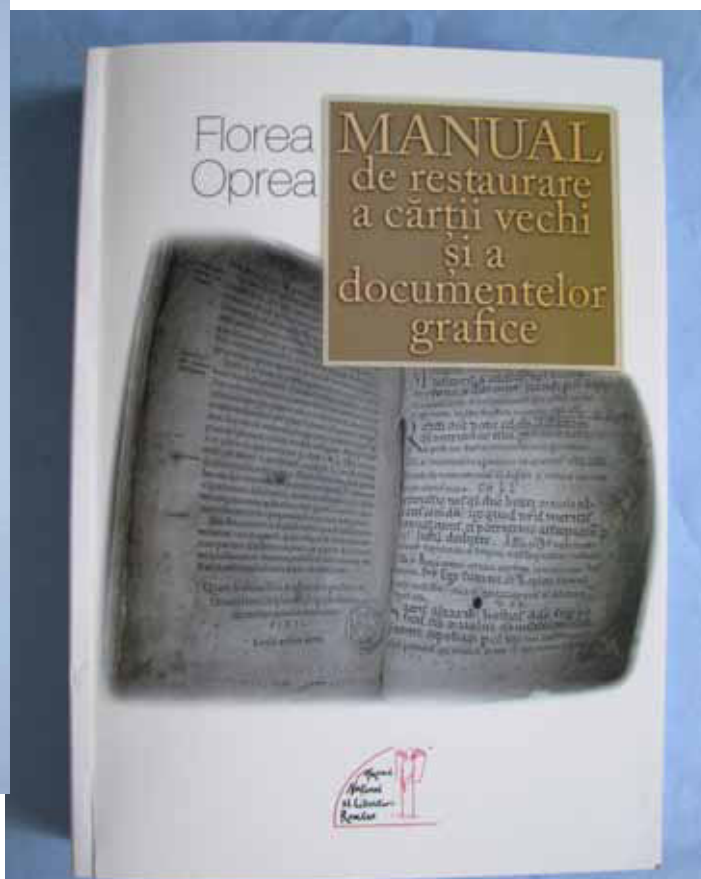

Foto 6. Coperta cărții.

Perseverența specialistului

Ioan Opriș

Apariția unei cărți excepționale – cea semnată de dl profesor Florea Oprea, *Manual de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*, întrunește o asemenea caracteristică – determină câteva observații. Și autorul și cartea obligă la reflecție.

Au trecut mai bine de 100 de ani de la primele lucrări de restaurare a cărții prezentate în marea expoziție regală din 1906. Câțiva librari și editori din București și Iași s-au evidențiat atunci prin legăturile de carte și înrămarea unor lucrări grafice, mult admirate de vizitatori.

Explozia tipăriturilor și a graficii, publicarea corpusurilor de documente istorice în epoca interbelică au alimentat interesul istoricilor, bibliofililor și colecționarilor din România. Ioan Bianu, Dimitre Onciul, Ioan Bogdan și Nicolae Iorga au marele merit de a fi sedimentat un curent umanist viguros de cercetare și luminare a literaturii vechi românești întruchipate în mărturii documentare și în cartea veche și rară. Un curent care, prin emulii liderilor, filologi și istorici de prestigiu, s-a dezvoltat cu vigoare în ultima jumătate a secolului al XX-lea. Dominator s-a dovedit a fi, în cadrul mișcării generate, spiritul vizionar al lui Nicolae Iorga, fondatorul Școlii de istorie. După înființarea Atelierului de restaurare al Comisiunii Monumentelor Istorice, la București în 1921, cartea veche și celelalte documente, precum și grafica premodernă au intrat, treptat, în atenția restauratorilor, prefigurând un sector aparte. În sistemul arhivistic, Școala națională de arhivistică, prin Aurelian Sacerdoțeanu, iar mai apoi Centrala de Muzeografie, prin George Oprescu, au adăugat restaurării fabulosul domeniu al izvoarelor documentare.

Se admite, desigur, că pentru orice cultură majoră – în cuprinsul căreia cartea veche și celelalte documente ocupă un loc de frunte – evaluarea stării de sănătate a patrimoniului cultural și cunoașterea acesteia sunt esențiale. Doar de aici pot fi precizate direcții coerente și metode de conservare preventivă.

Unul dintre tablourile lui Octav Coroiu, *Restauratorul*, prezentat la Expoziția anuală de stat din 1953, are valoare unei mărturii a primelor semne privind rolul esențial al restaurării în cadrul culturii naționale. Semne venite de altfel destul de târziu.

Măsuri mai apropiate de noi, mai sistematice și mai aplicate, atât juridice cât și organizatorice, pot fi remarcate în 1969 (prin HCM nr. 724), 1973 (prin Legea fondului arhivistic național) și 1974 (prin Legea ocrotirii

patrimoniului cultural național și corpul de reglementări aferente ei). Datorită acestui efort modern, recuperator și adecvat în bună măsură realității dar, de asemenea, mult întârziat, conservarea și restaurarea bunurilor culturale din România au primit un hotărâtor impuls.

Grupajul strategic de laboratoare zonale de restaurare (12) – cu un laborator național de patologie și restaurare a cărții vechi pe lângă Biblioteca Națională și altul de restaurare a bunurilor arhivistice pe lângă Arhivele Naționale – inaugurat în 1974 și consolidat în anii următori a reprezentat semnalul unei maturități și coerențe a politicii culturale. Momentul respectiv a fost, de asemenea, favorabil afirmării unui corp profesional de restauratori, reprezentând o generație care s-a dovedit capabilă să obțină performanțe. Depășind numeric 300 de specialiști, acești restauratori s-au angajat în mod exemplar în lucrări de maximă complexitate în cadrul proiectului național Posada, lucrând pentru muzeele de la Cotroceni, Bran și Peleş-Sinaia la restaurarea patrimoniului regal. Tot ei au contribuit în mod hotărâtor la restructurarea și reorganizarea rețelei muzeelor județene. Acestei generații de înaltă calitate îi aparține autorul *Manualului de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*. Or, în cadrul ei, ca restaurator, dr. Florea Oprea a îndatorat multe instituții culturale în contul cărora a lucrat cu un profesionalism și o devoțiune demne de a fi subliniate.

Biolog ca formație universitară, cercetător pasionat, profesor cu vocația transmiterii cunoștințelor, Florea Oprea aparține specialiștilor care au venit înspre patrimoniul cultural din zona științelor exacte. Odată cu zestrea universitară și cu interesele științifice, domnia sa a adus în comunitatea umaniștilor legați de izvoarele istoriei și de sursele artei și alte cunoștințe decât cele tradiționale, o altă viziune și o atât de necesară exactitate privind materia obiectului cultural.

Dacă Mihai Mihalcu – cu a sa teză, *Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor istorice. Coroziune și anticoroziune* (Editura Științifică, București, 1970) – a deschis un drum științelor exacte, arătând contribuția lor deosebită la cunoașterea tezaurului cultural, biologi generației '70 – Doina Darvaș, Gina Diaconescu, Dan Ștefănescu, Cornel și Maria Bucșa, Mihaela Popa ș.a. – fizicieni și chimiști de mare probitate, au descoperit un vast teren de afirmare.

Serviciile aduse de acest corp profesoral eminent, care ar trebui mereu amintite, sunt excepționale, fiind resimțite, la o analiză atentă, în ridicarea statutului instituțional al muzeelor, arhivelor și bibliotecilor, dar și al instituțiilor de protecție a monumentelor istorice. Demersurile teoretice și mai ales cele practice au redimensionat patrimoniul cultural în cadrul avuției naționale, corectând o veche și contraproductivă concepție administrativă. La acestea, autorul *Manualului* poate să

Foto 1. Cu prilejul lansării cărții autorul acordă un interviu postului național de televiziune „TVR Cultural”.

adauge, concret și convingător, propriile sale demersuri și înfăptuiri, fapt ce ridică valoarea cărții în sine.

De la investigația simplă la abordarea inter și pluridisciplinară a bunurilor culturale, saltul este posibil doar prin asemenea contribuții. Acestea, teoretizate și conceptualizate, sunt restituite acum într-o formă logică, cu valoare didactică, dar și ca părți ale unei filosofii de patrimoniu. Pentru cei care se pregătesc să intre în profesiunile legate de conservare-restaurare, protecție, cercetare și valorificare a bunurilor culturale, cartea profesorului Oprea devine obligatorie. Celor care servesc deja aceste profesii, ea le înlesnește acțiunile, fiindcă puterea ei de argumentare convinge. Unor lectori care doresc să cunoască mai mult din acest vast domeniu, le poate satisface interesele, orientându-i nu doar asupra importanței și semnificației unor profesii pe care societatea modernă le reclamă cu insistență.

Niciun alt sector de cercetare aplicată ori de valorificare culturală nu mai poate fi tratat astăzi în afara conlucrării cu conservatorii și restauratorii. De mai bine de patru decenii, un amplu proces de scientizare privește orice proiect de restituire istorică, artistică, naturală, în cadrul său, demersul policalificat și ultraspecializat al restauratorului ocupând un loc central. Or, profesorul Florea Oprea cunoaște foarte bine, din interiorul comunității profesionale, dar și din poziția de membru al unor organisme specializate internaționale, evoluția și direcția acestui domeniu restituitiv. Acum, în *Manual*, sintetizează eminenta sa experiență, odată cu rezultatele propriei generații, oferind o lucrare de strategie culturală.

În cadrul avuției culturale, cartea și celelalte documente formează grupul cel mai numeros, atât în instituțiile specializate, cât și în rândul cultelor și al colecționarilor. Soarta lor interesează în cel mai înalt grad societatea, o responsabilizează în ceea ce privește modul de gestiune și de conservare, o obligă la măsuri concrete de protecție. Profesorul Florea Oprea le arată celor care trebuie să aplice asemenea măsuri nu doar motivația ci și

consecințele benefice în caz de reușită. Argumentele pe care bunurile bibliofile și documentare le oferă unei societăți deschise, interesate să promoveze valori perene care probează identitățile (etnice, religioase, regionale, naționale) sunt dintre cele care trebuie luate în considerare. În fiecare dintre marile noastre biblioteci academice și universitare, în principalele biblioteci județene, ca și în marile muzee, laboratoarele de restaurare a cărții vechi ar trebui să fie obligatorii. La fel, și în filialele arhivelor sau, cel puțin, în cele arondate lor, s-ar cuveni să avem puternice grupe de restaurare a documentelor. Modelul laboratorului de restaurare a cărții vechi, animat de dna Sofia Știrban, la Alba Iulia, trebuie să fie reevaluat și recomandat pentru a fi introdus în rândul marilor centre regionale. Îndeosebi cultele religioase, autoritățile lor superioare, s-ar cuveni să preia cu energie modelul, colecțiile din centrele de concentrare reclamând grabnice intervenții.

Această categorie de bunuri reprezintă un adevărat tezaur, nu doar sub raport cultural, ci și economic. În afara ei educația nu este completă. Economic, aceste bunuri au o valoare financiară ridicată, care este într-o continuă creștere. Ca atitudine oficială, ocrotirea lor arată nivelul de comportament public și individual, indică responsabilitatea liderilor publici, măsoară nivelul de civilizație al generației contemporane.

Manualul profesorului Florea Oprea oferă cititorilor săi cunoștințe care conduc la o altfel de înțelegere, una pozitivă, alta decât cea limitată și păgubitoare a celor care nu creditează specialiștii și nu investesc în aceștia, neasigurând prin instituțiile de profil – arhive, biblioteci, muzee, colecții, laboratoare și ateliere – baza curativă pentru susținerea tezaurului cultural.

Profesorul și-a intitulat lucrarea doar în sens generic *Manual*, titlu valabil însă pentru originea conservării și restaurării din demersul mâinilor, respectiv a îndemânării manuale pe care trebuie să o descopere și să o cultive cei care întrețin cu pasiune și har valorile

culturale. Este adevărat așadar că restauratorii au mâini de aur. Cu cât o țară are mai mulți și mai bine pregătiți restauratori, cu atât bogăția ei sporește, aceștia fiind garanți ai tezaurului ei cultural.

Statutul social al restauratorului și condiția sa profesională vădesc nu doar grija față de avuția culturală ci și nivelul de civilizație, lui datorându-i-se recunoștința publică.

Repet că *Manualul* pare să fie destinat, prin titlul său, tinerilor studioși. Doar pare, căci substanța sa depășește cu mult această importantă categorie. Sub o formă aparent didactică, profesorul Florea Oprea prezintă sistematic cartea și documentul ca bunuri deopotrivă materiale și spirituale. Acestea au viața lor, trăiesc și mor în funcție de numărul și de calitatea specialiștilor. A li se prelungi viața, înseamnă a le cunoaște compozițiile, tehnicile constitutive, structurile specifice și a le trata profilactic corespunzător. Pledoaria pe care o face autorul convinge și este una categorică.

Foto 2. Aspect din Rotonda Muzeului Național al Literaturii Române în timpul reuniunii de lansare a cărții.

Foto 3. Autorul pregătind pagina de titlu pentru un nou autograf.

Foto 4. Prezidiul reuniunii de lansare a cărții: vorbește prof. univ. dr. Ioan Opreș, fost secretar de stat pentru patrimoniu cultural național în Ministerul Culturii și Patrimoniului Național.

Interviu cu dl Aurel Pandeles-Barbu

*Dr. Rodica Antonescu
Expert restaurator grafică
și obiecte culturale pe suport papetar
Muzeul Municipiului București*

Dl Aurel Pandeles-Barbu este actualmente pensionar, după o îndelungată activitate de restaurator hârtie la Muzeul Național de Istorie a României. Cunoscut pentru realizările din domeniul conservării și restaurării cărților vechi, a documentelor și hârtilor, ca și a unor piese de grafică, dar mai ales pentru articolele extrem de bine documentate apărute în diferite publicații, dl Pandeles-Barbu a reprezentat mereu o veritabilă sursă de informații de specialitate, fiind gata oricând să îți împrumute vreuna dintre prețioasele sale cărți, adunate cu pasiune, cărți dintre care, nu puține, au fost traduse chiar de domnia sa, pe pagini de caiet, cu o caligrafie îngrijită. Din păcate, aceste eforturi au fost prea puțin valorificate, multe rămânând și astăzi în stadiul de proiect. Dacă această înclinație spre studiul bibliografic s-ar fi derulat într-o altă parte a lumii, probabil că ar fi fost cu mult mai bine valorificată și dl Aurel Pandeles-Barbu ar fi fost un mare nume de referință în domeniu. Cu toate acestea, deși pare că pensionarea l-a depărtat oarecum de muzeu și laborator, dl Pandeles-Barbu este măcar pentru noi, aici, „loco”, un mare nume de referință. Și pentru a dovedi acest adevăr, am realizat interviul ce urmează.

R.: *Stimate dle Aurel Pandeles-Barbu, cine sunteți și de unde sunteți?*

Aurel Pandeles-Barbu: Sunt născut în București, la 19 aprilie 1938, și am absolvit Facultatea de Istorie a Universității din București.

R.: *Unde ați debutat în profesiune?*

Aurel Pandeles-Barbu: Activitatea profesională mi-am desfășurat-o mai întâi la Muzeul Satului (între 1963 și 1970), unde am lucrat în specialitatea de conservator principal, coordonând activitățile de reparații și restaurare și executând direct lucrări de conservare. Apoi la Muzeul Național de Istorie a României (între 1970-1999), unde am participat la înființarea și inaugurarea acestuia. De la 1 noiembrie 1971 am început să lucrez în restaurarea cărților și a altor documente, formându-mă alături de colegii de la Biblioteca Națională.

R.: *Ce ne puteți spune despre dumneavoastră, care vă sunt calitățile și defectele?*

Aurel Pandeles-Barbu: În ceea ce mă privește, pot spune despre mine că mă caracterizează următoarele calități: studiul și curiozitatea intelectuală, iubirea de carte și de studiu, dorința de a fi la curent cu tot ce se întâmplă și de a înțelege lumea în care trăiesc. Am căutat să fiu generos cu informația obținută în domeniu, știind că suntem la început și că așa servim patrimoniul care este al nostru, al tuturor. Totdeauna am căutat să fiu prudent și precaut cu piesele pe care am lucrat.

În ceea ce privește defectele, pot spune că prudența excesivă te poate inhiba, având în vedere importanța obiectului și elementele necunoscute. În restaurare măsori de zece ori și tai odată. Răbdarea trebuie exersată și asociată cu stăruința. Asupra calităților și defectelor asociate cu restaurarea ar trebui întreprins un studiu psiho-profesional și pe baza lui ar putea fi angajați oamenii pentru formare în domeniu.

R.: *Sunteți cunoscut ca un autor de articole și comunicări deosebit de interesante. Între altele nu pot să nu amintesc excepționala atenționare asupra unui text al lui Johann Wolfgang Goethe, în care acesta descrie un proces de restaurare (albirea gravurilor) care se făcea în cadrul locuinței familiale, de către sora marelui om de cultură. De aceea este interesant pentru noi să ne spuneți cum scrieți și cum relaționați scrisul cu activitatea practică?*

Aurel Pandeles-Barbu: Reflectez îndelung și apoi redactez relativ ușor. Am căutat să îmbin lucrul practic cu informația bibliografică și cu observația, după care să trag concluzii și să aplic ceea ce trebuie pentru un obiect dat.

R.: *Aveți vreun hobby și timp pentru a-l exersa?*

Aurel Pandeles-Barbu: Ca hobby, am practicat traducerile de specialitate, informarea extinsă și la domenii colaterale și la alte tipuri (tehnic) de restaurare (textile, piele, metal, ceramică) ajutându-i pe colegii mei. Am căutat să promovez „intelectualizarea” acestei

munci, pentru lărgirea înțelegerii ei. M-am bucurat de succesele colegilor de la alte laboratoare, deoarece competiția devenea mai serioasă. Reușitele și meritele noastre erau mai mult personale, fiindcă laboratoarele nu aveau (și cred că nici acum nu au) dotări avansate. Lucrurile acestea ar trebui prezentate mai nuanțat, căci pe vremea noastră ne prezentam la nivel elementar, nu existau instituții specializate în domeniu și nici dotări.

R.: *Urmează câteva întrebări referitoare la cariera dumneavoastră. Ce ne-ați putea spune în acest sens? Cum ați ales domeniul?*

Aurel Pandele-Barbu: Cred că întrebările acestea sunt pe lângă subiect, deoarece „cariera” ne-a ales pe noi. Nu am ales eu domeniul, ci domeniul m-a ales. Fiind o perioadă de început, nu existau școli, practica se făcea în ateliere și unii învățau de la alții. Ulterior, apariția legii patrimoniului național și a normelor de conservare și restaurare a impus o formă organizată. A fost o epocă de pionierat.

R.: *Ne puteți totuși spune cum ați început?*

Aurel Pandele-Barbu: Am început printr-un stagiul de practică la Biblioteca Națională, în 1971, dar și ei erau la început. Eram 12-13 oameni într-o încăpere la demisol, de aproximativ 12/4 metri, unde stăteam cu materiale cu tot. Fiecare dintre noi făceam pe rând operațiunile de spălare, având o singură chiuvetă mică și o singură tavă mai mare, care se punea pe scaunul de toaletă. Când a început să se lucreze în condiții mai bune, conducerea Muzeului Național de Istorie nu mi-a mai permis să fac practică. Singurul laborator modern și dotat, cu un caracter semi-industrial, era la Arhivele Statului, pendinte de Ministerul de Interne, unde noi nu aveam acces.

M-am specializat la Biblioteca Națională, însă activitatea era foarte la început și nu prea am făcut mare lucru; pe parcurs m-am perfecționat și în 1978 mi-am dat atestatul. Nu am beneficiat de cursurile de formare de la Centrul de Perfecționare, în schimb am predat acolo.

Îi datorez mult dlui Anatolie Cruher, un excelent practician, autodidact, bun la toate, care din păcate nu a fost suficient valorificat. Încolo, m-am format ca autodidact, „furând” meseria, experimentând și abordând noi forme de cazuistică, în funcție de dificultățile obiectului.

Am lucrat carte veche, documente, hărți, planuri, ziare, grafică imprimată etc. Fiind singurul pe domeniu în instituția unde lucram, a trebuit să abordez toate tipurile de lucrări.

R.: *Care sunt cele mai mari satisfacții din carieră?*

Aurel Pandele-Barbu: Ori de câte ori terminam o lucrare grea, complexă, care cerea un timp îndelungat, aveam mari satisfacții.

R.: *Ce a reprezentat cariera pentru dumneavoastră?*

Aurel Pandele-Barbu: La început a fost un

mijloc onorabil de a-mi câștiga existența, de a-mi păstra o anumită independență, de a-mi lărgi orizontul și de a fi de folos printr-o activitate utilă, cu un anumit grad de noblețe. Apoi a devenit o preocupare și o pasiune.

R.: *Care au fost cele mai mari realizări?*

Aurel Pandele-Barbu: Am avut multe realizări. Am restaurat patru volume aflate într-o stare avansată de degradare, putrezite chiar, din biblioteca franciscană de la Șumuleul Mic, Miercurea Ciuc (trei incunabule și o Biblie de la 1632). Un album, putrezit și acesta, al contelui Demidoff (datat în jurul anilor 1840) cu 100 de litografii de Raffet, pe hârtie acidă și degradată. Multe volume de carte rară, precum *Cazania lui Varlaam*, documente și planuri, și vreo 90 de hărți din fondul ing. D. Leonida (prezentate într-o expoziție), și multe-multe altele.

R.: *Care a fost cea mai mare ratare?*

Aurel Pandele-Barbu: În restaurare nu trebuie să existe ratare, care este sinonimă cu distrugerea obiectului de patrimoniu.

R.: *Care sunt calitățile recomandate pentru această profesiune?*

Aurel Pandele-Barbu: Pe lângă deprinderile profesionale care se pot forma, cea mai mare calitate este să ai suflet, să fii legat sufletește de ceea ce faci. Eu am lucrat și la Muzeul Satului, șase ani, în calitate de conservator de muzeu, și pentru aceasta am fost apreciat. În primul rând trebuie să pui suflet în ceea ce faci, dacă ți-ai ales această meserie. Apoi e nevoie de o pregătire solidă și de colaborare. Restaurarea este o muncă de echipă, pentru că nu ne putem manifesta individualismul, vedetismul și alte asemenea atitudini, pe valori care sunt de patrimoniu național.

Activitatea de restaurare și conservare se desfășoară în instituții cu profil umanistic, dar include și domenii tehnice greu de înțeles, mai ales în ceea ce privește necesitatea dotării cu echipamente, nevoia de documentare, aprovizionarea cu materiale etc. Paradoxal este că avansarea în domeniu te depărtează de cei de care depinzi în ceea ce privește fondurile și dotarea.

O altă problemă este asigurarea condițiilor de conservare a patrimoniului, care dacă sunt neglijate va fi sigur nevoie de restaurare, care este mult mai complicată și mai grea.

R.: *Care sunt defectele recomandate pentru această profesiune?*

Aurel Pandele-Barbu: Nu știu și nu mă preocupă defectele decât ca să le elimin.

R.: *Ce piese mai importante ați salvat?*

Aurel Pandele-Barbu: Așa cum am arătat mai sus, am abordat mai multe tipuri de lucrări pentru că am fost singur. Dacă la Arhivele Statului sunt restaurate cu prioritate documente, la Biblioteca Națională, cartea veche și la Muzeul Național de Artă, grafica artistică și imprimată, eu am fost silit să restaurez tot ce a fost necesar.

R.: *Ce piese dificile ați rezolvat?*

Aurel Pande-Barbu: Tot ce mi-a venit în mână. Eu n-am putut spune că nu restaurez obiectul cutare sau cutare, pentru că era nevoie să fie expus. Am avut și obiecte la care m-am împotmolit, pentru care am găsit cu greu un procedeu potrivit.

R.: *Câte titluri ați semnat?*

Aurel Pande-Barbu: Personal, am semnat cu totul, aproximativ 20 de titluri și am prezentat multe comunicări. Posed certificate de translator din limbile engleză, germană, franceză, rusă și italiană. Am aproximativ 10.000 de fișe pe toate domeniile și am rezumat pentru un buletin documentar al Bibliotecii Naționale câteva sute de articole de specialitate. Am tradus aproximativ 3.000 de pagini de texte de specialitate, care au revenit colegilor pentru documentare. Am căutat și am găsit câteva mii de rețete de cerneluri antice și medievale, reconstituind astfel istoricul și evoluția acestor lichide de scris, precum și istoricul tehnologic al suporturilor (hârtie, frunze de palmier, papirus, pergament etc.)

R.: *Cum evaluați măsurile de conservare-restaurare a patrimoniului de specialitate?*

Aurel Pande-Barbu: Nu știu, nu cunosc, deoarece sunt rupt de această activitate de peste zece ani, de când m-am retras, în 1999. Dar cred că ceea ce s-a mai realizat este rezultatul unor eforturi individuale. Pe plan internațional lucrurile sunt mai bine organizate, gândite și duse la îndeplinire.

Mi-a lăsat un gust amar daunele de la Muzeul de Artă și Biblioteca Centrală Universitară din decembrie 1989. Când mă gândesc la câtă trudă se depune la restaurarea unei cărți, ... și cu nonșalanță au ars sute de mii de volume de mare valoare! ... ce se mai poate spune?

Dar lumea merge înainte, și noi odată cu ea. Cred că s-au realizat multe, a apărut și învățământul universitar de specialitate, s-a acumulat multă experiență,

unele muzee și-au reorganizat laboratoarele, care au fost renovate și echipate. Cred că după 1989 schimburile cu străinătatea s-au îmbunătățit mult, au apărut multe publicații de specialitate.

Cu toate neajunsurile și greutățile (la capitolul buget, cultura a fost mereu ultima), cred că s-au înregistrat progrese dar nu cred că s-a realizat integrarea noastră internațională. De exemplu, ce legături, ce contacte, ce colaborări există între Arhivele Statului și instituțiile de profil din cultură? Ei au unele posibilități, dotări și condiții.

R.: *Ce credeți despre relația cu publicul?*

Aurel Pande-Barbu: Personal, nu cred că spectacularul este o formă necesară de valorificare a restaurării, decât cel mult cu ocazia unor expoziții de profil, a unor manifestări științifice. În rest, activitatea are un caracter aproape anonim, și pe lângă asigurarea unor condiții bune de lucru, este necesar un grad înalt de conștiinciozitate, un spirit de echipă, respectarea normelor, deontologie și dragoste, multă dragoste de meserie. Să nu uităm că și această meserie s-a privatizat și trebuie menținută o strânsă legătură cu restauratorii privatizați, în beneficiul ambelor părți.

ERATĂ:

Dintr-o foarte regretabilă confuzie, în primele 111 exemplare ale numărului pe 2009 al **Revistei Române de Conservare și Restaurare a Cărții. Dosar de restaurare**, la pagina 106, rândul 10, a apărut „... unele fiind incluse și în prețioasele volume editate de B.C.S. prin osteneala și bunăvoința colegului nostru, regretatul A. Pande.” Vă rugăm să citiți „... unele fiind incluse și în prețioasele volume editate de B.C.S. prin osteneala și bunăvoința colegului nostru Aurel Pande-Barbu.”

Redacția cere pe această cale iertare pentru nedorita confuzie și pentru neplăcerile create.

Muzeul Național de Istorie
a României din București

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI OFERĂ UTILIZATORILOR SĂI URMĂTOARELE PRODUSE DOCUMENTARE ȘI SERVICII:

CATALOAGE:

- ÎN REGIM TRADIȚIONAL:
  - CATALOG ALFABETIC GENERAL
  - CATALOG SISTEMATIC GENERAL
- ÎN REGIM INFORMATIZAT:
  - CATALOGUL CĂRȚII ROMÂNEȘTI (1992 -)
  - CATALOGUL CĂRȚII STRĂINE (1995 -)

PUBLICAȚII:

ABSTRACTE ÎN BIBLIOLOGIE ȘI ȘTIINȚA INFORMĂRII ÎN ROMÂNIA
ANIVERSĂRI CULTURALE
BIBLIOGRAFIA CĂRȚILOR ÎN CURS DE APARIȚIE (CIP)
BIBLIOGRAFIA NAȚIONALĂ ROMÂNĂ, cu seriile:

- ARTICOLE DIN PUBLICAȚII PERIODICE. CULTURĂ
- CĂRȚI. ALBUME. HĂRȚI
- DOCUMENTE MUZICALE TIPĂRITE ȘI AUDIOVIZUALE
- PUBLICAȚII SERIALE
- ROMÂNICA
- TEZE DE DOCTORAT

BIBLIOTECA: REVISTĂ DE BIBLIOLOGIE ȘI ȘTIINȚA INFORMĂRII
BIBLIOTECONOMIE: SINTEZE, METODOLOGII, TRADUCERI
INFORMARE ȘI DOCUMENTARE
RAPORT ANUAL DE ACTIVITATE
REVISTA BIBLIOTECII NAȚIONALE A ROMÂNIEI
REVISTA ROMÂNĂ DE CONSERVARE ȘI RESTAURARE A CĂRȚII
REVISTA ROMÂNĂ DE ISTORIE A CĂRȚII
REVISTA BIBLIOTECA

SERVICII:

- ACCES LA PUBLICAȚIILE DIN COLECȚIILE BIBLIOTECII
- ASIGURAREA CATALOGĂRII ÎNAINTEA PUBLICĂRII (CIP)
- ATRIBUIREA NUMERELOR INTERNAȚIONALE STANDARDIZATE (ISBN, ISMN, ISSN)
- CONSULTAREA, ÎN CADRUL CENTRELOR CULTURALE ROMÂNEȘTI DIN STRĂINĂTATE, A PUBLICAȚIILOR CULTURALE ȘI ȘTIINȚIFICE ROMÂNEȘTI, FURNIZATE DE BIBLIOTECĂ
- INFORMAȚII BIBLIOGRAFICE
- ÎMPRUMUT INTERBIBLIOTECAR INTERNAȚIONAL DE PUBLICAȚII
- ÎNDRUMARE ÎN UTILIZAREA INSTRUMENTELOR DE REFLECTARE, ORGANIZARE ȘI CONSULTARE A PUBLICAȚIILOR
- POSIBILITATEA REALIZĂRII DE FOTOCOPII ALE UNOR DOCUMENTE DE BIBLIOTECĂ

PROGRAMUL SĂLILOR DE LECTURĂ:

SEDIUL CENTRAL, BUCUREȘTI, STR. ION GHICA NR. 4:

LUNI - VINERI: 8,30-19,45

COLECȚII SPECIALE, BUCUREȘTI, STR. BISERICA AMZEI NR. 5-7:

LUNI - VINERI: 9,00-16,45

FILIALA OMNIA, CRAIOVA, STR. MIHAIL KOGĂLNICEANU NR. 21:

LUNI - JOI: 10,00-16,00, VINERI: 10,00-15,00

FILIALA BATHYANEUM, ALBA IULIA, STR. GABRIEL BETHLEN NR. 1:

LUNI - VINERI: 8,00-15,00

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor aparține autorilor.

**BIBLIOTECA NAȚIONALĂ
A
ROMÂNIEI**

BUCUREȘTI

STRADA ION GHICA NR.4 SECTOR 3

COD 79708

TELEFOANE:

021 314 24 34

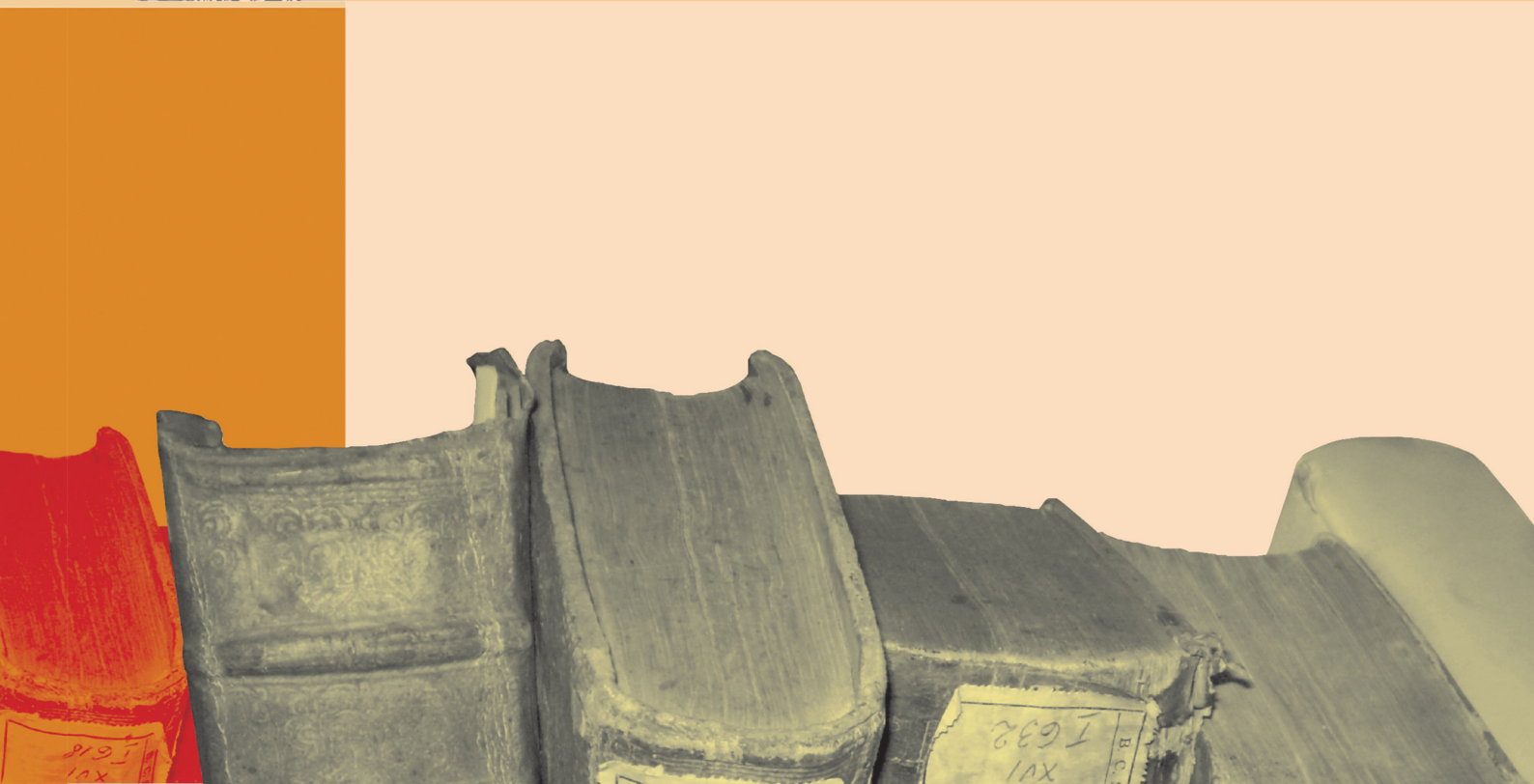
021 314 24 33

021 315 70 63

FAX:

021 312 33 81

e-mail: biblioteca@bibnat.ro

Preț: 15 lei

ISSN 2067-2624

9 77206 72624 2